

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ЕКОНОМІКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 19

МАРИУПОЛЬ
2020

УДК33(05)

Вісник Маріупольського державного університету

Серія: Економіка

Збірник наукових праць

Видається 2 рази на рік

Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 9 від 27.05.2020 р.)

Відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України видання включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409) з присвоєнням категорії «Б»

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних:
«Index Copernicus International»(Польща).

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – к.е.н., доцент І.О. Ліщинський

Заступник головного редактора – д.е.н., професор О.В. Булатова

Відповідальний секретар – к.е.н., доцент О. А. Беззубченко

Члени редакційної колегії: д.е.н., проф. О.О. Борзенко, д.е.н., проф. М.Г. Бойко, д.е.н., проф. Й. Васілев, д.е.н., проф. С.П.Калініна, д.е.н., проф. Лизун М.В., д.е.н., проф. Ю.В. Макогон, доктор філософії з економіки С. Максименко, д.е.н., проф. Т.М. Мельник, д.е.н., проф. Т.В. Орехова, д.е.н., проф. Д. Пармаклі, д.е.н., проф. М. С. Пашкевич, доктор філософії з економіки А. Пелін, доктор філософії з економіки Я. Половчек, д.е.н., проф. Н.В. Резнікова, д.е.н., проф. А.В. Сидорова, д.е.н., доц. Р.О. Толпежников, д.е.н., проф. О.Б. Чернега, д.е.н., проф. Г.О.Черніченко., доктор філософії з економіки Ш. Шабурішвілі

Засновник Маріупольський державний університет

87500, м.Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.:(0629)53-22-59, e-mail: msuj_e@mdu.in.ua

Офіційний сайт видання: www.visnyk-ekonomics.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації (Серія КВ №17780-6130 Р від 06.05.2011)

Тираж 100 примірників.

Замовлення № 027/20

© МДУ, 2020

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Грибіненко О.М. ОЦІНКА РІВНЯ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗА СИСТЕМОЮ ЕКОНОМІЧНИХ, СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ.....	5
Беззубченко О. А. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ.....	20
Шагоян С.М. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР ДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ КРАЇН.....	27
СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
Черніченко Г.О., Беспалов С.І. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СУТНОСТІ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	41
Карпенко О.І. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ 4.0:МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА.....	48
Запотічна Р. А. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТНБ В УМОВАХ БОРГОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	56
Zakharova O., Gnidina V. FEATURES OF METHODOLOGICAL TOOLS FOR ASSESSING THE INNOVATION SECURITY LEVEL OF COUNTRIES	65
Михайлишин Л. І., Коровчук Ю.І. СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	76
Музиченко М. В. СТРАТЕГІЧНА РОЛЬ РОЗВИТКУ ГАЗОТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС.....	84
Резнікова Н. В. ОГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ВІДОКРЕМЛЕННЯ І СЕПАРАТИЗМУ.....	92
Chentukov Y. I., Marena T. V. HIGHER EDUCATION INTERNATIONALIZATION AS A FACTOR OF IMPROVING UNIVERSITY COMPETITIVENESS.....	104
Новікова О. Ф. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТА ЕКОНОМІКИ ПРАЦІ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА, Д.Е.Н. С.О. ЦИМБАЛЮК «ГІДНА ОПЛАТА ПРАЦІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ».....	113
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	114

CONTENTS

NATIONAL AND REGIONAL ECONOMY

Hribinenko O. ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SECURITY OF UKRAINE ACCORDING TO THE SYSTEM OF ECONOMIC, SOCIAL AND ECOLOGICAL INDICATORS.....	5
Bezzubchenko O. ECONOMIC SECURITY AS A COMPONENT OF THE ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY.....	20
Shagoyan S.M. METHODICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CORPORATE STRUCTURES OF THE EXTRACTING INDUSTRY ON THE ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRIES.....	27

WORLD ECONOMY, THE ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

Chernichenko H., Bespalov S. THEORETICAL APPROACHES TO THE DETERMINATION OF GLOBALIZATION AND THE ESSENCE OF MODERN GLOBALIZATION PROCESSES.....	41
Karpenko O. I. GLOBALIZATION 4.0: INTERNATIONAL TRADE AND NATIONAL SECURITY..	48
Zapotichna R. A. ACTUAL TRENDS OF TRANSNATIONAL BANKS' LENDING IN TERMS OF DEBT ECONOMY.....	56
Zakharova O., Gnidina V. FEATURES OF METHODOLOGICAL TOOLS FOR ASSESSING THE INNOVATION SECURITY LEVEL OF COUNTRIES.....	65
Mykhailyshyn L., Korovchuk Yu. MODERN DETERMINANTS OF GLOBAL LABOR MARKET DEVELOPMENT...	76
Muzychenko M. THE STRATEGIC ROLE OF GAS TRANSPORT INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN ENSURING THE EU'S ENERGY SECURITY.....	84
Reznikova N. A REVIEW OF THEORETICAL APPROACHES TO IDENTIFICATION OF THE ECONOMIC MOTIVATION AS A FACTOR OF SECESSION AND SECESSIONISM.....	92
Chentukov Y. I., Marena T. V. HIGHER EDUCATION INTERNATIONALIZATION AS A FACTOR OF IMPROVING UNIVERSITY COMPETITIVENESS.....	104
Novikova O.F. REVIEW ON THE MONOGRAPHY OF PROFESSOR OF PERSONNEL MANAGEMENT AND LABOUR ECONOMICS DEPARTMENT OF NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY NAMED AFTER VADYM HETMAN, DOCTOR OF ECONOMICS S. O. TSYMBALIUK "DECENT LABOR REMUNERATION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND MECHANISM OF IMPLEMENTATION"	113
CONTRIBUTORS.....	114

УДК 338.23-049.5(477)

Грибіненко О.М.

ОЦІНКА РІВНЯ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗА СИСТЕМОЮ ЕКОНОМІЧНИХ, СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ

Статтю присвячено дослідженню процесу формування стратегії національної безпеки країни, що набуває особливого значення в якості складової загальної стратегії розвитку як для розвинутих для країн, так і для країн, що розвиваються. В статті здійснено оцінку рівня економічної безпеки на основі застосування методичного інструментарію багатовимірного оцінювання економічних, соціальних та екологічних індикаторів розвитку України, результатом якої є конструювання відповідних індексів безпеки.

Оцінка значень економічних індикаторів серед яких найбільш вагомими визнані макроекономічні, зовнішньо-торговельні, інвестиційно-інноваційні та фінансові показники ризиків та небезпеки у системі визначених граничних значень дозволила оцінити безпекові позиції країни у системі міжнародної економічної безпеки країн світу (за досліджуваною вибіркою). Найбільш високі інтегральні оцінки за даним блоком індикаторів визначено за макроекономічною складовою безпеки, аналогічний характер зміни мають індекси фінансової складової безпеки. Індекс інноваційно-інвестиційної безпеки за отриманими оцінками має найменший рівень у системі економічних субскладових, що є свідченням послаблення рівня безпеки в аспекті інноваційно-інвестиційного розвитку країни.

Оцінка рівня безпеки України за системою соціальних індикаторів, серед яких найбільш вагомими визнані демографічні, система освіти, ринок праці, система охорони здоров'я, нерівномірність розподілу доходів населення, свідчить про більш високі безпекові позиції України порівняно з економічними. В небезпечній зоні перебувають тільки деякі демографічні показники.

Нарешті, за екологічними параметрами безпекові позиції України серед інших країн світу є найгіршими.

Дослідження взаємозв'язків складових безпеки виявило, що найбільший вплив на загальний рівень міжнародної економічної безпеки України має соціальна складова (0,7 тісний зв'язок) та екологічна (0,68 помірний зв'язок), при цьому несуттєва кореляція виявлена з економічною складовою (0,17).

Автором запропоновано інформаційна панель показників міжнародної економічної безпеки, що відображає в розрізі різних компонентів безпеки оцінку її рівня (критичний, небезпечний, незадовільний, задовільний, безпечний, оптимальний), практичне застосування якої при розробці національної безпекової стратегії може стати основою системи моніторингу ключових індикаторів та дозволить своєчасно реагувати на їх зміни відповідно до розрахункових граничних значень, попереджувати виникнення загроз, запобігати посиленню ризиків функціонування системи економічної безпеки в цілому.

Ключові слова: міжнародна економічна безпека, національна стратегія безпеки, індекс безпеки.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-5-20

Розвиток нової парадигми міжнародної економічної безпеки, відбувається тлі актуалізації й активізації концепції сталого розвитку XXI століття. Переважна більшість стратегій соціально-економічного розвитку країн враховує цілі сталого розвитку й ґрунтується на трьох важливих імперативах, які полягають у необхідності розвитку і ефективного використання людського капіталу, найбільш повного задоволення його потреб (соціальний), у одночасному забезпеченні конкурентоспроможного, соціально орієнтованого, ресурсо- та енергоефективного розвитку економіки (економічний), реалізації екологічної політики, її провадження в усі сфери життя країни (екологічний).

Формування національних стратегій національної безпеки стає важливою складовою загальної стратегії розвитку як для розвинутих для країн, так і для країн, що розвиваються. Довгий час концепція національної безпеки розвивалася переважно у оборонному та військово-політичному напрямках, традиційна концепція безпеки фокусувалась на проблематиці досліджень сфери безпеки з точки зору сфери застосування військової сили [21]. Однак з часом швидко зростає значення та інших складових безпеки, дослідження яких представлено у наукових розробках Р.Еммерса (2004) [10], Х.Несадурай (2005) [17], П. Сенге (2010) [18], Д.Нанто (2011) [16], Р.Сиберга (2012) [18], Л.Джонса, С.Хампірі (2015) [11], Т.Майер-Кнапп (2015) [13], М.Кабаллеро-Ентоні (2016) [8], Б.Уінстона, П.Наган, К.Хаммера (2017) [15], М. Марієн, М. Сейлса (2017) [14] та ін. Практика переходу до сталого розвитку економік різних країн визначається складною і суперечливою природою процесу його реалізації з метою досягнення певного рівня міжнародної економічної безпеки, що потребує розвитку інструментарію оцінювання рівня безпеки країн із урахуванням концептуальних засад сталого розвитку, значення який особливо актуалізувалось в сучасних умовах розвитку світового господарства. Дослідження можливостей посилення економічної безпеки України в умовах дотримання критеріїв сталого розвитку потребує поглибленої оцінки індикаторів складових компонент безпеки.

Метою роботи є кількісна оцінка рівня економічної безпеки на основі застосування методичного інструментарію багатовимірного оцінювання економічних, соціальних та екологічних індикаторів розвитку України, результатом якої є конструювання відповідних індексів безпеки.

Вивчення результатів досягнення Україною Цілей сталого розвитку [19] (за допомогою оцінки загальноосвітнього індексу реалізації цілей сталого розвитку) дозволяє визначити, що Україна займає 41 місце з 162 країн з індексом 72,8, що є краще ніж у окремих розвинутих країн (Греція, Ізраїль). За оцінками експертів ООН, у реалізації окремих цілей є вагомі досягнення, наприклад: подолання бідності та скорочення нерівності. Проте за деякими цілями, а саме міцне здоров'я (забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці); збереження морських екосистем; сприяння побудові миролюбного та відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях основні проблеми залишаються.

Оцінюючи зміни у просуванні цілей сталого розвитку, які відбулися протягом 2017-2018 років, слід зазначити, що за цілями 1,6,7,13 спостерігаються планові позитивні зрушення, помірне зростання зафіксоване за цілями 2,3,5,17, однак жодних зрушень не зафіксовано у бік реалізації цілей 8,9,11,14,16,18. До того не можливо відстежити динаміку (за відсутністю даних) за цілями 4,10,12. Сталий розвиток передбачає збалансованість та безпековість розвитку як країни в цілому, так і її регіонів. Актуальність концепції сталості регіонального розвитку в Україні посилюється у зв'язку з початком реформи децентралізації влади, реформами, що реалізуються в країні [4]. Важливим комплексом завдань при формуванні Національної стратегії забезпечення

економічної безпеки в умовах сталого розвитку є оцінка досягнутого прогресу на шляху до сталого розвитку в контексті трьох його компонентів – соціального, економічного та екологічного.

Соціальний компонент сталого розвитку. За індексом людського розвитку Україна в останні роки поліпшила свої результати (88 позиція з 189 країн у 2018р.)[5]. Валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення за паритетом купівельної спроможності в порівнянні з 2000 роком збільшився в 4,8 рази (з 635 до 3095 дол. США у 2018 році). Очікувана тривалість життя зросла з 67,7 років у 2000 році до 71,8 років у 2017 році. Третя складова індексу людського розвитку – освітній рівень населення. За індексом рівня освіти Україна відповідає найбільш розвиненим країнам Європи (0,8). Не суттєво, але зросла частка державних витрат на освіту.

Спостерігалася позитивна динаміка зростання грошових доходів населення. Рівень бідності суттєво скоротився (з 11,9% у 2001р. до 0,5% у 2016р.). Позитивним, також можна вважати, скорочення від'ємного приросту населення з -0,9% у 2000р. до -0,5 – у 2018. Сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей, яку в середньому могла б народити жінка протягом всього репродуктивного періоду) збільшився з 1,1 в 2000 році до 1,5 в 2016 році. Незважаючи на поліпшення динаміки цих показників, вони як і раніше не вкладаються в порогові межі соціальної безпеки, що свідчить про збереження актуальності демографічних проблем у довгостроковій перспективі. Серед можливих ризиків та загроз слід виділити:

- зростання демографічного навантаження, в тому числі внаслідок старіння населення;
- несприятливі тенденції в області зовнішньої міграції: відтік робочої сили найбільш продуктивного віку, нелегальна трудова міграція і загроза втрати інтелектуального потенціалу в умовах зростаючої конкуренції за висококваліфіковані кадри;
- високий рівень захворюваності, ризик появи нових видів захворювань і зростання епідемічних вогнищ.

Економічний компонент сталого розвитку. Економіка України активно розвивається та інтегрується в світове господарство, нарощуючи обсяги експорту та розширюючи географію країн-партнерів. За період 2000-2018рр. зовнішньоторговельний обіг на душу населення збільшився майже у 4 рази. В умовах загострення конкуренції на зовнішніх ринках Україні вдалося втримати свої позиції в світовому експорті товарів: її частка підвищилася з 0,23 відсотка у 2000 році до 0,37 в 2012 році і повернулася до 0,24 відсотка у 2018 році.

Укладання угоди про асоціацію з Європейським Союзом, угоди про вільну торгівлю з Канадою, Грузією та іншими країнами, спрощення процедур митного оформлення вантажів, перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності, удосконалення діяльності контролюючих державних структур та інші заходи формують міжнародні перспективи для українського бізнесу, проте сприяють підвищенню його залежності від кон'юнктури світового ринку. Про рівень бізнес-привабливості і конкурентоспроможності національної економіки свідчить зростання позицій країни в міжнародних економічних рейтингах, зокрема Doing Business (зі 86 позиції в 2015 році до 64 в рейтингу «Ведення бізнесу 2019») [9]. У той же час залишаються невирішеними ряд проблем. Знижується внутрішнє та зовнішнє інвестування (частка ПІІ в ВВП склала у 2018 році 1,89%, порівняно з 7,15% у 2007). Також скоротилися витрати на НДДКР з 0,96% від ВВП у 2000 році до 0,45 – у 2017р.

Висока імпортоємність економіки (імпортна квота у 2018 р. – 53,8%) породжує дефіцит зовнішньої торгівлі товарів і послуг. За останні десять років знизилася й частка промислового виробництва. Як і раніше актуальною є проблема високої енерго- та

матеріаломісткості виробництва. Енергоємність ВВП України в 3-4 рази перевищує показники західноєвропейських країн. Все це свідчить про високовитратну структуру економіки і наявність значних резервів для зниження витрат виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції на основі модернізації та структурної перебудови економіки. Не повною мірою задіяний науково-технічний потенціал країни. Стримуючим фактором його розвитку є недостатність фінансування інноваційної діяльності. Відповідно, серед можливих ризиків та загроз забезпечення економічної компоненти сталого розвитку національної економіки слід виділити:

- повільні темпи трансформації економічних відносин і ризик збереження недостатньо ефективною і високовитратною структури економіки;
- ризик технологічного відставання при новій хвилі інновацій в зарубіжних країнах (країни - технологічні лідери підтримують показник наукоємності ВВП на рівні 2,7-4,5 відсотка);
- відносно висока залежність темпів економічного зростання від зовнішніх поставок і коливань цін на енергетичні та сировинні ресурси, загострення боротьби за нові їх джерела.

Екологічний компонент сталого розвитку. Аналіз трендів екологічності світової економіки і України 2000-2018 роки показує наявність стійкої тенденції до зниження техногенного навантаження на одиницю ВВП. Споживання умовного палива в країні в нафтовому еквіваленті і електроенергії на одиницю ВВП знизилася, при цьому зросло споживання електроенергії з відновних джерел з 1,2% у 2000 році до 4,14% у 2016 р.

Екологічність розвитку України має досягатися за допомогою заходів, які забезпечують зниження антропогенного навантаження на компоненти природного середовища, зменшення обсягів утворення відходів (в тому числі токсичних) і запобігання їх шкідливого впливу на навколишнє середовище і здоров'я громадян, максимальне залучення відходів до переробки в якості вторинної сировини, а також максимальне використання відновлюваних ресурсів та ін.

У рейтингу за Індексом екологічної ефективності Україна погіршила свої позиції - з 87 в 2010 році до 109 місця в 2018 році [6]. Зберігають свою актуальність такі екологічні проблеми, як деградація земель і хімічне забруднення ґрунту, забруднення значної території країни відходами видобувної та металургійної промисловості (близько 8% загальної території країни є техногенно забрудненими). Не вирішено задачу щодо зменшення обсягів утворення побутових відходів, недостатньо розвинена система їх сортування і вилучення вторинних матеріальних ресурсів з них. Не втрачає своєї гостроти проблема забруднення повітряного басейну великих міст (викиди вуглекислого газу на одного мешканця України у 2018 році склали 5,02 тон, що вище загальносвітового значення (4,5 тони)). Залишаються невирішеними проблеми зниження забруднення вод і зменшення біорізноманіття. Існує загроза розповсюдження інвазійних видів тварин і рослин, які можуть завдати шкоди навколишньому середовищу, економіці або здоров'ю людини. Таким чином, серед ризиків та можливих загроз екологічної компоненти сталого розвитку слід виділити:

- ризик збільшення техногенного навантаження і порушення здатності природи до самовідновлення;
- транскордонний перенос шкідливих і небезпечних речовин з територій інших держав;
- проблема вичерпності невідновлюваних природних ресурсів і нестійкого використання поновлюваних.

У ХХІ столітті будуть домінувати глобальні екологічні виклики, такі як посилення «парникового ефекту» і зміна клімату, руйнування озонового шару, ймовірність негативного впливу на біорізноманіття та здоров'я людини внаслідок інтенсивного

індустріального розвитку. Серед регіональних і локальних екологічних загроз основними можуть стати: небезпека виникнення техногенних аварій, утворення токсичних відходів і відсутність потужностей (можливостей) для їх переробки або безпечного зберігання, деградація ґрунтів і природних комплексів внаслідок порушення екологічної рівноваги і водного балансу.

На основі запропонованого в дослідженнях [1-3,7] методичного інструментарію оцінки було проведено аналіз рівня індикаторів безпеки для України та закономірностей їх змін протягом 2000-2018 рр. Оцінка значень даних показників як індикаторів ризиків та небезпеки у системі визначених граничних значень дозволило оцінити безпекові позиції країни у системі міжнародної економічної безпеки країн світу (за досліджуваною вибіркою). У таблиці 1 представлено аналіз рівня безпеки країни за системою економічних індикаторів, що формують інтегральні рівні макроекономічної, зовнішньоторговельної, інноваційно-інвестиційної та фінансової складових.

До зони небезпеки (рівень 2 – небезпечний) у системі граничних значень індикаторів за країнами світу Україна потрапляє за такими показниками, як рівень ВВП на душу, рівень інфляції, рівень зовнішньоторговельного обороту на душу, рівень технологічності експорту, рівень наукоємності ВВП, частка ІСТ товарного експорту, рівень золотовалютних резервів у місяцях імпорту. Незадовільний рівень (3) в системі безпекових індикаторів Україна має за показниками рівня індустріалізації, стану балансу торгівлі, відставання експорту від імпорту, концентрації та диверсифікації експорту, валового нагромадження у ВВП, рівня технологічності промислового сектору, частки ІСТ послуг в експорті. Задовільну оцінку рівня безпеки демонструють показники темпів зростання ВВП на душу, частки зайнятих у промисловості, експортної та імпоротної квоти, чистого потоку ПІІ у ВВП, числа спеціалістів-виконавців НДДКР, зміни валютного курсу та рівня бюджетного дефіциту. Слід також зазначити, що за більшістю індикаторів позиціонування країни щодо зон небезпеки та ризиків протягом 2000-2018 рр. майже не змінюється в жодному напрямку, тобто оцінка рівня безпеки, незважаючи на наявність тенденцій до зростання чи зменшення значень окремих параметрів, залишається незмінною.

Таблиця 1

Оцінка рівня безпеки України за системою економічних індикаторів

Складові безпеки	Індикатори	2000	2004	2008	2012	2016	2018
Макроекономічна	ВВП на душу населення, дол	635,7 (2)*	1366,0 (2)	3887,2 (3)	3855,4 (2)	2187,7 (2)	3095,2 (2)
	Темп приросту ВВП на душу, %	6,97 (5)	12,96 (5)	2,86 (4)	0,49 (3)	2,85 (4)	3,86 (4)
	Частка промисловості у ВВП, %	16,31 (3)	16,47 (3)	15,41 (3)	12,38 (3)	12,22 (3)	11,52 (3)
	Частка зайнятих у промисловості, %	26,45 (4)	26,17 (4)	25,76 (4)	25,88 (4)	24,25 (4)	24,26 (4)
	Рівень інфляції	28,20 (1)	9,05 (3)	25,23 (1)	0,57 (5)	13,91 (2)	10,95 (2)
Зовнішньоторговельна	Експорт товарів та послуг, % до ВВП	62,44 (5)	60,26 (5)	44,43 (4)	47,72 (4)	49,30 (4)	45,21 (4)
	Імпорт товарів та послуг, % до ВВП	57,41 (4)	53,52 (4)	52,52 (4)	56,37 (4)	56,22 (4)	53,81 (4)
	Індекс стану балансу, %	108,76 (4)	112,59 (4)	84,61 (3)	84,65 (3)	87,68 (3)	84,02 (3)
	ЗТО на душу населення, дол.	767 (2)	1562 (3)	3777 (3)	4026 (3)	2203 (2)	2928 (2)
	Коеф. випередження зростання експорту над імпортом, %	97,71 (3)	108,66 (4)	96,34 (3)	95,88 (3)	92,04 (3)	97,48 (3)

	Індекс концентрації експорту	0,131 (3)	0,134 (3)	0,149 (3)	0,121 (3)	0,146 (3)	0,140 (3)	
	Індекс диференціації експорту	0,606 (3)	0,581 (3)	0,610 (3)	0,597 (3)	0,666 (3)	0,651 (3)	
Інвестиційно-інноваційна	Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	19,63 (3)	24,64 (3)	32,51 (5)	21,72 (3)	21,72 (3)	18,77 (3)	
	ППІ (чистий потік), % до ВВП	1,90 (3)	2,65 (4)	5,95 (4)	4,65 (4)	3,69 (4)	1,89 (4)	
	Витрати на НДДКР, % до ВВП	0,96 (2)	1,08 (3)	0,85 (2)	0,75 (2)	0,48 (2)	0,45 (2)	
	Число спеціалістів, що виконують НДДКР, на 1 млн. нас.	1475 (4)	1475 (4)	1427 (4)	1234 (4)	1037 (4)	994 (4)	
	Високо- та середньотехнологічний сектор в промисловості, %	23,34 (3)	33,48 (3)	32,92 (3)	34,97 (3)	29,90 (3)	29,17 (3)	
	Високотехнологічний товарний експорт, % від загального експорту	4,41 (2)	4,99 (2)	3,85 (2)	5,27 (2)	3,58 (2)	3,29 (2)	
	ІСТ експорт (товари), %	1,52 (2)	1,19 (2)	0,97 (2)	1,10 (2)	0,95 (2)	0,93 (2)	
	ІСТ експорт (послуги), %	1,22 (3)	1,14 (3)	2,45 (3)	5,98 (3)	18,56 (3)	19,48 (3)	
	Фінансова	ЗВР, у місяцях імпорту	0,98 (1)	3,28 (2)	3,65 (2)	2,66 (2)	3,22 (2)	3,16 (2)
		Зовнішній борг на душу, дол.	285 (5)	680 (5)	2156 (5)	2942 (4)	2572 (5)	2588 (5)
Зміна валютного курсу, %		31,71 (3)	-0,25 (5)	4,30 (4)	0,29 (5)	16,97 (3)	2,27 (4)	
Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП, %		-3,30 (4)	-4,40 (4)	-7,00 (4)	-3,60 (4)	-2,30 (4)	-1,90 (4)	

* рівні безпеки визначено відносно розрахованих граничних значень (розділ 4), зокрема: 1- критичний рівень; 2 - небезпечний рівень; 3 - незадовільний рівень; 4 - задовільний рівень; 5 - безпечний рівень; 6 - оптимальний рівень

Примітка: розраховано автором за даними [21,23]

На рис. 1 представлені результати розрахунків інтегральних індексів (складових) економічного безпеки.

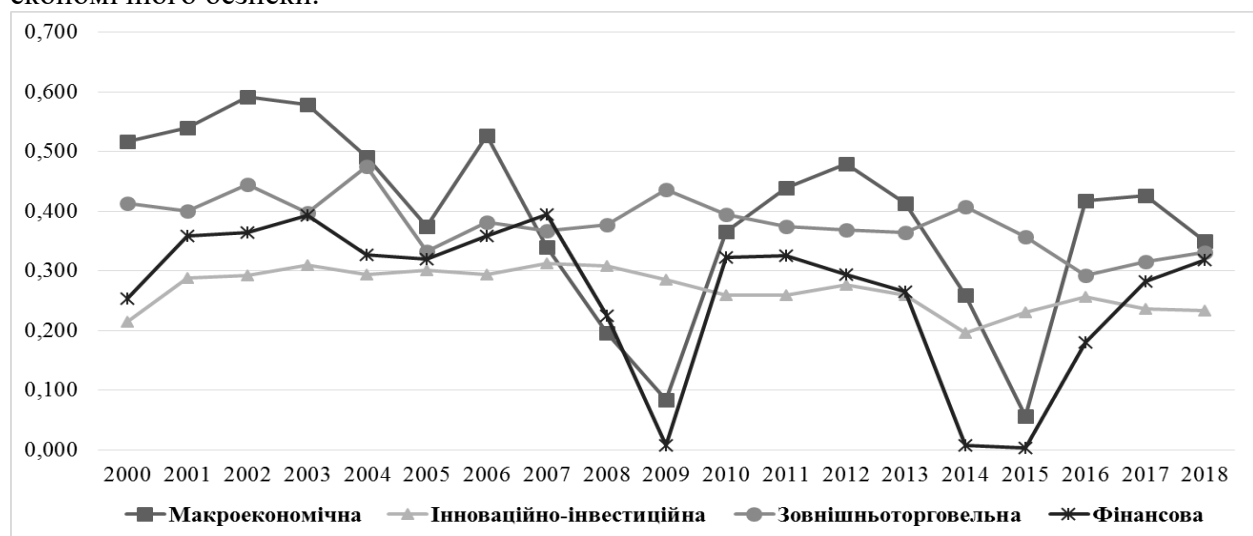

Рис.1. Динаміка складових інтегрального рівня економічної безпеки України

Примітка: розраховано автором

Проведений аналіз складових інтегрального рівня економічної безпеки національної економіки дозволяє діти наступних висновків. Найбільш високі інтегральні оцінки визначено за макроекономічною складовою безпеки, зокрема 0,35 у 2018, що на 32,2% менше рівня 2000 р. (0,516), однак вище в 4,2 рази рівня кризового 2009 р. (0,083) та в 6,3 рази вище рівня 2015 р. (0,056). Для макроекономічної безпеки характерним є суттєві коливання рівнів, певна циклічність зміни, що виражається зміною періодів підвищення та послаблення рівня безпеки (в середньому чотирирічні періоди). Аналогічний характер зміни мають індекси фінансової складової безпеки, що у 2018 р. склав 0,318, що на 25% вище рівня 2000 р. (0,254), однак на 19,5% менше рівня 2007 р. (0,395, що є максимальним значенням у досліджуваній період). Найменші значення індексів, що свідчать про критичний характер небезпеки за фінансовими показниками, спостерігаються у 2009 р. (0,008), 2014 р. (0,007) та 2015 р. (0,004). Більш стійку динаміку демонструють індекси зовнішньоторговельної та інноваційно-інвестиційної безпеки. Так, у 2018 р. індекс зовнішньоторговельної безпеки склав 0,331, що 19,9% менше рівня 2000 р. (0,413). Індекс інноваційно-інвестиційної безпеки за отриманими оцінками склав 0,224 у 2018 р, що є найменшим рівнем у системі економічних субскладових, що з одного боку є більшим на 8,8% рівня 2000 р. (0,215), а з іншого на 25% менше рівня 2007 р. (0,312), починаючи з якого спостерігається спадний тренд в динаміці індексів, що є свідченням послаблення рівня безпеки в аспектів інноваційно-інвестиційного розвитку країни.

Динаміка інтегрального рівня економічної безпеки України порівняно з середньосвітовим рівнем та індексами країни ЄС представлена на рис. 2.

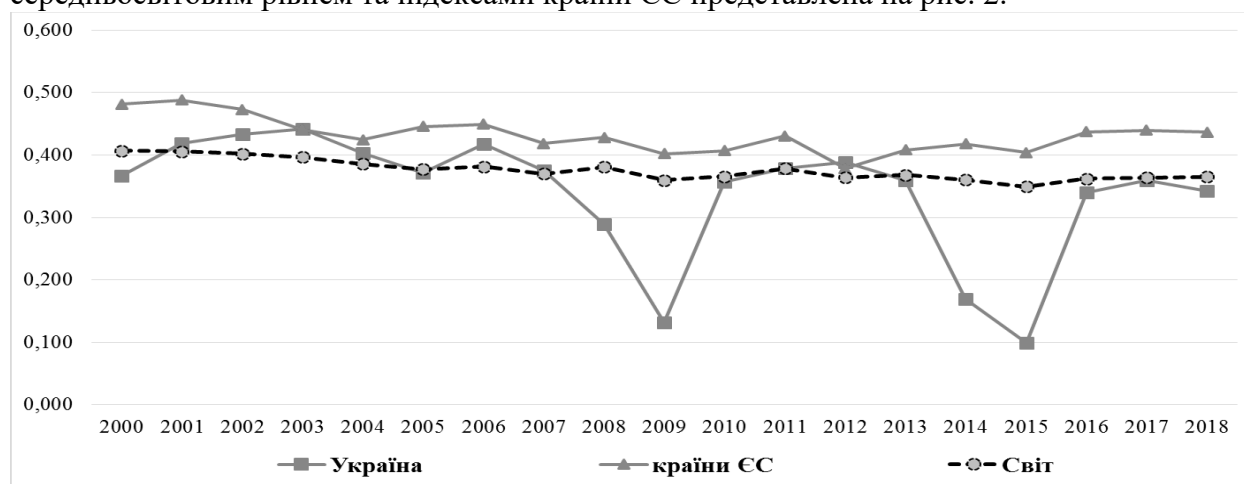

Рис. 2. Динаміка інтегрального рівня економічної безпеки України відносно рівня країн ЄС та світу

Примітка: розраховано автором

По-перше, слід зазначити, що для України є характерним суттєве падіння рівня безпеки у періоди економічної та політичної нестабільності (2008-2009 рр. скорочення на 98%, 2014-2015 рр. скорочення на 72%) та починаючи з 2006р. спостерігають чотирирічні періоди підвищення та зменшення рівня економічного безпеки, що послідовно змінюють один одного. Інтегральний рівень безпеки України за розрахованими індексами в середньому на 10% нижчий за середньосвітовий рівень та на 22% за рівень країн ЄС.

У таблиці 2 представлено результати аналізу рівня безпеки країни за системою соціальних індикаторів, що формують інтегральні рівні демографічної безпеки, розвитку освіти, охорони здоров'я, ринку праці та системи розподілу доходів.

Таблиця 2

Оцінка рівня безпеки України за системою соціальних індикаторів

Складові безпеки	Індикатори	2000	2004	2008	2012	2016	2018
Демографічна	Населення, темп приросту %	-0,92 (2)	-0,77 (2)	-0,45 (3)	-0,36 (2)	-0,46 (2)	-0,54 (2)
	Очікувана тривалість життя, років	67,68 (4)	68,19 (3)	68,25 (3)	70,94 (3)	71,48 (3)	71,78 (3)
	Медіанний вік років	37,80 (5)	39,10 (5)	39,50 (5)	39,50 (5)	40,00 (5)	41,20 (5)
	Частка населення у віці 65+, %	13,80 (2)	15,70 (2)	15,91 (2)	15,63 (2)	15,89 (2)	16,43 (2)
	Демографічне навантаження	44,75 (4)	44,27 (4)	42,85 (4)	43,24 (4)	45,62 (4)	47,59 (4)
	Населення у віці 65+ на 100 осіб у віці 15-65	19,98 (2)	22,65 (2)	22,72 (2)	22,38 (2)	23,15 (2)	24,26 (2)
	Коефіцієнт дитячої смертності	15,8 (5)	13,0 (5)	11,1 (5)	9,1 (5)	7,9 (5)	7,5 (5)
	Коефіцієнт життєвості	0,51 (3)	0,56 (3)	0,67 (3)	0,79 (3)	0,70 (3)	0,65 (3)
	Рівень фертильності	1,1 (2)	1,2 (2)	1,5 (2)	1,5 (2)	1,5 (2)	1,4 (2)
Освіта	Державні витрати на освіту, % до ВВП	4,17 (3)	5,31 (4)	6,4 (4)	6,69 (4)	5,01 (4)	5,41 (4)
	Частка зарахованих до ЗВО, %	48,78 (5)	65,71 (5)	81,25 (6)	81,71 (5)	82,67 (5)	82,67 (5)
	Індекс освіти	0,72 (5)	0,76 (5)	0,79 (5)	0,79 (5)	0,80 (5)	0,80 (5)
Ринок праці	Рівень безробіття, %	11,71 (3)	8,59 (3)	6,36 (3)	7,53 (3)	9,35 (3)	9,38 (3)
	Рівень безробіття молоді, %	21,15 (3)	15,71 (3)	13,12 (3)	17,47 (3)	23,14 (3)	19,61 (3)
	Рівень зайнятості, %	50,30 (3)	50,50 (3)	51,37 (3)	50,78 (3)	49,27 (3)	48,91 (3)
	Вразлива зайнятість, %	17,38 (5)	17,38 (5)	17,19 (5)	17,73 (5)	14,47 (5)	14,82 (5)
Охорона здоров'я	Державні витрати на охор. здоров'я, % ВВП	5,31 (2)	5,94 (2)	5,29 (2)	7,12 (2)	6,73 (2)	6,73 (2)
	Рівень захворюваності на туберкульоз	114 (4)	127 (4)	119 (4)	101 (4)	87 (4)	80 (4)
	Рівень захворюваності на ВІЛ	1,10 (3)	0,90 (3)	0,60 (3)	0,50 (3)	0,60 (3)	0,60 (3)
	Число лікарів, на 1000	2,98 (5)	3,04 (5)	3,31 (5)	3,50 (5)	3,01 (4)	3,01 (4)
Розподіл доходів/ нерівність	Рівень бідності, % на 3,2\$	11,9 (5)	5,7 (5)	0,4 (6)	0,2 (6)	0,5 (6)	0,5 (6)
	Коефіцієнт Джині	29 (6)	28,9 (6)	26,6 (6)	24,7 (6)	25 (6)	25 (6)
	Рівень нерівності, % доходів 10% населення	48,19 (4)	48,24 (4)	52,14 (4)	45,53 (4)	45,52 (4)	45,52 (4)
	Рівень нерівності, % доходів 1% населення	20,69 (4)	22,76 (3)	25,08 (3)	19,84 (4)	20,24 (4)	20,24 (4)

Частка доходів 10% до частки доходів 50%	3,5 (5)	3,45 (5)	3,88 (4)	2,74 (5)	2,68 (5)	2,68 (5)
Національний дохід на душу населення	3700 (4)	5990 (4)	8350 (4)	8340 (4)	8210 (4)	9020 (4)
Темп приросту НД на душу населення, %	6,7 (5)	12,87 (5)	3,50 (4)	1,12 (3)	3,80 (4)	4,23 (4)

Примітка: розраховано автором за даними [12,21,23-25]

У цілому за соціальними індикаторами безпекові позиції України є більш високими порівняно економічних. В небезпечній зоні перебувають тільки деякі демографічні показники, а саме темпи зміни чисельності населення, рівень старіння населення, рівень навантаження на працездатне населення, рівень фертильності, а також індикатор рівня державних витрат на сферу охорони здоров'я. За блоком освітніх індикаторів позиції України оцінено як безпечні та задовільні за показником рівня витрат на освіту. За індикаторами розвитку ринку праці навпаки більшість показників ідентифікує незадовільний рівень безпеки (рівень безробіття, у тому числі молоді, рівень зайнятості), винятком є тільки рівень вразливої зайнятості, що є безпечним відносно граничних значень. Найбільший рівень безпеки виявлено за індикаторами нерівномірності розподілу доходів. Так, за рівнем бідності як частки населення, що існує на 3,2 дол. на день, та за коефіцієнтом Джині рівень безпеки оцінено як оптимальний. Показники нерівності, що виражають відсоток доходів 1%, 10% населення, та рівня національного доходу на душу та темпів його зміни приймають значення у діапазоні задовільного рівня безпеки. Щодо характеру змін, то також можна констатувати незмінні безпекові позиції країни за абсолютною більшістю індикаторів протягом 2000-2018 рр.

Результати розрахунків інтегральних індексів (складових) соціальної безпеки представлені на рис.3. Найвищі інтегральні оцінки отримано на складовою рівня розвитку системи освіти, зокрема у 2018 р. індекс дорівнював 0,799, що на 17,3% вище рівня 2000 р. При цьому слід виділити тенденцію до зростання рівня безпеки за освітніми індикаторами у 2000-2009 рр. (збільшення на 36,9%) та послаблення рівня безпеки у 2009-2018 рр. (скорочення на 14,3%). Інтегральні оцінки, що відображають рівень нерівномірності в системі розподілу доходів, мають схожі закономірності змін з інтегральними оцінками макроекономічної та фінансової безпеки, зокрема суттєве скорочення у 2009 та 2015 рр. У 2018 р. індекс безпеки в цій складові дорівнював 0,775, що на 2,3% менше рівня 2000 р. Протягом періодів 2000-2008, 2010-2015 рр. спостерігається послаблення рівня безпеки.

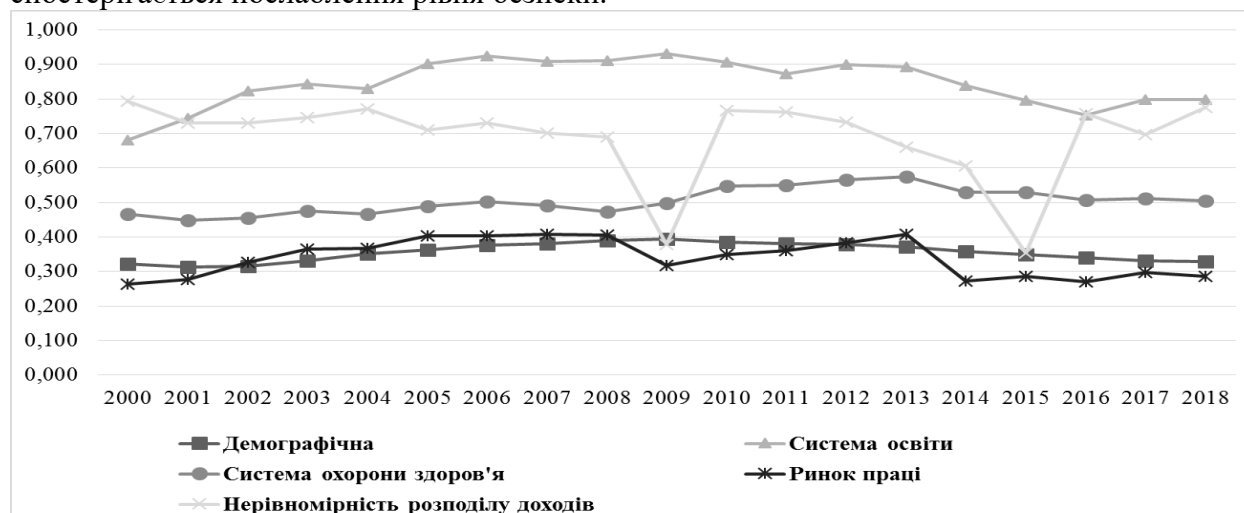

Рис. 3. Динаміка складових інтегрального рівня соціальної безпеки України

Примітка: розраховано автором

Щодо індикаторів сфери охорони здоров'я в системі соціальної безпеки України, то у 2000-2013 рр. спостерігається загальна тенденція до підвищення рівня безпеки (зростання на 23,4%) з наступним зменшенням у 2014-2018 рр. (скорочення на 32,7%). У 2018 р. індекс безпеки в цій складовій дорівнював 0,505, що на 8,4% вище рівня 2000 р. Рівень демографічної безпеки має зростаючий тренд у 2000-2009 р. та навпаки спадний тренд у 2010-2018 рр. У 2018 р. інтегральний індекс демографічної безпеки склав 0,329, що 2,5% вище рівня 2000 р. (0,321), однак на 16,5% нижче рівня 2009 р. (0,394). Найнижчі оцінки України має за інтегральним рівнем розвитку ринку праці, зокрема у 2018 р. індекс склав 0,286, що на 8,3% вище рівня 2000 р. (0,264), однак на 30% нижче рівня 2008 р. (0,405). Зменшення індексів спостерігається у 2009 та 2014 рр.

Динаміка інтегрального рівня соціальної безпеки України порівняно з середньосвітовим рівнем та індексами країни ЄС представлена на рис.4.

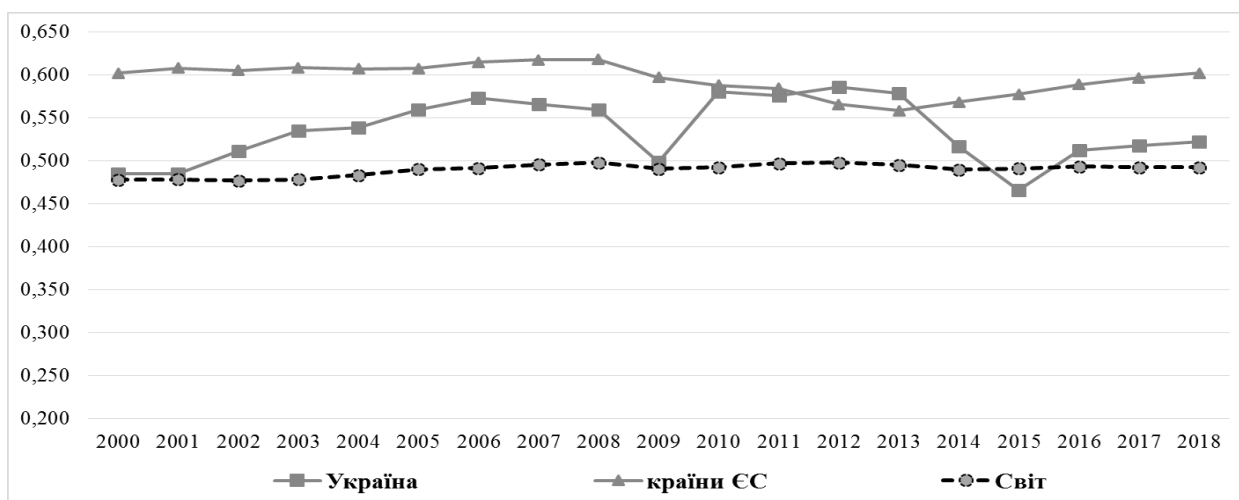

Рис. 4. Динаміка інтегрального рівня соціальної безпеки України відносно рівня країн ЄС та світу

Примітка: розраховано автором

Підсумовуючи, слід зазначити, що інтегральний рівень соціальної безпеки України є вищим за середньосвітовий на 9,3%, однак нижчим за рівень країн ЄС на 10,1%. Протягом 2000-2006 рр. спостерігається зростання інтегрального рівня безпеки (на 18,1%), у 2009 р. індекс зменшився на 10,8% порівняно з попереднім роком, у 2014 р. – на 10,7%, у 2015 р. – ще на 9,9%. Найбільш безпечним у соціальному вимірі був період 2010-2013 рр., зростання загроз безпеці у 2014-2015 рр. призвело до зниження загального рівня, що у 2016-2018 рр. був на рівні 2000-2002 рр. У таблиці 3 представлено результати аналізу рівня безпеки країни за системою екологічних індикаторів, що формують інтегральний рівень екологічної безпеки.

Таблиця 3

Оцінка рівня безпеки України за системою екологічних індикаторів

Індикатори	2000	2004	2008	2012	2016	2018
Рівень енергоємності, МДж / долл. США	23,68 (1)	18,08 (1)	13,91 (1)	13,52 (1)	11,79 (1)	11,79 (1)
Споживання відновної енергії, %	1,25 (1)	1,19 (1)	2,72 (2)	2,86 (2)	4,14 (2)	4,14 (2)
Виробництво відновної електроенергії, %	6,59 (3)	6,47 (3)	6,14 (2)	5,66 (2)	4,38 (2)	4,38 (2)
Викиди CO ₂ , метричних т/душу	6,526 (3)	7,237 (3)	6,724 (3)	6,488 (3)	5,021 (3)	5,021 (3)

Індекс вуглецевої інтенсивності, кг CO ₂ на дол. ВВП в ППС	1,709 (1)	1,194 (1)	0,798 (1)	0,765 (1)	0,607 (1)	0,607 (1)
Частка населення, що проживає на забрудненій території, %	100 (1)	100 (1)	100 (1)	100 (1)	100 (1)	100 (1)
Екологічні податки, % ВВП	0,70 (2)	0,70 (3)	1,10 (3)	1,30 (3)	0,10 (1)	0,20 (1)

Примітка: розраховано автором за даними [6,21,23]

Так, за екологічними параметрами безпекові позиції України серед інших країн світу є найгіршими, зокрема за 4 індикаторами з 7, серед яких рівень енергоемності, рівень вуглецевої інтенсивності, частка населення на забрудненій території, частка екологічних податків у ВВП, країна має критичний рівень небезпеки (1), за часткою споживання та виробництва відновної енергії – небезпечний рівень (2) та за рівнем викидів CO₂ – задовільний рівень (3).

Динаміка інтегрального рівня екологічної безпеки України порівняно з середньосвітовим рівнем та індексами країни ЄС представлена на рис. 5.

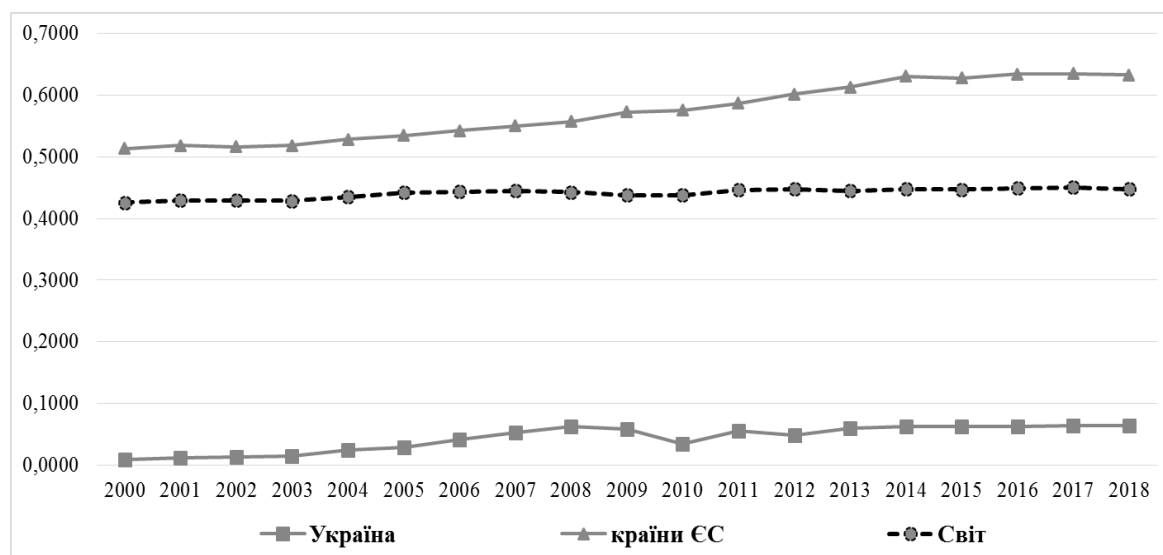

Рис. 5. Динаміка інтегрального рівня екологічної безпеки України відносно рівня країн ЄС та світу

Примітка: розраховано автором

Проведені розрахунки свідчать, що екологічна складова безпеки оцінюється за найнижчими значеннями інтегральних індексів: у 2018 р. складає 0,063, що в 6,6 раз вище рівня 2000 р. За цією складовою відмічається найбільш інтенсивна динаміка підвищення рівня безпеки, який все ж таки залишається критично низьким. Так, порівняно зі середньосвітовими оцінками індекс екологічної безпеки України в середньому в 10 разів нижчий, а порівняні з країнами ЄС – в 13 разів.

Дослідження взаємозв'язків складових безпеки виявило, що найбільший вплив на загальний рівень міжнародної економічної безпеки України має соціальна складова (0,7 тісний зв'язок) та екологічна (0,68 помірний зв'язок), при цьому несуттєва кореляція виявлена з економічною складовою (0,17) (табл. 4). Серед субіндексів на інтегральний рівень економічної безпеки суттєвий вплив мають макроекономічна (0,92) та фінансова (0,95) складові, на інтегральний рівень соціальної безпеки – рівень розвитку системи освіти (0,74) та ринку праці (0,84).

Таблиця 4

Кореляційний аналіз факторів впливу на рівень безпеки

Складові міжнародної економічної безпеки	Коефіцієнти кореляції	
	Україна	Світ
Макроекономічна	0,92	0,82
Інноваційно-інвестиційна	0,46	0,68
Зовнішньоторговельна	0,02	0,71
Фінансова	0,95	0,39
<i>Інтегральний показник економічної безпеки</i>	0,17	-
Демографічна	0,66	0,59
Система освіти	0,74	0,78
Система охорони здоров'я	0,48	0,81
Ринок праці	0,84	0,45
Нерівномірність розподілу доходів	0,43	0,50
<i>Інтегральний показник соціальної безпеки</i>	0,70	-
<i>Інтегральний показник екологічної безпеки</i>	0,68	-

Примітка: розраховано автором

Децю інший характер зв'язку між досліджуваними індикаторами у вибірці країн світу в цілому, а саме більш суттєвими з точки зору впливу на формування рівня економічної складової безпеки є макроекономічна та зовнішньоторговельна компоненти, при цьому для України остання зовсім не корелює з загальним індексом економічної безпеки. На рівень соціальної безпеки у світі більш вагомий вплив мають компоненти, що характеризуються рівень розвитку системи освіти та охорони здоров'я, для України з останнім спостерігається слабка кореляція. Узагальнення результатів оцінки рівня безпеки України на основі застосування розробленого методичного інструментарію дозволило побудувати інформаційну панель показників міжнародної економічної безпеки України (табл. 5).

Таблиця 5

Інформаційна панель показників міжнародної економічної безпеки України

Роки	Компонент безпеки											
	Макроекономічна	Інноваційно-інвестиційна	Зовнішньоторговельна	Фінансова	Інтегральний рівень економічної безпеки	Демографічна	Система освіти	Система охорони здоров'я	Ринок праці	Нерівномірність розподілу доходів	Інтегральний рівень соціальної безпеки	Екологічна безпека
2000	3	3	3	3	3	3	4	4	3	4	4	1
2001	4	3	3	4	4	3	4	3	3	4	4	1
2002	4	3	4	4	4	3	4	3	3	4	4	1
2003	4	3	3	4	4	3	5	4	3	4	4	1
2004	3	3	4	4	4	3	4	4	3	4	4	1
2005	3	3	3	4	3	3	5	4	3	4	4	1
2006	3	3	3	4	4	3	5	4	3	4	4	1
2007	3	3	3	5	4	3	5	4	3	4	4	1

2008	2	3	3	3	2	3	5	3	3	4	4	1
2009	2	3	4	1	2	3	5	3	3	2	4	1
2010	3	3	3	4	3	3	5	4	3	4	4	1
2011	3	3	3	4	3	3	5	4	3	4	4	1
2012	4	3	3	4	4	3	5	4	3	4	4	1
2013	3	3	3	4	3	3	5	4	3	4	4	1
2014	2	3	4	1	2	3	4	4	3	4	4	2
2015	2	3	3	1	2	3	4	4	3	2	3	2
2016	3	3	3	3	3	3	4	3	3	4	4	2
2017	3	3	3	4	3	3	4	4	3	4	4	2
2018	3	3	3	4	3	3	4	3	3	5	4	2

* 1 - Критичний рівень; 2 - Небезпечний рівень; 3 - Незадовільний рівень; 4 - Задовільний рівень; 5 - Безпечний рівень; 6 - Оптимальний рівень

Примітка: розраховано автором

Підсумовуючи, слід зазначити, що протягом 2000-2018 рр. за соціальною складовою Україна має задовільний рівень безпеки, за екологічною складовою критичний протягом 2000-2013 рр., небезпечний – у 2014-2018 рр. В економічному вимірі позиції є більш змінними, а саме небезпечний рівень в аспекті економічного розвитку виявлено у 2008-2009, 2014-2015 рр., незадовільний – 2000, 2005, 2010-2011, 2013, 2016-2018 рр., задовільний – 2001-2004, 2006-2007, 2012. У середньому за період 2000-2018 рр. рівень економічної складової безпеки є незадовільним. Отримані результати дослідження доводять, що для підвищення загального інтегрального рівня економічної безпеки України є необхідним впровадження та реалізація низки короткострокових, середньо й довгострокових практичних заходів.

Інформаційна панель показників міжнародної економічної безпеки відображає в розрізі різних компонентів безпеки оцінку її рівня (критичний, небезпечний, незадовільний, задовільний, безпечний, оптимальний), практичне застосування якої при розробці національної безпекової стратегії може стати основою системи моніторингу ключових індикаторів та дозволить своєчасно реагувати на їх зміни відповідно до розрахункових граничних значень, попереджувати виникнення загроз, запобігати посиленню ризиків функціонування системи економічної безпеки в цілому.

Формування національних стратегій національної безпеки стає важливою складовою загальної стратегії розвитку, що має враховувати цілі сталого розвитку й ґрунтуватись на трьох важливих складових – соціальній, економічній екологічній. Економічна безпека України та її рівень серед країн європейського простору та країн світу в цілому, першочергово залежить від введених заходів і дій, проведеної політики, прийнятої суспільством і державою, від інтенсивності і масштабу економічних реформ, ступеня інтеграції в світову економіку за умов грамотного поєднання ринкового середовища, розширення і поглиблення науково-технічного прогресу з інноваційною економікою і державним регулюванням.

Список використаної літератури

1. Грибіненко О. М. Науково-методичний інструментарій оцінки рівня економічної безпеки країн світу: інтеграційний підхід [Електронний ресурс] / О. М. Грибіненко // Ефективна економіка. - 2020. - № 2. - Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7681> (дата звернення: 16.05.2020). ; Нрыbinenko O. M. Naukovo-metodychnyi instrumentarii otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky krain svitu: intehratsiyni pidkhd [Elektronnyi resurs] / O. M. Nrybinenko // Efektyvna

ekonomika. - 2020. - № 2. - Rezhym dostupu :
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7681> (data zvernennia: 16.05.2020).

2. Грибіненко О. М. Екологічна складова міжнародної економічної безпеки / О. М. Грибіненко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка. - 2019. - №18. - С. 51-61. ; Hrybinenko O. M. Ekolohichna skladova mizhnarodnoi ekonomichnoi bezpeky / O. M. Hrybinenko // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Ekonomika. - 2019. - №18. - S. 51-61.

3. Грибіненко О. М. Індикатори екологічної складової економічної безпеки країн світу / О. М. Грибіненко // Економіка та держава. - 2020. - № 4. - С. 168–176. ; Hrybinenko O. M. Indykatory ekolohichnoi skladovoi ekonomichnoi bezpeky krain svitu / O. M. Hrybinenko // Ekonomika ta derzhava. - 2020. - № 4. - S. 168–176.

4. Цілі сталого розвитку: Дніпро-2030. Регіональна доповідь [Електронний ресурс] / уклад. : В. Г. Панченко, Н. В. Резнікова. – Режим доступу : <http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3337/Регіональна%20доповідь%20Дніпро.pdf?sequence=1> ; Tsili staloho rozvytku: Dnipro-2030. Rehionalna dopovid [Elektronnyi resurs] / uklad. : V. H. Panchenko, N. V. Reznikova. – Rezhym dostupu : <http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3337/Rehyonalna%20dopovid%20Dnipro.pdf?sequence=1>

5. Україна посередині рейтингу в Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 рік [Електронний ресурс] // Програма розвитку ООН в Україні. – 2019. - 9 грудня. –

Режим доступу : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-in-undps-2019-human-development-report.html> ; Ukraina poseredyni reitynhu v Dopovidi PROON pro stan liudskoho rozvytku za 2019 rik [Elektronnyi resurs] // Prohrama rozvytku OON v Ukraini. – 2019. - 9 hrudnia. – Rezhym dostupu :

<https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2019/ukraine-ranks-mid-table-in-undps-2019-human-development-report.html>

6. 2018 EPI Results [Electronic resource] // Environmental performance index. - Mode of access : URL: <https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline>

7. Bulatova O. Effect of the education and healthcare systems on the social security level in the context of global goals of sustainable development / O. Bulatova, O. Hrybinenko // Journal of European Economy. - 2020. - Vol. 19, № 1. - P. 26-46.

8. Caballero-Anthony M. Understanding Non-traditional Security / M. Caballero-Anthony // Introduction to the Non-Traditional Security Studies. A Transnational Approach / M. Caballero-Anthony (ed.). - London : Sage Publications, 2016. - P. 3–19.

9. Ease of doing business in Ukraine [Electronic resource] // The World Bank Group. - Mode of access : <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine>

10. Emmers R. Globalization and Non-Traditional Security Issues: A study of human drug and human trafficking in East Asia / R. Emmers. - Singapore : Institute of Defence and Strategic Studies, 2004. - Working Paper № 62. – 27 p.

11. Hameiri S. Governing Borderless Threats. Non-Traditional Security and the Politics of State Transformation / S. Hameiri, L. Jones. – Cambridge : Cambridge University Press., 2015. - 286 p.

12. Human Development Data (1990-2018) [Electronic resource] // Human Development Reports: official website. - Mode of access : <http://hdr.undp.org/en/data#>

13. Maier-Knapp N. The non-traditional security concept and the EU-ASEAN relationship against the backdrop of China's rise / N. Maier-Knapp // The Pacific Review. - 2015. - Vol. 29, № 3. - P. 411–430.

14. Marien M. Greening Capitalism, Quietly: Seven Types of Organizations Driving the «Necessary Revolution» [Electronic resource] / M. Marien, M. Sales // Cadmus. Promoting leadership in thought that leads to action. - 2017. - Vol. 3. № 2. - P. 150-166. - Mode of access : <http://www.cadmusjournal.org/article/volume-3/issue-2/greening-capitalism-quietly>

15. Nagan W. P. Toward a New Theory of Sustainable Development: Drawing on Insights from Developments in Modern Legal Theory [Electronic resource] / W. P. Nagan, C. Hammer, M. Akhmetkaliyeva // Cadmus. Promoting leadership in thought that leads to action. 2017. Vol 3. №2. P. 45-57. - Mode of access : <https://www.cadmusjournal.org/article/volume-3/issue-2/toward-new-theory-sustainable-development>

16. Nanto D. K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy [Electronic resource] / D. K. Nanto, Congressional Research Service // Federation of American Scientists. - 2011. – Mode of access : <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41589.pdf> (accessed 15 November 2014).

17. Nesadurai H. Conceptualising economic security in an era of Globalisation: what does the east Asian experience reveal? / H. Nesadurai // Singapore : CSGR Institute of Defence and Strategic Studies (IDSS), Nanyang Technological University, 2005 - Working Paper № 157/05. - 26 p.

18. Seeberg P. Migration and non-traditional security issues in the MENA-region. The case of pre-revolt Syria [Electronic resource] / P. Seeberg. - Odense : Centre for Mellemostudier, Syddansk Universitet, 2012. - Mode of access : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.473.3263&rep=rep1&type=pdf>

19. Sustainable development report 2019 [Electronic resource] // Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network. Mode of access : https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2019/2019_sustainable_development_report.pdf

20. The Necessary Revolution: Working Together to Create a Sustainable World [Electronic resource] / P. Senge et al. – London : Nicholas Brealey Publishing, 2010. - 406 p. – Mode of access : <https://books.google.com.ua/books?id=xdeihHam61MC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

21. Unctadstat. Data center [Electronic resource] : Official website. - Mode of access : <https://unctadstat.unctad.org/>

22. Walt St. The renaissance of security studies / St. Walt // International Studies Quarterly. - 1991. - Vol. 35, № 2. - P. 211–239.

23. World bank Open Data [Electronic resource] // The World bank: official website. - Mode of access : <https://data.worldbank.org/>

24. World Inequality Report 2018 [Electronic resource] // World inequality database : Official website. - Mode of access : <https://wir2018.wid.world/>

25. World Population Prospects 2019 [Electronic resource] // The United Nations: official website. - Mode of access : <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

Стаття надійшла до редакції 15.03.2020.

O. Hribinenko

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SECURITY OF UKRAINE ACCORDING TO THE SYSTEM OF ECONOMIC, SOCIAL AND ECOLOGICAL INDICATORS

The article is devoted to the study of the process of forming the national security strategy of the country, which acquires special significance as a component of the overall development strategy for both developed and developing countries. The article assesses the level of economic

security based on the application of methodological tools for multidimensional assessment of economic, social and environmental indicators of the development of Ukraine, which results in the construction of appropriate security indices.

Assessment of the values of economic indicators, among which the most important are macroeconomic, foreign trade, investment and innovation and financial indicators of the risks and dangers in the system of defined limits allowed to assess the security position of the country in the international economic security system (selected subset). The highest integrated assesses for this block of indicators are determined by the macroeconomic component of the security, the indices of the financial component of security have a similar nature of change. According to the received estimates, the index of innovation and investment security has the lowest level in the system of economic subcomponents, which is evidence of the weakening of the level of security in terms of innovation and investment development of the country.

And, in terms of environmental parameters, security positions of Ukraine among the rest of the world is the worst.

The study of the interrelations between the components of security revealed that the greatest impact on the overall level of international economic security of Ukraine has a social component (0.7 close connection) and environmental (0.68 moderate connection), with insignificant correlation with the economic component (0.17).

The author proposes an information panel of international economic security indicators, which reflects the assessment of its level in terms of various security components (critical, dangerous, unsatisfactory, satisfactory, safe, optimal), the practical application of which in developing a national security strategy can be the basis for monitoring key indicators and will allow to react in due time to their changes according to estimated limit values, to prevent emergence of threats, to prevent strengthening of the risks of functioning of system of economic safety as a whole.

Key words: *international economic security, national security strategy, security index.*

УДК 658:005.2-049.5

О. А. Беззубченко

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Статтю присвячено комплексному аналізу теоретичних підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства, з наголосом на необхідності її врахування під час розробки загальної стратегії розвитку підприємства. Здійснено ретроспективний аналіз теоретичних розробок щодо змісту економічної безпеки підприємства, який дозволяє наголошувати на складній внутрішній структурі даної дефініції, та багатовекторності зовнішніх чинників, різноманітності ризиків впливу на неї, що обумовлені турбулентністю глобалізаційних процесів. Підкреслено, що важливого значення для кожного окремого підприємства набуває власна концептуальна модель економічної безпеки, яка б враховувала специфіку галузевої приналежності підприємства, внутрішнього середовища, чинників зовнішнього оточення та ступінь інтернаціоналізації компанії. Наголошено на обов'язковому врахуванні того факту, що управління економічною безпекою компанії повинно вбудовуватися в загальну стратегію розвитку підприємства, бути невід'ємною її складовою, та за кожним елементом бути узгодженою з усіма стратегічними цілями підприємства.

Виділено ще одну групу стратегій, а саме: сталого розвитку економічної безпеки, які синтезують в собі складові стратегії стійкості, швидкого відновлення втрачених конкурентних позицій, гнучкої адаптації в умовах постійної турбулентності зовнішнього середовища. Виокремлення ще однієї групи стратегій обумовлено тим фактом, що явище стабільності будь-якої системи в сучасному світі виявляється недосяжним.

Ключовим моментом, в сучасних умовах господарювання є актуалізація питання невинного моніторингу процесу функціонування підприємства, що викликано турбулентністю зовнішнього бізнес-середовища. Водночас, розробка стратегії адаптивного управління, що безпосередньо пов'язана з урахуванням питань економічної безпеки підприємства не можлива без аналізу зовнішніх факторів і оцінки критичних чинників, що знаходяться поза зоною контролю управління підприємством і впливають на його стратегію. Головним призначенням аналізу зовнішнього середовища є ідентифікація загроз та можливостей, які мають місце для підприємства в поточному і майбутньому часі, а також пошук стратегічних альтернатив.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, стратегічний розвиток, ризики, загрози, зовнішнє середовище.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-20-27

Формування якісного менеджменту в міжнародній компанії, розробка та втілення в життя комплексної дієвої стратегії розвитку, відбувається сьогодні, в надзвичайно мінливих умовах зовнішнього середовища, які обумовлені нестабільністю соціально-економічного становища країн світу, в незалежності від рівня їх економічного розвитку та глобалізаційними процесами, які не обмежуються площиною міждержавних ринкових відносин, а самі виступають модераторами процесів економічного розвитку національних економік. Сучасні економічні реалії вимагають від вищого менеджменту компаній комплексного врахування широкого кола чинників, що прямо або опосередковано впливатимуть на стан економічної безпеки компанії та відповідно на стратегію її розвитку.

Глобалізаційні процеси призводять до надзвичайної взаємозалежності в економічній, фінансовій, політичній та інших сферах життя, що в сучасних реаліях актуалізує врахування впливу виникаючих ризиків, на рівень економічної безпеки компанії та ефективність її менеджменту.

Метою дослідження є комплексний аналіз існуючих теоретичних підходів до ідентифікації сутності економічної безпеки підприємства, з наголосом на необхідності її врахування під час розробки загальної стратегії розвитку підприємства.

Ретроспективний аналіз теоретичних розробок різних зарубіжних та вітчизняних науковців, течій та шкіл свідчить про вельми велику кількість визначень економічної безпеки підприємства.

Важливим розвитком галузі безпеки стало зростання приватної безпеки, яке переросло у велику та міжнародну галузь, яку в широкому розумінні можна визначити як галузь, присвячену запобіганню злочинності. Під приватною безпекою, часто розуміють організаційну безпеку, корпоративну безпеку [1], комерційну безпеку, захист активів та управління безпекою.

Роль, так званої приватної безпеки останнім часом, ще більше збільшилася, і «зараз існує визнана роль комерційної безпеки в діях проти глобальних загроз безпеці, проблем національної безпеки, місцевих потреб безпеки в громаді, а також вимог корпорацій та окремої людини» [7]

Майкл Лоуренс [3] виділяє, три різних підходи до визначення сутності безпеки. Одним з підходів є запобігання виникненню загрози в першу чергу, особливо шляхом усунення причин, що лежать в її основі. Коли загрозу неможливо запобігти, безпеку інтерпретують як захист спрямований на захист, якщо неможна усунути загрозу. Але якщо ми не можемо повністю захистити себе від загрози, безпеку можна інтерпретувати як стійкість, яка враховує нашу здатність «прийти в норму» і змінити способи, якими вона впливає на наші соціальні системи - нашу здатність адаптуватися до загроз, які дійсно нас вражають.

Менганг Лі у своєму дослідженні теорії промислової безпеки [5] зазначає, що, по-китайськи, «безпека» означає стан стабільності та повноти без небезпеки, аварій та загрози. У сучасному китайському словнику «безпека» трактується як «ні небезпека, ні загроза». Слово «безпека» у західному світі походить від латинського «Securitas», що означає стан звільнення від нестабільності та самообмеження і, таким чином, переходить у стан відриву від небезпеки. В англійській мові конотація безпеки більш широка, ніж у китайській. Це не стосується ні небезпеки, ні хвилювань, а речей, що забезпечують безпеку та небезпеку чи хвилювання. Хоча обидві мови мають різницю у значенні, вони все ж таки мають схожість, і обидві вважають, що безпека - це стан без загрози та страху. Також, дослідник підкреслює, що економічна безпека компанії залежить від розвитку країни, і це також викликане національним питанням та зміною економічних відносин.

Джованні Манунта [4] висунув визначення безпеки, яке охоплює природу її виникнення, оскільки воно може бути застосовано для багатьох суб'єктів безпеки починаючи від особистості до національної оборони. Крім того, дане визначення дозволяє в деякій мірі врахувати ті аспекти безпеки, які слід вирішувати, а саме об'єктивний, суб'єктивний та символічний характер безпеки. Запропоноване визначення можна вкласти в формулу, яка поєднує в собі ряд взаємопов'язаних компонентів:

$Security = f(A, P, T)Si$; де активи (A), захист (P), загрози (T), ситуація (Si).

Для забезпечення безпеки, повинен бути врахований актив (A), в якості якого може виступати людина або корпорація, або національна держава, яка бажає забезпечити певний рівень захисту (P) від фактичних або імовірних загроз (T) щодо активу. Крім того, необхідно враховувати суму цих компонентів у певному середовищі чи ситуації (Si), даючи визначення контексту. Таким чином, формула забезпечує елементи безпеки; тим не менш, вона є обмеженою в декількох аспектах.

По-перше, для безпеки, яку потрібно вирішити, актив повинен мати значення (фактичне чи власне). По-друге, існує багато визначень безпеки, і формула не допомагає консенсусному розумінню безпеки. Здатність визначити безпеку все ще потребує контексту, тим самим розміщуючи безпеку в конкретній певній ситуації.

Конрад Рачковський, Фрідріх Шнайдер у своєму дослідженні «Економічна безпека господарських операцій» зазначають, що економічна безпека підприємства – це управління ризиками, яке може бути рушієм стратегічних рішень, причиною невизначеності в організації або може просто вбудуватись у системну діяльність організації [6].

Інші ж розглядають безпеку як запобігання злочинності, безпечну технологію, управління ризиками або запобігання збиткам [1].

Водночас, Л. Шваб, визначає економічну безпеку підприємства, як захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути виниклі загрози або пристосуватися до наявних умов, що негативно впливають на його діяльність [17].

М. Фоміна концентрує увагу на більш ефективному використанні ресурсів, та вважає, що економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного

використання ресурсів з метою ліквідації загроз, забезпечення ефективного і стабільного функціонування підприємства в поточному та перспективному періодах [16].

На думку О. Барановського, економічна безпека підприємства – це комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, що захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів, тим самим підкреслює значущість процесу стабільного функціонування компанії з перспективою подальшого розвитку [9].

В інтерпретації З. Варналія, підвалинами економічної безпеки повинно бути ефективне використання фінансових ресурсів на підприємстві. При цьому в якості загроз економічній безпеці він бачить сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики [11].

Є дослідники, які вважають умовою економічної безпеки підприємства, наявність конкурентних переваг та відповідної стратегії управління, є такі, що підкреслюють важливість статну розвитку виробничої системи та технологічного рівня виробництва, нарешті, є ті, хто базисом економічної безпеки підприємства вважає взаємоузгодженість інтересів стейкхолдерів компанії з економічними інтересами акторів зовнішнього середовища.

Багато дослідників проводили систематизацію тлумачень економічної безпеки підприємства за різними ознаками, об'єднували за схожими критеріями, виокремлювали особливості. Проте виходячи, зі складної внутрішньої структури даної дефініції, та багатовекторності зовнішніх чинників, ризиків впливу, що обумовлено турбулентністю глобалізаційних процесів, важливого значення для кожного окремого підприємства набуває власна концептуальна модель економічної безпеки, яка б враховувала специфіку галузевої приналежності, внутрішнього середовища, чинників зовнішнього оточення та ступінь інтернаціоналізації компанії.

Слід підкреслити, що економічна безпека підприємства у будь-якому разі пов'язана з ризиком, який з позиції економічних відносин, виступає як імовірність виникнення збитків або недоотримані доходи в порівнянні з прогнозованим варіантом [10].

Сутність ризику як феномена характеризує взаємозв'язок таких основних його елементів:

- можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснюється вибір одного з альтернативних рішень;
- ймовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних з втіленням в життя вибору, зробленого при наявності альтернативи в умовах невизначеності.

Наразі, існування великої кількості трактувань сутності економічної безпеки підприємства, не дає остаточного розуміння даної дефініції та відповідно гальмує створення дієвої та ефективної стратегії захисту. Необхідно обов'язково брати до уваги, що управління економічною безпекою компанії повинно вбудовуватися в загальну стратегію розвитку підприємства, бути невід'ємною її складовою, та за кожним елементом бути узгодженою з усіма стратегічними цілями підприємства.

У переважній частині досліджень щодо таких питань, як стратегічні рішення з приводу реагування на змінність чинників зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства вчені виділяють дві основні групи стратегій: підтримки економічної безпеки (стратегії усунення існуючих загроз, запобігання можливим загрозам, компенсації збитку) та відновлення економічної безпеки (стратегії збільшення прибутків, зниження витрат, продажу активів, комплексна стратегія відновлення) [12, с.

13]. Але ж справедливо буде виділити ще одну групу стратегій, сталого розвитку економічної безпеки (стратегії стійкості, швидкого відновлення втрачених конкурентних позицій, гнучкої адаптації в умовах постійної турбулентності зовнішнього середовища). Виділення ще однієї групи стратегій обумовлено тим фактом, що явище стабільності будь-якої системи в сучасному світі виявляється недосяжним.

В цьому контексті підприємству необхідно постійно проводити збір, моніторинг та аналіз інформації, що висвітлює актуальне становище всіх складових зовнішнього оточення. Дослідження факторів зовнішнього середовища потребує не стільки констатацію їх стану на конкретний момент, скільки визначення тенденцій змін та обов'язкове прогнозування трендів розвитку досліджуваних факторів. Наразі, рівень розвитку технологій, інформаційного забезпечення, аналітичних баз даних сприяє вирішенню цих питань, проте актуалізує це одну проблему – кібератаки або крадіжки даних. Тому цей аспект також потрібно враховувати під час планування процесу управління економічною безпекою підприємства.

Ще декілька років тому до 2016 року головними глобальними ризиками з точки зору як вірогідності настання так і ступеня впливу були переважно економічні та соціальні, останніми роками до 2019 року, найбільш вірогідними за виникненням є екологічні, а за ступенем впливом – геополітичні. У 2020 році екологічні ризики посіли перше місце на загальносвітовому ландшафті [8].

Джон Дрізки, голова «Marsh & McLennan Insights», сказав: «На компанії з боку інвесторів, регулюючих органів, клієнтів і співробітників зростає тиск, щоб вони продемонстрували свою стійкість до зростаючої мінливості клімату. Наукові досягнення означають, що кліматичні ризики тепер можна змодельовати з більшою точністю і включити в управління ризиками та бізнес-плани. Великі події, такі як недавні лісові пожежі в Австралії і Каліфорнії, підсилюють тиск на компанії, щоб вони вживали заходів по боротьбі з кліматичними ризиками в той час, коли вони також стикаються з великими геополітичними і кіберризиковими проблемами» [2].

Всесвітній економічний форум виділив п'ять основних загроз у 2020 році: сповільнення економік країн світу і соціальна напруженість, зміна клімату, скорочення біорізноманіття видів, проблеми з кібербезпекою і нові труднощі, з якими стикається світова система охорони здоров'я. ВЕФ склав доповідь на основі опитувань представників ділових кіл, урядів, громадянського суспільства та експертів. Потрібно підкреслити, що під впливом цих загроз будуть розвиватися як великі корпорації так і малі та середні підприємства незалежно від ступеня інтернаціоналізації, адже глобалізаційні процеси торкаються всіх без виключення соціально-економічних ланок життя практично будь-якої держави світу. Єдиним обмеженням впливу загроз можна вважати ступінь та інтенсивність впливу, які залежать від геополітичного становища країни на світовій арені, рівня економічного розвитку країни, розміру та сфери діяльності підприємства, а також ступеня інтернаціоналізації його господарських операцій.

Ще одним доказом надзвичайної нестабільності та непередбачуваності оточуючого середовища є виникнення пандемії COVID-19, що спалахнула у Китаї ще 31 грудня 2019, а під час проведення Всесвітнього економічного форуму наприкінці січня 2020 р., ще не було оцінено збитків які понесе світова економіка в цілому та кожна окрема країна, зокрема.

Виходячи з того, що аналіз зовнішнього середовища є важливим етапом стратегічного планування, який дозволяє визначити спрямованість діяльності підприємства по досягненню стратегічної мети або коригувати вже прийняту політику стратегічних дій вищого менеджменту та основних стейкхолдерів. Розробка стратегії адаптивного управління, що безпосередньо пов'язана з урахуванням питань економічної

безпеки підприємства не можлива без аналізу зовнішніх факторів і оцінки критичних чинників, що знаходяться поза зоною контролю управління підприємством і впливають на його стратегію. Головним призначенням аналізу зовнішнього середовища є ідентифікація загроз та можливостей, які мають місце для підприємства в поточному і майбутньому часі, а також пошук стратегічних альтернатив.

Для проведення аналізу як зовнішнього середовища так і діагностики стратегічного розвитку підприємства існує великий масив методів, які доцільно використовувати в залежності від основної мети аналізу та наявних ресурсів, зокрема STEP-аналіз, SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, PEST-аналіз, GAP-аналіз, метод аналізу LOTS, PIMS-аналіз, вивчення профілю об'єкта, модель GE/McKinsey, система 111–555, аналіз “поля сил”, аналіз життєвого циклу галузі, попиту та технологій, стратегічні зони господарювання, бенчмаркінговий аналіз, матрицю Ансоффа, метод економіко-математичного моделювання та багато інших.

Поряд з тим, відсутність врахування взаємозв'язку та взаємовпливу зовнішнього та внутрішнього середовища та розуміння важливості економічної безпеки при визначенні цілей розвитку підприємства не призведе до формування цілісної дієвої стратегії розвитку підприємства.

Отже, у проведеному дослідженні наголошується, що всі теоретичні доробки з ідентифікації сутності економічної безпеки підприємства свідчать про складність її внутрішньої структури, що обумовлює багатовекторність визначень та різноманіття інтерпретацій. Це підкреслює, необхідність створення власної, унікальної для кожного підприємства моделі забезпечення економічної безпеки, яка б враховувала специфіку його галузевої приналежності, чинників внутрішнього та зовнішнього середовища та ступінь інтернаціоналізації компанії. При цьому, в сучасних умовах господарювання актуалізується питання невинного моніторингу процесу функціонування підприємства, що викликано турбулентністю зовнішнього бізнес-середовища. В цьому контексті, на наш погляд, доцільно виділити ще одну групу стратегій з приводу реагування на змінність чинників зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, а саме, сталого розвитку економічної безпеки, яка б мала на меті комбінацію стратегії стійкості, швидкого відновлення втрачених конкурентних позицій, гнучкої адаптації підприємства в умовах постійної турбулентності зовнішнього середовища.

Список використаної літератури

1. Brooks I. Organisational Behaviour: Individuals, Groups and Organisation [Electronic resource] / I. Brooks. - Harlow : Pearson Education, 2009. – P. 355. – Mode of access : https://books.google.com.ua/books/about/Organisational_Behaviour.html?id=NHWil3S35LQC&redir_esc=y
2. Hall M. Burning Planet: Climate Fires and Political Flame Wars Rage [Electronic resource] / M. Hall // World Economic Forum. – 2020. - 15 Jan. - Mode of access : <https://www.weforum.org/press/2020/01/burning-planet-climate-fires-and-political-flame-wars-rage>
3. Lawrence M. Three approaches to security: prevention, protection and resilience [Electronic resource] / M. Lawrence // The Centre for Security Governance. – 2013. - Feb 4. - Mode of access : <https://secgovcentre.org/2013/02/three-approaches-to-security-prevention-protection-and-resilience/#FN1>
4. Manunta G. What is Security? [Electronic resource] / G. Manunta // Security Journal. – 1999. - Volume 12, Issue 3. – P. 57–66. – Mode of access : <https://link.springer.com/article/10.1057/palgrave.sj.8340030>
5. Menggang Li. Research on Industrial Security Theory / Li. Menggang . – Berlin : Springer Berlin Heidelberg, 2013 – 442 p.

6. Raczkowski K. The economic Security of Business Transactions. Management in business / K. Raczkowski, F. Schneider – Oxford: Chartridge books, 2013. – 448 p.

7. Smith C. L. Security Science: The Theory and Practice of Security [Electronic resource] / C. L. Smith, D. J. Brooks // ResearchGate. – Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/235688059_Security_Science_The_Theory_and_Practice_of_Security

8. The Global Risks Report 2020 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf

9. Барановський О. І. Фінансова безпека / О. І. Барановський. – Київ : Фенікс, 1999. – 338 с. ; Baranovskyi O. I. Finansova bezpeka / O. I. Baranovskyi. – Kyiv : Feniks, 1999. – 338 s.

10. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : моногр. / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. - Київ : КНЕУ, 2004. - 480 с. ; Vitlinskyi V. V. Ryzkolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi : monohr. / V. V. Vitlinskyi, H. I. Velykoivanenko. - Kyiv : KNEU, 2004. - 480 s.

11. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. — Київ : Знання, 2009. — 647 с.; Ekonomichna bezpeka : navch. posib. / za red. Z. S. Varnaliia. — Kyiv : Znannia, 2009. — 647 s.

12. Кирієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Андрій Валерійович Кирієнко; Київський національний економічний університет. – Київ, 2000. – 19 с. ; Kyriienko A. V. Mekhanizm dosiahnennia i pidtrymky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01 / Andrii Valeriiovych Kyriienko; Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet. – Kyiv, 2000. – 19 s..

13. Сак Т. В. Стратегічні підходи в управлінні економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] / Т. В. Сак // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. - 2011. - № 5 : Економічні науки . – Режим доступу: <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/4779/3/Sak.pdf> ; Sak T. V. Stratehichni pidkhody v upravlinni ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Elektronnyi resurs] / T. V. Sak // Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho kooperatyvnoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. - 2011. - № 5 : Ekonomichni nauky . – Rezhym dostupu : <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/4779/3/Sak.pdf>

14. Сосновська О. О. Економічна безпека підприємства: сутність та ознаки забезпечення [Електронний ресурс] / О. О. Сосновська, М. О. Житар // Облік і фінанси. - 2018. - № 3. - С. 124-132. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2018_3_18 ; Sosnovska O. O. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta oznaky zabezpechennia [Elektronnyi resurs] / O. O. Sosnovska, M. O. Zhytar // Oblik i finansy. - 2018. - № 3. - S. 124-132. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2018_3_18

15. Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / К. О. Утенкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. - 2019. - Вип. 9. - С. 133-144. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_19; Utenkova K. O. Ekonomichna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Elektronnyi resurs] / K. O. Utenkova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia : Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm. - 2019. - Vyp. 9. - S. 133-144. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_19

16. Фоміна М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика : моногр. / М. В. Фоміна. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. - 140 с. ; Fomina M. V.

Problemy ekonomichno bezpechnoho rozvytku pidpriemstv: teoriia i praktyka : monohr. / M. V. Fomina. – Donetsk : DonDUET, 2005. - 140 s.

17. Шваб Л. І. Економіка підприємства : навчальний посібник / Л. І. Шваб. – 4-е вид. – Київ : Каравела, 2007. - 584 с. ; Shvab L. I. Ekonomika pidpriemstva : navchalnyi posibnyk / L. I. Shvab. – 4-e vyd. – Kyiv : Karavela, 2007. - 584 s.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2020.

O. Bezzubchenko

ECONOMIC SECURITY AS A COMPONENT OF THE ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY

The article is devoted to a comprehensive analysis of theoretical approaches to determining the essence of economic security of the enterprise, with the emphasis on the need to take it into account when developing a general strategy for enterprise development. A retrospective analysis of the theoretical developments on the content of economic security of the enterprise, which emphasizes the complex internal structure of this definition and multi-vector external factors, the variety of risks of influencing it due to the turbulence of globalization was performed. It is emphasized that it is important for each individual enterprise to have its own conceptual model of economic security, which would take into account the specifics of the industry, the internal environment, external factors and the degree of internationalization of the company. It is emphasized that it is necessary to take into account the fact that the management of economic security of the company should be integrated into the overall development strategy of the enterprise, be an integral part of it, and in each element be consistent with all strategic goals of the enterprise.

Another group of strategies is identified, such as: sustainable development of economic security, which synthesize the components of the strategy of stability, rapid recovery of lost competitive positions, flexible adaptation in the conditions of constant turbulence of the environment. The selection of another group of strategies is due to the fact that the phenomenon of stability of any system in the modern world is unattainable.

The key point in modern business conditions is the actualization of the issue of continuous monitoring of the operation of the enterprise, caused by the turbulence of the external business environment. At the same time, the development of a strategy of adaptive management, which is directly related to the economic security of the enterprise is not possible without the analysis of the external factors and assessment of critical factors, which are outside the control zone of the enterprise and affect its strategy. The main purpose of the analysis of the external environment is to identify threats and opportunities that occur for the enterprise in the current and future times, as well as the search for strategic alternatives.

Key words: *economic security of the enterprise, strategic development, risks, threats, environment.*

УДК 334.726:622:338

С. М. Шагоян

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР ДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ КРАЇН.

У статті досліджено наукові розробки, що присвячені методам оцінки економічної безпеки країни та запропоновано їх систематизацію з позиції того, чим представлений показник економічної безпеки як об'єкт оцінки. Автором, зазначено, що

жодна з досліджених методик не дозволяє прямо врахувати вплив корпоративних структур добувної галузі на економічну безпеку держави. Так, діяльність корпоративних структур добувної галузі може впливати на окремі складові економічної безпеки, зокрема виробничу, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, енергетичну, макроекономічну, екологічну.

Доведено, що врахування впливу корпоративних структур добувної галузі на економічну безпеку країни можна досягти за рахунок: використання часткових (галузевих) індикаторів для характеристики стану економічної безпеки на рівні добувної промисловості; включення показників діяльності корпоративних структур добувної галузі до переліку індикаторів, що характеризують стан окремих складових (субіндексів) інтегрального показника економічної безпеки країни.

Запропоновано науково-методичний підхід, який дозволяє оцінити вплив конкретної галузі (зокрема, добувної) на рівень економічної безпеки країни шляхом проведення кількісної оцінки взаємозв'язків та визначення основних факторів (як стимулюючих, так і дестимулюючих), що впливають на формування відповідного рівня безпеки.

Ключові слова: економічна безпека країни, корпоративна структура, добувна галузь, індикатор.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-27-40

Оцінка взаємозв'язку між діяльністю корпоративних структур, які функціонують у добувній галузі, та рівнем економічної безпеки країн світу має спиратися на відповідний методичний інструментарій. Однак окремої методики, яка б дозволяла оцінити вплив корпоративних структур добувної промисловості на стан економічної безпеки країни або врахувати показники діяльності відповідних підприємств при визначенні рівня національної економічної безпеки, не існує. Аналіз наукових досліджень, присвячених методам оцінки економічної безпеки, дозволяє виділити наступні підходи до визначення рівня економічної безпеки країни з позиції того, чим представлений показник економічної безпеки як об'єкт оцінки (рис. 1.), а саме:

- Визначення рівня економічної безпеки країни на основі оцінки окремих її індикаторів [1, 4, 10, 18];
- Комплексна оцінка рівня економічної безпеки країни [9, 13, 14, 15], у тому числі визначення рівня економічної безпеки на основі оцінки рівня конкурентоспроможності національної економіки [2, 11].

Методичний підхід, заснований на оцінці окремих індикаторів економічної безпеки, передбачає застосування наступних методик оцінки економічної безпеки: спостереження основних макроекономічних показників і порівняння їх з пороговими значеннями (часто у якості порогових значень використовуються середньосвітові показники); оцінка темпів економічного зростання країни і динаміки їх зміни (у якості індикаторів, що характеризують темпи економічного зростання, також використовуються основні макроекономічні показники) [5, с.104; 7, с.59].

Для оцінки якісних індикаторів економічної безпеки застосовуються методи експертної оцінки, які можуть забезпечити достатньо обґрунтовані висновки там, де формалізовані критерії застосовувати практично неможливо. Водночас, ефективність застосування цих методів значною мірою залежить від кваліфікації експертів та кількості експертів, залучених до оцінки, а самі результати оцінки будуть досить суб'єктивними [3].

Також при оцінці окремих індикаторів економічної безпеки застосовуються методи оптимізації, які є формалізованими і використовуються, переважно, при

аналітичному описі досліджуваних процесів для синтезу конкретного критерію економічної безпеки [3].

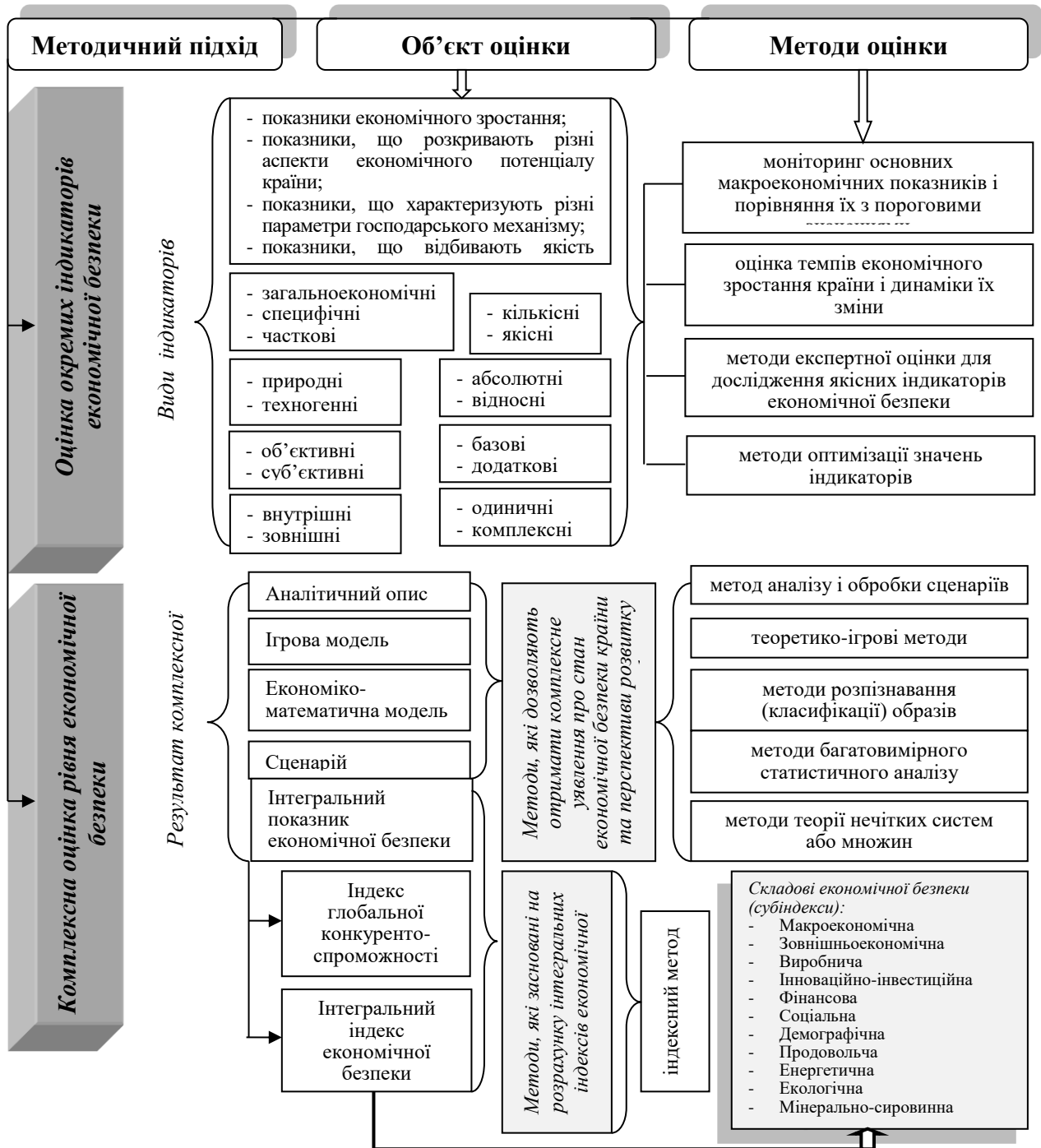

Рисунок 1. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни

Застосування цього методу в сфері комплексної оцінки економічної безпеки країни є досить обмеженим, оскільки не дозволяє здійснити задачу оптимізації відносно великої кількості якісних параметрів економічної безпеки, що не мають чіткої кількісної оцінки.

Індикатори економічної безпеки – це конкретні статистичні показники розвитку економіки країни, які всебічно характеризують явища і тенденції, що мають місце в економічній сфері. Аналіз досліджень вчених-фахівців та нормативно-правової бази з

цього аспекту дозволяє виокремити наступні групи показників (індикаторів) економічної безпеки [2, 6, 8, 12]:

1. Показники економічного зростання – це найважливіші показники економічної безпеки. Серед них – основні відтворювальні макроекономічні показники загального плану (валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід в абсолютному і відносному значеннях), а також динаміка і структура вітчизняного виробництва і доходу, обсяги і темпи промислового виробництва, галузева структура господарства і динаміка окремих галузей, обсяги і структура інвестицій та ін.

2. Показники, що розкривають природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний, інноваційно-технологічний та інші аспекти економічного потенціалу країни. Слід зауважити, що при оцінці стану науково-інноваційної діяльності застосовуються індикатори, які є поверховими ознаками інноваційності й відображають не розвиток, а потенціал, тобто міру здатності й готовності економічного суб'єкта до інноваційної діяльності [12].

3. Показники, що характеризують різні параметри господарського механізму, передусім його динамічність, адаптивність, залежність від зовнішнього впливу. Сюди відносять показники рівня інфляції, дефіциту платіжного балансу, стабільності національної валюти (рівень доларизації, монетизації тощо), внутрішнього і зовнішнього боргів.

4. Показники, що відбивають якість життя у країні. Головний серед них – ВВП, розрахований на душу населення. Саме він відображає загальний рівень економічного розвитку взагалі і через нього – якість, рівень і тривалість життя населення, здоров'я нації, забезпеченість продуктами харчування, рівень освіти тощо. Проте, існує думка, що використання індикаторів ВВП та інвестицій на одну особу не є коректним, оскільки не враховує обсяг і коефіцієнт завантаження капіталу [12]. В цю групу входять також показники доходів населення, рівня зайнятості і безробіття, стану довкілля, рівня криміногенності і злочинності.

Водночас, ранжирування показників економічної безпеки держави може бути репрезентоване і в іншому плані. За масштабами відображення процесів і явищ показники-індикатори економічної безпеки можна поділити на *загальноекономічні* (всі головні показники динаміки і структури валового продукту і національного доходу); *специфічні* (характеризують конкретну економічну кон'юнктуру – показники інфляції, доходів населення, ринку праці тощо) і *часткові*, що використовуються для характеристики стану економічної безпеки на рівні певної сфери економіки або виду діяльності (наприклад, агропромисловий комплекс, оборонно-промисловий комплекс, сфера послуг тощо).

Бобох Н., Пухтаєвич Г. відзначають, що найважливішими індикаторами економічної безпеки є: структура ВВП, обсяг і темпи розвитку промисловості, обсяг і динаміка інвестицій; природно-ресурсний і науково-технічний потенціали країни; ефективність використання ресурсів; конкурентоспроможність економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках; темпи інфляції; рівень безробіття; якість життя: ВВП на одну особу, рівень диференціації доходів; дефіцит бюджету та державного боргу; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку [1, 10].

Шлемко В. та Бінько І. пропонують такі індикатори, які характеризують економічну безпеку країни: ВВП, темп інфляції, дефіцит бюджету, рівень безробіття, економічне зростання, рівень та якість життя, енергетична залежність, інтегрованість у світову економіку, сальдо експорту-імпорту, стан демографічних процесів, державні втручання та зовнішні борги, рівень тінізації економіки [18, с.158].

Як зазначає Губенко І., перелік показників повинен забезпечувати, з одного боку, здійснення максимально достовірного аналізу, а з іншого – можливість швидкого одержання інформації та їхніх розрахунків. Особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах, як: ВВП, темп інфляції, дефіцит бюджету, середня заробітна плата, темпи економічного зростання, рівень тінізації економіки [4, с.56].

Чечель О.М. до внутрішніх показників стану економічної безпеки держави відносить:

– природні (ступінь забезпеченості країни власними природними ресурсами, умови їх видобутку, транспортування);

– техногенні (технічний стан основних виробничих фондів, наявність техногенних загроз, рівень техногенного ризику, наявність систем контролю і діагностики за станом техносфери) [17, с.305-306].

Чехович Г.Т. для оцінки економічної безпеки країн та регіонів пропонує матрично-графічну модель – матрицю, трансформовану під реалії сучасного макроекономічного становища України і світу. На думку автора методики, перевагою представленої матриці є більш стислий, лаконічний та інформативний огляд показників економічної безпеки, а саме:

- 1) обсяг та зростання ВВП країн;
- 2) обсяг прямих іноземних інвестицій країн;
- 3) обсяги зовнішнього боргу кожної окремої країни;
- 4) робоча сила в країнах [16].

З використанням запропонованої моделі автор методики розмежовує країни по дев'яти секторах, приналежність до яких визначає економічне становище країни, її місце на світовій арені і дає змогу визначити, яку стратегію слід обрати для ведення економічної політики держави з точки зору дотримання задовільного рівня економічної безпеки. Огляд вказаних показників дає можливість більш чітко сформулювати результат, виявити закономірності та надати подальші пропозиції для покращення економічних показників України, спираючись на опис її сильних та слабких сторін, можливостей та загроз [16].

Серед зарубіжних досліджень одним з перших проектів з розробки базових показників економічної безпеки країни став «Барометр економічної кон'юнктури», запропонований у 1916 році Пірсоном У. і розвинутий у подальшому Мітчелом У. Вказана методика заснована на оцінці тих показників господарської діяльності, яким притаманні циклічні коливання. Алгоритм побудови барометру включає: очищення всіх обраних показників від довгострокового тренду і сезонних коливань; визначення точок циклічних мінімумів та максимумів для всіх очищених рядів; групування рядів за подібною циклічною поведінкою. Сьогодні система економічних індикаторів, що знаходиться в основі барометра економічної кон'юнктури, широко використовується Національним бюро економічних досліджень США для оцінювання розвитку економічної системи та прогнозування її кон'юнктури.

Методика, запропонована де Ла Торе і Некаром Д., стала першою спробою комплексно дослідити економічну безпеку з урахуванням взаємозалежного впливу соціально-економічних і політичних факторів, які, в свою чергу, поділялися на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх факторів, які вказують на найбільш уразливі місця та характеризують економічний розвиток країни, віднесено наступні: чисельність і вікова структура населення; ВВП на душу населення; розподіл чистого доходу; природні ресурси галузевої структури й економічна диверсифікованість бізнесу; рівень продуктивності праці та безробіття; міграція населення; галузева й територіальна структура економіки тощо. До зовнішніх економічних факторів, які об'єднують ступінь впливу зовнішніх обмежень на внутрішню економічну політику, включено: поточний

платіжний баланс; цінову еластичність експорту й імпорту; зовнішній борг; валютний курс тощо. Характерною рисою зазначеної методики стало обґрунтування впливу політичних факторів (класова гетерогенність, культурні та моральні цінності, гнучкість урядових інститутів, вплив опозиції, дотримання прав людини тощо) на економічну безпеку держави.

Для країн Європейського Союзу Удовіч Б. пропонує оцінювати стан економічної безпеки національної економіки через дослідження динаміки «об'єктивних» (показники зайнятості та безробіття; показники бідності; розподіл доходів і освіта; клопотання про надання притулку та імміграція; платіжний баланс; стабільність курсу валюти та прямі іноземні інвестиції) та «суб'єктивних» критеріїв (задоволення рівнем життя населення ЄС; підтримка населенням розширення ЄС; особиста економічна безпека та введення євро новими країнами-членами ЄС).

Проведене дослідження дозволило розвинути існуючі підходи до типологізації індикаторів економічної безпеки країни і запропонувати виділення наступних критеріїв класифікації та видів індикаторів: форма представлення відповідного індикатора (абсолютні та відносні), важливість індикатора для оцінки стану економічної безпеки, ступінь кореляції з рівнем безпеки (базові та додаткові), за ступенем однорідності (одиничні (аналітичні) та комплексні (синтетичні)).

Отже, рівень економічної безпеки країни можна оцінити на основі моніторингу великої кількості індикаторів, які у кожному окремому періоді можуть змінюватися різноспрямовано. У такій ситуації забезпечити порівнюваність рівнів економічної безпеки за кілька періодів досить складно. Саме тому більш ефективними вважаються підходи, які дозволяють отримати інтегральну оцінку рівня економічної безпеки країни. Методики інтегральної оцінки національної економічної безпеки пропонується умовно поділити на дві групи:

1. Методи, які дозволяють отримати комплексне уявлення про стан економічної безпеки країни та перспективи розвитку ситуації у цій сфері за рахунок складання аналітичних описів, побудови моделей, сценаріїв тощо;

2. Методи, які засновані на розрахунку інтегральних індексів економічної безпеки, що характеризують зміну рівня економічної безпеки країни в динаміці у порівнянні з пороговими значеннями [13].

Для оцінки рівня економічної безпеки країни широко використовується низка методів, які передбачають моделювання ситуацій у сфері економічної безпеки і засновані на використанні економіко-математичних моделей, статистичних, ігрових, імітаційних методів тощо. Найбільш часто використовуються:

- метод аналізу і обробки сценаріїв, заснований на залученні висококваліфікованих фахівців-експертів та використанні сучасних засобів математичного моделювання. Застосування цього методу дозволяє сформулювати сценарій економічної безпеки країни – документ аналітико-описового характеру, в якому відбивається логічна послідовність розвитку ситуації у сфері економічної безпеки в майбутньому на основі науково обґрунтованих гіпотез і положень. За результатами моделювання вихідні гіпотези і прогнози уточнюються та конкретизуються, а також з'являються нові варіанти сценаріїв економічної безпеки. Сценарний метод є ефективним при побудові систем підтримки та прийняття рішень для розв'язання задач забезпечення національної економічної безпеки (прогнозування та оцінка результатів управлінських рішень; аналіз ефективності заходів, що проводяться; вибір оптимального рішення) [3, с.70];

- теоретико-ігрові методи, які використовуються для аналізу конфліктних ситуацій у сфері економічної безпеки з метою прийняття управлінських рішень. Методи засновані на теорії ігор і застосуванні прикладної математики для вивчення моделей і

методів прийняття оптимальних рішень в умовах конфлікту. У результаті застосування цих методів можна визначити, яку стратегію економічної безпеки має застосувати країна, щоб при цьому не зашкодити потенційним конкурентам або противникам;

- методи розпізнавання (класифікації) образів, що засновані на застосуванні методів математичної статистики, теорії ймовірностей, теорії ігор, теорії інформації, статистичної теорії зв'язку, таксономічних методів. Зазначені методи дозволяють перетворити вхідну інформацію щодо стану економічної безпеки країни (в якості такої інформації можна обирати конкретні параметри економічної безпеки) у вихідну, що представляє собою висновок про те, у якому стані знаходиться країна (наприклад, у зоні економічної безпеки, на межі економічної безпеки або за межами економічної безпеки);

- методи багатовимірної статистичного аналізу (кореляційно-регресійний, компонентний, факторний, кластерний, спектральний методи, аналіз часових рядів), які дозволяють визначати характеристики динаміки змін показників економічної безпеки, виявляти їх тенденції в минулому та розраховувати прогнозні значення на майбутнє [3, с.70]. Також зазначені методи дають змогу будувати регресійні моделі економічної безпеки і на цій основі визначати фактори, що найбільше впливають на рівень економічної безпеки країни;

- методи теорії нечітких систем або множин, які представляють собою найсучасніші засоби дослідження складних проблем. Вони дозволяють формалізувати неточні, недосконалі, суперечливі знання про економічну безпеку, які використовують у своїх міркуваннях фахівці, за допомогою електронно-обчислювальних машин. Особливо цінним є використання зазначених методів при обробці даних щодо економічної безпеки країни, отриманих методом експертних оцінок [3, с.71; 5, с.104; 7, с.59].

Більш формалізованим є підхід, що передбачає розрахунок інтегральних індексів економічної безпеки. Незважаючи на велику увагу, яку приділено методикам інтегральної оцінки рівня економічної безпеки і вітчизняними, і зарубіжними науковцями, існуючі методики залишаються досить недосконалими. По-перше, різні автори обґрунтовують різні критерії відбору індикаторів, які включено до інтегральної оцінки. По-друге, проблемним питанням є встановлення нормативних (порогових) значень відповідних індикаторів економічної безпеки. По-третє, у деяких методиках відсутні важливі індикатори, які можуть суттєво вплинути на стан економічної безпеки.

Одна з методик визначення рівня економічної безпеки країни на основі інтегрального індексу базується на оцінці рівня конкурентоспроможності національної економіки. Так, згідно з Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 9 жовтня 2013 року № 1277, економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [9]. Відповідно, визначаючи економічну безпеку як сукупність умов, в українському законодавчому полі особливо наголошується на тому, що саме за таких умов зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [11, с.366]. Таким чином, згідно з цими визначеннями, основним критерієм оцінки рівня економічної безпеки держави є конкурентоспроможність національної економіки. Конкурентоспроможність країни відбиває певний рівень її продуктивності, який, у свою чергу, визначає рівень добробуту населення, прибутків від інвестицій, характеризує потенціал зростання економіки у довгостроковій перспективі. Конкурентоспроможність формується під впливом низки

економічних, політичних і структурних чинників, які визначають умови ведення бізнесу в країні. Ретельний аналіз цього критерію дасть можливість провести оцінку і визначити загрози економічній безпеці.

Щорічно Всесвітній економічний форум (ВЕФ) проводить дослідження щодо рейтингу міжнародної конкурентоспроможності країн світу. Ранжування країн за індексом глобальної конкурентоспроможності відбувається на основі оцінки наступних параметрів: якість інституцій, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвинутість фінансового ринку, технологічний рівень, розмір ринку, відповідність бізнесу сучасним вимогам, інноваційний потенціал. Таким чином, до розрахунку включено три блоки субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» та «Інновації та фактори вдосконалення», що характеризуються дванадцятьма параметрами, які представлено більш ніж 100 змінними.

Розрахунок індексу глобальної конкурентоспроможності відбувається шляхом зіставлення значень кожного з аналізованих показників та обчислення індексів по кожному із них. Згідно з отриманими результатами певній країні присвоюється місце в рейтингу, яке прямо пропорційне її балам, тобто чим вищі бали, тим вищий рейтинг країни серед інших країн світу, отже, тим вища її конкурентоспроможність. Відповідно до специфіки визначення індексу ВЕФ він перебуває в межах від 1 до 7. Окрім загального рейтингу конкурентоспроможності країни, визначаються також рейтинги по кожній групі факторів впливу на конкурентоспроможність. Конкурентоспроможність країни відбиває певний рівень її продуктивності, який у свою чергу визначає рівень добробуту населення, прибутків від інвестицій, характеризує потенціал зростання економіки у довгостроковій перспективі. Конкурентоспроможність формується під впливом низки економічних, політичних і структурних чинників, які визначають умови ведення бізнесу в країні. Результати відповідного дослідження Всесвітнього економічного форуму дозволяють виявити перешкоди на шляху підвищення конкурентоспроможності з метою вироблення керівниками бізнесу та політичними лідерами країн ефективних стратегій для їх подолання і забезпечення сталого зростання.

Також оцінку рівня міжнародної конкурентоспроможності країн здійснює Міжнародний інститут розвитку менеджменту, Лозанна (IMD). Якщо ВЕФ будує свої висновки на показниках, де тільки одна третина – це дані офіційної статистики країн, які підлягають вивченню, а дві третини – експертні оцінки, отримані шляхом опитувань, то рейтингування IMD здійснюється на основі зворотного співвідношення: дві третини – дані офіційної статистики й одна третина – результати експертних оцінок. В обох випадках статистичну базу беруть із офіційних міжнародних, національних і регіональних джерел. Оцінні ж дані збирають шляхом проведення опитування 4 тисяч менеджерів державного управління і бізнесменів із різних країн і компаній. Крім того, до розрахунку беруть дані за попередній п'ятирічний період, а їхня точність забезпечується співробітництвом між ВЕФ та IMD і великою кількістю корпоративних і індивідуальних партнерів – науковими і дослідними установами з усього світу.

Проведене дослідження свідчить, що критерії оцінки міжнародної конкурентоспроможності країни за своєю сутністю ідентичні індикаторам економічної безпеки та відповідно можуть бути застосовані для оцінки рівня останньої.

В Україні оцінка економічної безпеки здійснюється з використанням офіційної методики, закріпленої «Методичними рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», які затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 9 жовтня 2013 року № 1277 [9]. Згідно із зазначеною методикою,

інтегральний індекс економічної безпеки складається з дев'яти середньозважених субіндексів, які характеризують складові економічної безпеки, а саме:

виробнича безпека – це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективно використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки;

демографічна безпека – це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України;

енергетична безпека – це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів;

зовнішньоекономічна безпека – це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці;

інвестиційно-інноваційна безпека – це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;

продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;

соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни;

фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові: банківська безпека; безпека небанківського фінансового сектору; боргова; бюджетна безпека; валютна безпека; грошово-кредитна безпека [9;12, с. 5].

Основними етапами розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки та його складових відповідно до офіційної методики є наступні:

- формування множини індикаторів безпеки;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових, граничних) значень індикаторів;
- нормування індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому [9].

Відбір відповідних показників до переліку індикаторів економічної безпеки є вкрай важливим етапом оцінки, від якого залежить інформативність отриманих інтегральних індексів. Індикатори мають обиратися за принципами репрезентативності, достовірності та інформаційної доступності, повинні найбільш повно характеризувати кожен із субіндексів із урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері економічної безпеки, показників економічної безпеки, визначених профільними міжнародними організаціями.

Поряд з офіційною існують і альтернативні методики інтегральної оцінки рівня економічної безпеки країни. Так, Сухороков А. та Харазішвілі Ю. запропонували використання мультиплікативної форми інтегрального індексу економічної безпеки, обґрунтували вагові коефіцієнти в розрізі складників економічної безпеки і здійснили апробацію цих підходів на прикладі оцінювання і прогнозування рівня економічної безпеки держави [12]. На їхню думку, вкрай важливим при відборі індикаторів економічної безпеки є правильне визначення їх кількості, оскільки достатньо велика кількість множинних індикаторів для визначення рівня економічної безпеки з математичної точки зору ускладнює розрахункову частину та унеможливує здійснення висновків і розробку прогнозних даних по кожному з показників [12].

Відповідно до запропонованої зазначеними науковцями методики, оцінка економічної безпеки має здійснюватися за наступним алгоритмом: 1) виявлення функціональних характеристик економічної безпеки держави; 2) виокремлення структурних складників економічної безпеки держави; 3) визначення номенклатури показників (індикаторів) економічної безпеки; 4) встановлення нормативних значень індикаторів економічної безпеки; 5) моніторинг індикаторів, ієрархічне узгодження результатів та їх аналіз [12].

Науковці Інституту економіки промисловості НАН України зазначають, що концептуальні засади визначення стану та розроблення сценаріїв сталого розвитку країни, регіону будь-якого рівня або виду економічної діяльності включають наступні етапи:

1) ідентифікація – інтегральне оцінювання динаміки сталого розвитку порівняно з інтегральними пороговими значеннями;

2) стратегування – визначення стратегічних орієнтирів сталого розвитку до конкретного року з позицій економічної безпеки.

Відповідно до запропонованого ними підходу, показником економічної безпеки промисловості слугує інтегральний індекс сталого розвитку промисловості, який включає соціальну, екологічну та економічну складові. При цьому інтегральний індекс розраховується спочатку для кожної складової (згортка першого рівня), потім – для прямого розвитку (згортка другого рівня), а потім – для сталого розвитку промисловості в цілому (згортка третього рівня).

Таким чином, дослідження методичних підходів до оцінки стану економічної безпеки країн показує, що жодна методика не дозволяє прямо врахувати вплив корпоративних структур добувної галузі на економічну безпеку держави. Опосередковане уявлення про масштаби впливу корпоративних структур добувної галузі на економічну безпеку країни може дати інформація про те, наскільки враховуються показники діяльності корпоративних структур добувної промисловості при розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Так, діяльність корпоративних структур добувної галузі може впливати на окремі складові економічної безпеки, зокрема:

виробничу (ступінь зносу основних засобів добувної промисловості, трудомісткість промислового виробництва у добувній галузі, рентабельність операційної діяльності підприємств добувної промисловості);

енергетичну (частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, запаси кам'яного вугілля);

зовнішньоекономічну (питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів);

інвестиційно-інноваційну (питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості підприємств добувної промисловості);

макроекономічну (рівень «тінізації» економіки у добувній галузі);

екологічну (обсяг викидів добувними підприємствами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, обсяг скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти).

Отже, врахування впливу корпоративних структур добувної галузі на економічну безпеку країни можна досягти за рахунок:

- використання часткових (галузевих) індикаторів для характеристики стану економічної безпеки на рівні добувної промисловості;

- включення показників діяльності корпоративних структур добувної галузі до переліку індикаторів, що характеризують стан окремих складових (субіндексів) інтегрального показника економічної безпеки країни.

З урахуванням вищезазначеного можна запропонувати методичний підхід до оцінки впливу особливостей розвитку добувної промисловості на рівень економічної безпеки країни, що передбачає реалізацію таких етапів дослідження:

По-перше, ідентифікація та систематизація показників розвитку добувної промисловості з урахуванням галузевої специфіки, зокрема, з врахуванням високого ступеня концентрації галузі та діяльності корпоративних структур. Доцільним вбачається узгодження системи показників та їх класифікація відповідно до цілей та завдань забезпечення сталого розвитку як галузі, так і економіки країни в цілому.

По-друге, кількісна та якісна оцінка закономірностей розвитку добувної промисловості на основі визначеної системи показників в контексті визначення характеру та специфіки впливу на рівень як економічної безпеки країни, так і окремих складових безпеки, зокрема промислової безпеки.

По-третє, застосування інструментів статистичної оцінки взаємозв'язків з метою визначення найбільш суттєвих індикаторів розвитку добувної промисловості, динаміка яких демонструє найбільш високу кореляцію з індексами рівня економічної безпеки країни.

По-четверте, розрахунок для окремих галузевих індикаторів, що визначають місце добувної промисловості в системі господарських зв'язків, діапазону порогових значень (критичних та оптимальних) та їх узгодження зі специфікою варіації рівня економічної та виробничої безпеки.

Таким чином, запропонований науково-методичний підхід дозволяє оцінити вплив конкретної галузі (зокрема, добувної) на рівень економічної безпеки країни шляхом проведення кількісної оцінки взаємозв'язків та визначення основних факторів (як стимулюючих, так і дестимулюючих), що впливають на формування відповідного рівня безпеки. Оцінка відповідного діапазону варіації критичних та оптимальних показників, що характеризують розвиток галузі, дозволить визначити відповідні умови забезпечення сталого розвитку та достатнього рівня економічної безпеки. Практичне застосування запропонованого методичного підходу дозволить визначити можливі напрями розвитку добувної промисловості за умови досягнення цілей сталого розвитку та оптимізації окремих галузевих індикаторів, що за певних умов сприятиме підвищенню рівня економічної безпеки країни.

Список використаної літератури

1. Бобох Н. Основні загрози економічній безпеці України в умовах кризових явищ / Н. М. Бобох, Г. А. Протасюк // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. - 2014. - № 6. - С. 10–18. ; Bobokh N. Osnovni zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh kryzovykh yavysch / N. M. Bobokh, H. A. Protasiuk // Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. - 2014. - № 6. - S. 10–18.
2. Вареник В. М. Аналіз методик розрахунку економічної безпеки України / В. М. Вареник // Академічний огляд. - 2016. - № 1. - С. 70–79. ; Varenyk V. M. Analiz metodyk rozrakhunku ekonomichnoi bezpeky Ukrainy / V. M. Varenyk // Akademichnyi ohliad. - 2016. - № 1. - S. 70–79.
3. Головченко О. М. Аналіз методів оцінки економічної безпеки на регіональному рівні / О. М. Головченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - 2010. №1. С. 69-72. ; Holovchenko O. M. Analiz metodiv otsinky ekonomichnoi bezpeky na rehionalnomu rivni / O. M. Holovchenko // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. - 2010. №1. S. 69-72.
4. Губенко І. В. Особливості формування системи показників економічної безпеки національної економіки / І. В. Губенко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Сер. : Економіка. - 2011. - Вип. 4. - С. 55-60. ; Hubenko I. V. Osoblyvosti formuvannia systemy pokaznykiv ekonomichnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky / I. V. Hubenko // Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlannia. Ser. : Ekonomika. - 2011. - Vyp. 4. - S. 55-60.
5. Мельник С. І. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки держави / С. І. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. - 2013. - Вип. 2. - С. 101-108. ; Melnyk S. I. Metodychni pidkhody do otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy / S. I. Melnyk // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriia ekonomichna. - 2013. - Vyp. 2. - S. 101-108.
6. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – Київ : Видавництво КВІЦ, 1999. - 464 с. ; Muntiiian V. I. Ekonomichna bezpeka Ukrainy / V. I. Muntiiian. – Kyiv : Vydavnytstvo KVITs, 1999. - 464 s.
7. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. пособ. / под ред. Е. А. Олейникова. – Москва : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. - 288 с. ; Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti (Gosudarstvo, region, predpriyatie, lichnost) : ucheb.-prakt. posob. / pod red. Ye. A. Oleynikova. – Moskva : Biznes-shkola «Intel-Sintez», 1997. - 288 s.
8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/ME07222> ; Pro zatverdzhennia Metodyky rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Elektronnyi resurs] : nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 02.03.2007 r. № 60. – Rezhym dostupu : <https://ips.ligazakon.net/document/ME07222>
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. – Режим доступу : https://zakononline.com.ua/documents/show/218014__218079 ; Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Elektronnyi resurs] : nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. № 1277. – Rezhym dostupu : https://zakononline.com.ua/documents/show/218014__218079

10. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки [Електронний ресурс] : навч.-метод. посібн. / Г. О. Пухтаєвич. – Київ : Вид-во КНЕУ, 2003. – 148 с. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/62/4501.html> ; Pukhtaievych H. O. Analiz natsionalnoi ekonomiky [Elektronnyi resurs] : navch.-metod. posibn. / H. O. Pukhtaievych. – Kyiv : Vyd-vo KNEU, 2003. – 148 s. – Rezhym dostupu : <http://library.if.ua/book/62/4501.html>
11. Система економічної безпеки держави / за заг. ред. А. І. Сухорукова. – Київ : Стило, 2009. - 685 с. ; Systema ekonomichnoi bezpeky derzhavy / za zah. red. A. I. Sukhorukova. – Kyiv : Stylos, 2009. - 685 с.
12. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. - 2013. - № 3. - С. 5-15. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_3_3 ; Sukhorukov A. I. Shchodo metodolohii kompleksnoho otsiniuvannia skladnykiv ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Elektronnyi resurs] / A. I. Sukhorukov, Yu. M. Kharazishvili // Stratehichni priorytety. - 2013. - № 3. - S. 5-15. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_3_3
13. Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни / Ю. М. Харазішвілі // Наука та наукознавство. - 2014. - № 4. - С. 44-58. ; Kharazishvily Yu. M. Metodolohichni pidkhody do otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky krainy / Yu. M. Kharazishvily // Nauka ta naukoznavstvo. - 2014. - № 4. - S. 44-58.
14. Харазішвілі Ю. М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Аналітична записка / Ю. М. Харазішвілі, А. І. Сухоруков, Т. П. Крупельницька // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358> ; Kharazishvili Yu. M. Shchodo vdoskonalennia metodolohii intehralnoho otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Analitychna zapyska / Yu. M. Kharazishvili, A. I. Sukhorukov, T. P. Krupelnytska // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>
15. Харазішвілі Ю. М. Проблеми оцінки та інтегральні індекси сталого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки [Електронний ресурс] / Ю. М. Харазішвілі, В. І. Ляшенко // Економіка України. - 2017. - № 2. - С. 3-23. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_2_2 ; Kharazishvili Yu. M. Problemy otsinky ta intehralni indeksy staloho rozvytku promyslovosti Ukrainy z pozytsii ekonomichnoi bezpeky [Elektronnyi resurs] / Yu. M. Kharazishvili, V. I. Liashenko // Ekonomika Ukrainy. - 2017. - № 2. - S. 3-23. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_2_2
16. Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів [Електронний ресурс] / Г. Т. Чехович // Ефективна економіка. - 2010. - № 6. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=243> ; Chekhovych H. T. Methodychni pidkhody do otsinky ekonomichnoi bezpeky krain ta rehioniv [Elektronnyi resurs] / H. T. Chekhovych // Efektyvna ekonomika. - 2010. - № 6. – Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=243>
17. Чечель О. М. Економічна безпека в контексті державної економічної політики України [Електронний ресурс] / О. М. Чечель // Актуальні проблеми державного управління. - 2010. - № 1. - С. 341-351. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_47 ; Chechel O. M. Ekonomichna bezpeka v konteksti derzhavnoi ekonomichnoi polityky Ukrainy [Elektronnyi resurs] / O. M. Chechel // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. - 2010. - № 1. - S. 341-351. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_47
18. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – Київ : КНЕУ, 2012. - 193 с. ; Shlemko V. T. Ekonomichna

bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamy zabezpechennia / V. T. Shlemko, I. F. Binko. – Kyiv :
KNEU, 2012. - 193 s..

Стаття надійшла до редакції 30.04.2020

S. M. Shagoyan

**METHODICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF THE IMPACT OF
CORPORATE STRUCTURES OF THE EXTRACTING INDUSTRY ON THE
ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRIES.**

The article examines the scientific developments devoted to the methods of assessing the economic security of the country and they are offered systematized from the standpoint of what is the indicator of economic security as an object of evaluation. The study shows that the criteria for assessing the international competitiveness of the country are essentially identical to the indicators of economic security and, accordingly, can be used to assess the level of the latter.

In the article, the author noted that none of the studied methods allows to directly take into account the impact of corporate structures of the extractive industry on the economic security of the country. An indirect idea of the extent of the impact of corporate structures of the extractive industry on the economic security of the country can provide information on the extent to which the performance of corporate structures of the extractive industry is taken into account when calculating the integrated index of economic security. Thus, the activities of corporate structures of the extractive industry can affect certain components of economic security, including production, energy, foreign economic, investment and innovation, energetic, macroeconomic, environmental.

It is proved that taking into account the impact of corporate structures of the extractive industry on the economic security of the country can be achieved through the following: the use of partial (sectoral) indicators to characterize the state of economic security at the level of the extractive industry; inclusion of performance indicators of corporate structures of the extractive industry in the list of indicators that characterize the state of individual components (sub-indices) of the integrated indicator of economic security of the country.

A scientific and methodological approach is proposed to assess the impact of a particular industry (including mining one) on the level of economic security of the country by quantifying the relationship and identifying the main factors (both stimulating and disincentive) that affect the formation of the appropriate level of security. Assessing the appropriate range of variation of critical and optimal indicators that characterize the development of the industry will determine the appropriate conditions for sustainable development and a sufficient level of economic security. The practical application of the proposed methodological approach will identify possible directions for the development of the extractive industry, provided that the goals of sustainable development and optimization of individual industry indicators, which under certain conditions will increase the level of economic security.

Key words: *economic security of the country, corporate structure, extractive industry, indicator.*

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 339.9

Г. О. Черніченко
С. І. Беспалов

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СУТНОСТІ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних наукових надбань щодо сутності глобалізаційних процесів, поняття «глобалізація», векторів її функціонування та розвитку. Окреслено основні наукові концептуальні підходи до розуміння процесів глобалізації. Проаналізовано наукові роботи видатних економістів, які займаються дослідженням сутності глобалізації та глобалізаційних процесів. Аналіз проводився в рамках диференціації їхніх поглядів на глобалізаційні процеси. Автором виділено ідеї глобалістів, альтерглобалістів, антиглобалістів та скептиків.

Автором виявлено позитивні та негативні аспекти глобалізаційних процесів.

Ключові слова: глобалізація, економіка, глобалізаційні процеси, культурна глобалізація, концепція, глобалісти, гіперглобалісти, скептики, альтерглобалісти.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-41-48

Постановка проблеми. Глобалізація в нашому сучасному світі вже не викликає здивування своїм існуванням. Велика кількість фахівців та дослідників стикається з цим явищем, однак єдиного підходу до розуміння глобалізаційних процесів досі не вироблено. З одного боку, це аргументується історичністю та багатогранністю цих процесів, з іншого, всеосяжністю, яку складно виміряти одним чи декількома показниками, і неможливо охопити повністю в одному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання теоретичних та практичних аспектів глобалізації займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як В. І. Андріяш [15], О.Г. Білорус [9], В.І. Власов, Д. Вільямсон, О.Б. Вебер [16], О. Гальчинський [17], Д. Гілбрейт, Б.М. Данилишин, Х. Зіберт [1], М. Кастельс, Х. Клодт [1], Д.Л. Медоуз, Д.Х. Медоуз, Й. Рандера, М.Г. Хаустова [8], М. Чешков [19], Т. Фрідман, Г. Хардін, Б.М. Шостак.

Однак, через велику кількість досліджень існує необхідність систематизації підходів до визначення сутності глобалізації, встановлення її сучасних характеристик, виокремлення концепцій глобалізації та визначення найбільш продуктивних ідей.

Метою статті є проведення аналізу наукових підходів до визначення поняття «глобалізація», її сутності, векторів розвитку, її позитивних та негативних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Складність та багатовекторність процесу глобалізації зумовлюють наукові дискусії ще на етапі визначення поняття «глобалізація». Частіше за все зміст поняття «глобалізація» залежить від того позитивно чи негативно той чи інший науковець відноситься до глобалізаційних процесів. За цим принципом в науковому просторі виокремлюють, перш за все, глобалістів - тих, хто позитивно ставиться до процесів глобалізації. При цьому серед самих глобалістів точаться дискусії щодо фундаментальних теоретичних основ глобалізації таких як

власне поняття «глобалізація», її сутність, вектори розвитку, елементи тощо. Так, на думку Х. Зібберта та Х. Клодта глобалізація є процесом трансформації національних господарств в інтегровану глобальну економіку. І це вважається закономірним економічним процесом [1, с.2].

Науковець Е. Макгрю [2] визначає, що глобалізація - це, коли наслідки діяльності однієї групи стають значимими для інших, незважаючи на відстань між ними. При цьому він зазначає, що глобалізація має два вектори свого розвитку, з одного боку, вона розвивається у просторі (екстенсивний вектор), а з іншого, поглиблюються взаємозв'язки між суб'єктами (інтенсивний вектор), звідси і поділ глобалізації на економічну та культурну. Економічна глобалізація є посиленням взаємопроникнення національних економік та збільшення інтенсивності міжнародного товарообміну, тож цей напрям глобалізації відноситься саме до інтенсивного вектору розвитку глобалізації. Культурна ж глобалізація зменшує значення територіальності, суверенітету та автономії держав в контексті міжнародної політики, при цьому також відбувається гомогенізація та зменшення різноманітності культур, змішування на глобальному рівні популярної культури, медіа-корпорацій, та зменшення значення етносу і націоналізму в загальній світовій культурі.

Підтримуючи думку Е. Макгрю низка дослідників сходиться на думці, що за напрямками глобалізаційні процеси можна розглядати вже в трьох площинах: культурній, економічній та політичній. Стосовно культурної глобалізації, то на думку відомого американського політолога С. Хоффмана [3], вона бере свій початок з технологічної революції та економічної глобалізації, які при своїй взаємодії утворюють групу культурних благ для суспільства.

Польський дослідник соціології культури М. Голька [4] зазначає, що глобалізаційні процеси призводять одночасно до двох різних культурних світових процесів:

- акультуризації, тобто, стирання детермінуючих ознак одних культур або часткового їхнього приховування чи зникнення,
- розширення світового «культурного паноптикуму» і створення глобальних засад формування культури, її поширення та функціонування в щоразу оновлюваних умовах та якостях.

Стосовно можливих напрямків розвитку глобалізаційних процесів в рамках ідей глобалістів відмітимо думку Ж.-К. Ле Дюжі, який виділяв три таких сценарії. Перший - ліберальний, згідно якого глобалізація розглядається як процеси, що спрямовані на підвищення ефективності економічних та соціальних відносин через посилення конкуренції на наднаціональному рівні. У другому, культурологічному напрямі, акцент робиться на уніфікації культури, а глобалізація є формою кризи національних культур [5]. Третій напрям - марксистський інтернаціоналізм, який базується на ідеї К. Маркса про формування інтернаціоналізму та світового робочого класу. Глобалізація з цієї точки зору - це процес перемовин між національними осередками робочого класу задля продовження класової боротьби вже на міжнародному рівні.

Науковець Д. Клейнерт називає головними чинниками та водночас шляхами розвитку глобалізації міжнародну торгівлю, прямі іноземні інвестиції та міжнародний обмін технологіями, які обумовлені діяльністю інтернаціональних компаній. Автор бачить в інтернаціональних компаніях головних суб'єктів глобалізаційних процесів, бо саме на їхню частку припадає близько 80% міжнародної торгівлі. Він визначає глобалізацію як процес інтеграції національних економік у спільну світову економічну систему [6].

Слід зазначити що ідеї глобалістів набули популярності після другої світової війни, коли потреба у відновленні економік призвела до настання так званої «епохи

Бреттон-Вудських угод», яка тривала з 1944 по 1978 роки. Цей режим створив умови, в яких обмежувалась свобода міжнародної торгівлі, але при цьому розвинені країни та країни, що розвиваються, мали змогу проводити бажану для них економічну політику.

Так, економіст Д. Родрик зазначає, що у другій половині ХХ ст. «економічна глобалізація перетворилась на самоціль» [7] і цю тенденцію до все більшого прискорення економічної лібералізації та взаємоінтеграції національних економік було названо «гіперглобалізацією». Автор відзначає, що гіперглобалізація дозволить наблизитись до розуміння того, що називається фундаментальною політичною трилеммою світової економіки, а саме, не можна одночасно підтримувати демократію, національне самовизначення і економічну глобалізацію. Якщо світові потрібна більш глибока глобалізація, слід відмовитися або від національної держави, або від демократичної політики.

Так було започатковано другий напрямок розвитку глобалістичних наукових ідей - гіперглобалізм. Яскравими прибічниками цієї ідеї були К. Омае, С. Джилл, Р. Кокс, М. Олброу, які вказують на те, що роль держави в умовах глобалізації знижується, і на світовій арені новий порядок повинні забезпечити транснаціональні компанії [8, с.432]. Концепції гіперглобалістики зіграли роль у формуванні та розвитку ідей антиглобалістів та альтерглобалістів.

Незадоволені наслідками економічної глобалізації у 70-х роках ХХ століття, коли нафтові кризи та підвищення мобільності міжнародного капіталу призвели до втрати ефективності Бреттон-Вудської системи, а з 1976 по 1978 р. відбувався процес її заміни на Ямайську валютну систему, яка передбачає вільні взаємні конвертації валют та ринкові умови визначення їх вартості. Тоді ж сформувався новий напрям в дослідженні глобалізації - антиглобалізм. Ця криза стала важким ударом для глобалізації, і на фоні цього антиглобалісти аргументували свою позицію тим, що для багатьох країн економічна глобалізація обернулася не швидким зростанням рівня життя, а підвищенням соціальної нерівності та зменшенню стабільності на національному рівні. Так, на думку Г. Капур глобалізація підпорядкована ідеології ринку, правила якого диктує Міжнародний Валютний Фонд, всесвітній банк, лідери «Великої вісімки» і при цьому більша частина світу не отримує від глобалізації жодного зиску [9]. І, як і прибічники гіперглобалізації, науковець Е. Цзян акцентує увагу на тому, що при глобалізації знижується важливість суверенітету держав у відносинах з іншими країнами [10].

Натомість, прибічники наступного наукового напрямку, який слід відмітити, відокремився від антиглобалістичних ідей, - альтерглобалісти визнають як позитивні, так і негативні сторони глобалізації. Розуміючи, що глобалізація об'єктивно неминучий процес, альтерглобалісти закликають своїх однодумців шукати способи зробити світ, який стоїть на шляху глобалізаційних процесів, більш комфортним та прийнятним для життя для представників різних країн та соціальних верств населення. Так, Ф. Ганн [11] визнає нерівне положення країн у глобалізації, однак, ті країни, що розвиваються, повинні самі шукати шляхи подолання такої нерівності шляхом запровадження нових методів та способів господарювання всередині держави.

В наукових колах панують також ідеї скептиків, які заперечують глобалізацію як таку, і стверджують, що процеси глобалізації припинились і почались зворотні процеси. До них, зокрема, відносяться П. Херт, Дж. Томпсон та П. Хіртст [11]. Вони відмічають, що найкрупніші національні економіки сьогодні інтегровані не краще, ніж перед початком Першої світової війни. Скептики вважають, що економічна інтеграція веде міжнародну спільноту не до зони єдиної світової торгівлі, а до формування регіональних блоків в Америці, Європі та Азії, це відповідно північноамериканський, європейський та азійсько-тихоокеанський регіони. А це і є тим зворотнім процесом глобалізації - регіоналізацією всередині світової економіки. При цьому науковці відмічають, що

сучасна економіка втратила свою географічну глобальність, замість якої можна побачити лише окремі території її підвищеної активності (це регіони, зазначені вище). Не важко здогадатись, що прихильники цієї теорії критикують гіперглобалістів, які розглядають глобалізацію як процес, що не має кордонів. І якщо гіперглобалістичні ідеї підривають роль національних урядів в угоду загального світового порядку, то скептики, навпаки, відмічають, що саме національні уряди повинні ініціювати та контролювати економічну діяльність окремо взятої країни.

Якщо наявність глобалізаційних процесів у суспільстві XXI століття є об'єктивним фактом, і не викликає сумнівів, то питання щодо їх природи породжує багато дискусій у науковому світі. Розуміння природи глобалізації та її передумов надає можливість прогнозувати подальший розвиток суспільства, та розуміти позитивний чи негативний характер мають глобалізаційні процеси.

Сьогодні виділяють 4 концепції, які пояснюють природу глобалізаційних процесів це: концепція «архаїчної глобалізації», концепція глобалізації як сучасного економічного феномену, концепція протоглобалістів та концепція глобалізації як деякої позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству.

Вони відрізняються у трактуванні як передумов, так й історичних меж виникнення процесів глобалізації. За цими критерієм наукова думка розділяється на декілька векторів, які можна зобразити у наступній таблиці.

Таблиця 1.

«Концептуальні підходи до розуміння глобалізаційних процесів»

Концепція/Прибічники	Лейтмотив
Концепція «архаїчної глобалізації» / Дж.Арригі, Р.Робертсон, М.Уотерс, Г.Терборн, Ф. Бродель, Л.Туроу, А.Маслоу, Г.Дилигенський, Ю.Красін, Ю. Пахомов	Глобалізація – історичне явище, що в різних формах супроводжувало людство на різних етапах його розвитку. Також, глобалізація розглядається як процес, який в той чи інший історичний період трансформувал певні регіони світу, в залежності від географії як конфліктів (війн, переворотів, захоплення територій) так і технічного прогресу. Прихильники цієї концепції виділяють велику кількість класифікацій форм глобалізації. Деякі з них: глобалізація, що мляво протікала, глобалізація, що повільно прогресувала, біструктурна глобалізація, органічна глобалізація; монотеїзм, імперсько-концесійна глобалізація, мусульманська глобалізація, колоніальна глобалізація, індустриальна глобалізація, фаза глобальної автаркції, ліберальна глобалізація.
Концепція глобалізації як сучасного економічного феномену / К.Омає, Т. Левітт, Ф.Фукуяма, А.Вебер, А.Некlesa, В. Кузнецов, В.Ядов, Д.Лук'яненко, О.Білоус, А.Гальчинський, А.Гаєць.	Критикуючи концепцію архаїчної глобалізації зазначають, що глобалізація є результатом фундаментальних змін сучасності. Всі історичні події та етапи, які виділяють прихильники першої концепції, називаючи її етапами глобалізації, є лише передумовами для сучасних глобалізаційних процесів, і нічого спільного з сучасною глобалізацією не мають.
Концепція протоглобалістів / С.Амін, Н. Ейнжел, Р.Кобден, П.Кругман, Д.Лал, Б.Ліндсі, Д.Родрік	Концепція ніби займає проміжне положення між першими двома та доповнює їх. Прихильники виділяють 2 етапи глобалізації: протоглобальний (інтернаціоналізація, ХІХ ст.), власне глобалізація (транснаціоналізація (з 1945 року), глобалізація (з 1980 року). Більше уваги приділяється зближенню економік на основі розвитку міжнародної торгівлі, значне місце при цьому посідає діяльність банків та міжнародних фондів.

<p>Концепція глобалізації як деякої позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству / Е. Азораянц, М.Чешков</p>	<p>Завданням концепції вважається зближення трьох попередніх. Прихильники цієї теорії вважають, що в попередніх концепціях є дві розбіжності: перша – у визначенні часових меж, друга – в трактовці самого поняття глобалізації, яке можна розуміти у двох вимірах: як тенденцію, як наслідок ряду тенденцій. Виділяють типи глобалізації за часовим принципом: родова, племінна, етнічна, давньоімперська, монархічна, колоніальна, національна та інтернаціональна. Прихильники ставлять питання взаємозалежності та взаємодії понять «глобалізація» та «інтеграція». При цьому, глобалізацією вважається кінцева мета історичних процесів, інтеграція та дезінтеграція є тенденціями, що визначають динаміку цього процесу, а інтернаціоналізація – сучасний етап глобалізації.</p>
--	--

Джерело: складено автором на підставі [12], [13], [14], [15], [16], [17], [18], [19].

Підсумовуючи вищевказане, слід відмітити, що найзапекліші дискусії з приводу глобалізації припали на кінець 80-х - початок 90-х років минулого століття, тому в наукових колах панує думка про те, що процес глобалізації є «дітищем» ХХ століття. Однак, якщо в той час дослідники лише окреслювали можливі структурні зміни економік внаслідок глобалізаційних процесів, то сьогодні світ вже може побачити результати глобалізації, провести ретроспективний аналіз та відмітити, що процеси глобалізації мають довгий історичний шлях, і охоплюють не лише економічні процеси, а й всі сфери, в яких присутній людський фактор.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Досліджуючи глобалізаційні процеси крізь призму наукових досліджень нами було виявлено позитивні та негативні аспекти глобалізації, які пропонуємо зобразити в наступній таблиці (Таблиця 2 «Позитивні та негативні аспекти глобалізації»).

Таблиця 2

Позитивні та негативні аспекти глобалізації

Аспекти глобалізації	
Позитивні	Негативні
Посилення транснаціонального руху капіталу	Тенденція до можливого зменшення суверенітету країн
Уніфікація правил міжнародної торгівлі	Концентрація транснаціональних корпорацій та їх капіталу у розвинених країнах світу
Підвищення рівня життя	Необхідність суспільства пристосовуватись до умов глобального ринку, навіть проти своїх інтересів
Створення міжнародних виробничих систем	
Інтенсифікація міжнародної міграції	
Підвищення рівня соціальної мобільності	

Джерело: складено автором самостійно

Виходячи з цього, можна відмитити, що позитивних економічних, політичних та соціальних зрушень від глобалізаційних процесів все ж таки більше, ніж негативних її наслідків.

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що серед значної кількості наукових досліджень щодо питання розуміння глобалізаційних процесів, немає єдності з приводу як самого поняття глобалізації, так і її наслідків для міжнародної спільноти, регіонів, окремих держав та суспільства в середині цих держав. Причиною цього можемо назвати багатоаспектність глобалізаційних процесів, теоретичну та емпіричну її складність, вплив на всі сфери людської діяльності. Це все обумовлює подальші наукові пошуки щодо впливу глобалізаційних процесів на політичну, економічну та екологічну діяльність людини.

Список використаної літератури

1. Sibert H., Klodt H. Towards Global Competitions : Catalyst and constraints. Kiel., 1998. - P. 2.
2. McGrew A. Chapter 1 Globalization and global politics. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://blackwells.co.uk/extracts/9780199297771_baylis.pdf (дата звернення 16.02.2020р.) ; McGrew A. Chapter 1 Globalization and global politics. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://blackwells.co.uk/extracts/9780199297771_baylis.pdf (дата звернення 16.02.2020р.)
3. Хоффман С. Столкновение глобализаций / С. Хоффман // Россия в глобальной политике. – Т. 1. – М., 2003. – С. 78–91 ; Khoffman S. Stolknovenie globalizatsiy / S. Khoffman // Rossiya v globalnoy politike. – Т. 1. – М., 2003. – С. 78–91.
4. Golka M. Kultura w przestrzeni globalnej. *Spoleczne problemy globalizacji*. 2001. - С. 78.
5. O'Meara P., Mellinger H.D., Krain M., Marytani D. Globalization and the Challenge of a New Century: 2000.
6. Kiel Working Papers No. 1069. The Role of Multinational Enterprises in Globalization: An Empirical Overview by Jörn Kleinert. August 2001
7. Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики. *Экономическая социология*. 2014. Т 15. - №2. - С. 65-75 ; Rodrik D. Paradox globalizatsii: demokratiya i budushchee mirovoy ekonomiki. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*. 2014. Т 15. - №2. - С. 65-75.
8. Хаустова М. Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації. *Форум права*. 2013. Вип.№4. С.430-440. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6291/1/Xaustova.pdf> (дата звернення 16.11.2019р.) ; Khaustova M. H. Fenomen hlobalizatsii ta pliuralizm yii interpretatsii. *Forum prava*. 2013. Vyp.№4. S.430-440. [Elektronnyi resurs] : Rezhym dostupu : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6291/1/Xaustova.pdf> (дата звернення 16.11.2019р.)
9. Білорус О. Глобалізація та глобальний менеджмент : аналіз і реальність сучасних концепцій. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/9/20030901.html> (дата звернення 16.11.2019р.) ; Bilorus O. Hlobalizatsiia ta hlobalnyi menedzhment: analiz i realnist suchasnykh kontseptsii. [Elektronnyi resurs] : Rezhym dostupu : <http://soskin.info/ea/2003/9/20030901.html> (дата звернення 16.11.2019р.)
10. Цзян Е. О влиянии глобализации на международные отношения. *Гонци гуанча*. – 1998. Вип. № 1. - С. 12 ; Tszyan Ye. O vliyanii globalizatsii na mezhhdunarodnye otnosheniya. *Gontsi guancha*. – 1998. Vip. №1. - С. 12.

11. Камінська Т. В. Тенденції сучасних процесів глобалізації. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. Вип. №29. 2011. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/254/243> (дата звернення 16.11.2019р.) ; Kaminska T. V. Tendentsii suchasnykh protsesiv hlobalizatsii. Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury. Vyp. №29. 2011. [Elektronnyi resurs] : Rezhym dostupu : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/254/243> (data zvernennia 16.11.2019r.)
12. Арриги Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени. М.: Территория будущего. 2006. - 472 с ; Arrigi Dzh. Dolgiy dvadtsatyy vek. Dengi, vlast i istoki nashego vremeni. M.: Territoriya budushchego. 2006. - 472 s.
13. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII вв. : [в 3-х т.]. М. : Прогресс. 1992. Т. 3. Время мира. 573 с ; Brodel F. Materialnaya tsivilizatsiya, ekonomika i kapitalizm. XV-XVIII vv. : [v 3-kh t.]. M. : Progress. 1992. T. 3. Vremya mira. 573 s.
14. Пахомов Ю., Павленко Ю. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. К. : Наук. думка. Т.3. 2008. 640 с ; Pakhomov Yu., Pavlenko Yu. Tsivilizatsionnaya struktura sovremennogo mira. V 3-kh t. K. : Nauk. dumka. T.3 2008. 640 s.F
15. Андрияш В.І., Ривак Є.І. Историчні форми та етапи розвитку глобалізації. *Наукові праці. Державне управління*. 2014. Вип. №230. Т. 242. - С.6-10. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://official.chdu.edu.ua/article/viewFile/60344/56145> (дата звернення 16.11.2019р.) ; Andriiash V.I., Ryvak Ye.I. Istorychni formy ta etapy rozvytku hlobalizatsii. Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia. 2014. Vyp. №230. T. 242. S. 6-10. [Elektronnyi resurs] : Rezhym dostupu : <http://official.chdu.edu.ua/article/viewFile/60344/56145> (data zvernennia 16.11.2019r.)
16. Вебер А. Б. Глобализация и устойчивое развитие: проблемное поле и возможные сценарии. *Клуб ученых «Глобальный мир»*. М. : ИД «НОВЫЙ ВЕК», 2002. - С.107-149 ; Veber A. B. Globalizatsiya i ustoychivoe razvitie: problemnoe pole i vozmozhnye stsensarii. Klub uchenykh «Globalnyu mir». M. : ID «NOVYY VYEK», 2002. - S.107-149.
17. Гальчинский А. Кризис и циклы мирового развития. К. : АДЕФ-Украина, 2013. 480 с. ; Galchinskiy A. Krizis i tsikly mirovogo razvitiya. K. : ADYeF-Ukraina, 2013. 480 s.
18. Монахова М. Глобализация как этап интернационализации. Угрозы и возможности. 2016. [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://www.researchgate.net/publication/331181523_GLOBALIZACIA_KAK_ETAP_INTERNACIONALIZACII_UGROZY_I_VOZMOZNOSTI (дата звернення 17.02.2020р.) ; Monakhova M. Globalizatsiya kak etap internatsionalizatsii. Ugrozy i vozmozhnosti. 2016. [Elektronnyi resurs] : Rezhym dostupu : https://www.researchgate.net/publication/331181523_GLOBALIZACIA_KAK_ETAP_INTERNACIONALIZACII_UGROZY_I_VOZMOZNOSTI (data zvernennia 17.02.2020r.)
19. Чешков М. Глобализация: контуры рамочной концепции. *Клуб ученых «Глобальный мир»*. М.: ИД «НОВЫЙ ВЕК», 2002. - С. 232-256 ; Cheshkov M. Globalizatsiya: kontury ramochnoy kontseptsii. Klub uchenykh «Globalnyu mir». M.: ID «NOVYY VYEK», 2002. - S. 232-256.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2020.

H. Chernichenko
S. Bepalov

THEORETICAL APPROACHES TO THE DETERMINATION OF GLOBALIZATION AND THE ESSENCE OF MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

The article is devoted to the research of theoretical scientific researches on the essence of globalization processes and the concept of «globalization». The author focuses on the vectors of functioning and development of globalization in the world economic science. It is found that scientists are highlighting economic, political and cultural globalization. It is determined that globalization is divided into extensive and intensive according to the directions of development.

The scientific works of prominent economists who study the essence of globalization and globalization processes are analyzed. The analysis is conducted in the framework of differentiation of their views on globalization processes. The author is highlighted the ideas of globalists, alter-globalists, anti-globalists and skeptics.

The basic scientific conceptual approaches to understanding the processes of globalization are outlined. This allowed the author to identify the positive and negative aspects of modern globalization processes. It is concluded that globalization still has a more positive impact on the world, international relations, economy and society than at first sight.

The article notes the lack of unity in the scientific environment of thoughts about globalization and the processes that accompany it.

It is found that there are 4 concepts that explain the nature of globalization processes: the concept of «archaic globalization», the concept of globalization as a modern economic phenomenon, the concept of protoglobalists, and the concept of globalization as some of the temporal properties inherent in world society. Author is analyzed the basic ideas of it.

It is noted that the most frequent scientific debates on globalization took place in the second half of the last century.

The author notes that such uncertainty provides about definition of globalization extensive opportunities for further research into the impact of globalization processes on politics, the economy and the environment.

Keywords: globalization, economy, globalization processes, cultural globalization, concept, globalists, hyperglobalists, skeptics, alterglobalists.

УДК 339.54-049.5

О. І. Карпенко

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ 4.0: МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

У статті досліджено ризики міжнародної безпеки, які особливо актуалізувались в умовах четвертої індустріальної революції, із появою нових технологій (у першу чергу цифрових, біологічних), вплив яких формує нові виклики для розвитку стану національних економік, їх безпеці, довкілля тощо.

Визначено нові виміри впливу країн світу у сучасній системі світового господарства, що впливають на трансформацію торговельно-економічної політики країн.

Автором підкреслено, що національна безпека кожної країни є важливою складовою у системі міжнародної безпеки в цілому, відповідно, наявність спільних

інтересів визначатимете напрями міжнародного співробітництва країн, розвиток інтеграційної взаємодії між ними. Важлива роль у формування глобальної системи безпеки належить міжнародним організаціям, діяльність яких спрямована на гармонізацію взаємовідносин між країнами, трансформацію інтересів кожної країни у спільні (глобальні інтереси).

Автором доведено, що у сучасних реаліях розвитку світового господарства ризики посилюються, а колективні засоби врегулювання не спроможні їх вирішити. Посилення ризиків розвитку світового господарства трансформує торговельно-економічні політики країн, змінюються інструменти регулювання зовнішньої торгівлі задля забезпечення національних інтересів.

Зовнішньоторговельна складова безпеки залежить від ефективності зовнішньоторговельної діяльності країни, це, у свою чергу, значною мірою визначає умови формування рівня конкурентоспроможності. Достатньо високий рівень конкурентоспроможності є передумовою формування безпекового середовища. Врахування конкурентних переваг та потенційних напрямів їх посилення дозволить забезпечити зростання рівня ефективності зовнішньоторговельної діяльності, формування достатнього рівня відкритості економіки, оптимального рівня її спеціалізації в системі міжнародного поділу праці, що в свою чергу сприятиме підвищенню рівня зовнішньоторговельної безпеки країни і визначатиме подальші наукові пошуки автора.

Ключові слова: глобалізація 4.0, міжнародна торгівля, національна безпека, торговельно-економічна політика, глобалізація.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-48-56

Сучасний індустріалізований світ рухається до суспільства ризику, у цьому суспільстві багатство і розподіл багатства замінюється розподілом ризику. Мова йде про появу нової ризикової та непередбачуваної реальності, у якій визначення природи походження загроз та ризиків, розробка відповідних дій з боку держави є недостатнім для ефективного розвитку національної економічної системи. Посилюється вагомість міждержавної взаємодії та співпраці для спільної протидії ризиковим наслідкам. У суспільстві ризику уникнення небезпек і громадянських загроз може зрештою перевершити економічні питання як основну рушійну силу місцевої, національної та міжнародної політики. Оскільки не існує світового уряду, ринковий ризик не може бути обмежений на національних ринках. З іншого боку, жоден національний ринок не може повністю захистити себе від проявів глобалізації.

Дослідження сучасних ризиків міжнародної безпеці особливо актуалізувались в умовах четверта індустріальна революція із появою нових технологій (у першу чергу цифрових, біологічних), вплив яких формує нові виклики для розвитку стану національних економік, їх безпеці, довкілля тощо [15]. Світ став не тільки мультиполярним, а й мультиконцептуальним [9,с.21], руйнівні зміни якого мають пролонговану тривалість, оскільки пов'язані із труднощами у вирішенні етично чутливих питань, таких як права людини, посиленням тиску на багатосторонні механізми врегулювання суперечок, поглиблення залежності між країнами [22], зростанням економічного націоналізму у світовій політиці [16]. Геоекономічна та геополітична напруга у світі постійно зростає, загострення конфронтації між основними гравцями світового ринку (перш за все, США та КНР) ще більше посилює ризиковість глобального середовища.

На необхідність дослідження нових вимірів безпеки звертає увагу Ст.Уолт [20], формуванню ризиків через зміни співвідношення матеріальних та нематеріальних

ресурсів, які належать країнам, приділяє особливу увагу Г.Моргентау [12]. Нові умови існування світового господарства викликають нові напрями розвитку конфліктів у світовому співтоваристві, дослідженню яких присвячено наукові розробки У.Бека [2]. Цілком логічним є висновок С.Агіра, Н.Армана щодо формування оновленого контексту змістовного наповнення досліджень об'єктів безпеки за нових умов [1].

Мета статті – визначення нових вимірів впливу країн світу у сучасній світовому господарстві, що впливатиме на трансформацію торговельно-економічної політики країн.

Еволюція наукових пошуків, пов'язаних із визначенням загроз та ризиків існування та розвитку національних економік, відображає зміни, що відбувається у еволюції безпосередньо концепції безпеки – від традиційної (державоцентристської) до сучасних нетрадиційних концепцій. Відповідно до традиційної концепції контекст безпеки мав вимір сили країни шляхом вимірювання військових сил. Тобто безпосередньо інша держава, її військова сила спроможна забезпечити перерозподіл сил, ресурсів та влади, що може стати джерелом загроз та конфліктів для національної економіки. Відповідно, інші виміри контексту безпеки, які пов'язані із дослідженнями бідності, міграційних процесів, деградація навколишнього середовища набувають актуальності лише за умов, коли вони спроможні викликати зброєний конфлікт [20]. Однак таке уявлення про загрози та ризики безпеці є недостатнім, відповідно, були спроби поглибити та розширити поняття безпеки від рівня держави до безпеки суспільства, безпеки людини.

Гарантування безпеки – функція кожної держави, оскільки військову безпеку може забезпечити саме держава. Ресурсне забезпечення військової безпеки можливо за умов успішного економічного розвитку, а сама економіка стає джерелом і військової безпеки, і національного багатства у цілому Д.Нанто [13]. Однак методи, які використовують національні уряди задля забезпечення національної безпеки, суттєво відрізняються.

Матеріальні (ресурси, військова сила) та нематеріальні (дипломатія, національний характер) фактори визначають співвідношення сил між країнами, відповідно, більш переважаюча сила спроможна вплинути на це співвідношення, зазначав Г. Моргентау [12,с.201]. Наявність більш переважаючої сили у країні спроможна вплинути на існуючий баланс сил між країнами, що призводить до виникнення конфліктів між країнами. Більш того, посилюючи власну безпеку, уряди країн впливають на послаблення безпеки інших країн через створення відповідних загроз та ризиків (дилема безпеки). У випадку неспроможності забезпечити рівноважний стан у міждержавних взаємовідносинах країни посилюють витрати на забезпечення власної безпеки (у першу чергу це проявляється через збільшення витрат на ВПК, нарощування озброєнь), втрачаючи можливість більш продуктивного використання обмежених ресурсів, а відтак і більш ефективного розвитку національної економіки

Інтенсифікація міжнародних відносин суттєво розширили дослідження об'єктів безпеки, який за часи холодної війни був чітко визначений, а за нових умов трансформувався у комплексний та багатовимірний контекст [1,с.107]. Окрім того, загрози безпеці національної економіки можуть знаходитись у позадержавній площині. У.Бек виділяє три осі конфлікту в світовому суспільстві ризику [2,с.13-14]: конфлікти екологічних ризиків, які спонтанно генерують глобальні динамічні процеси; глобальні фінансові ризики, які трансформуються від індивідуальних до консолідованих; загрози з боку терористичних мереж.

Таким чином, у сучасній системі міжнародних відносин вплив кожної держави визначається не тільки її перевагами у військовій силі, а й іншими вимірами її впливу у сучасному геопросторі, до яких відносяться економічний потенціал, рівень інноваційного

та технологічного розвитку, дипломатичний вплив тощо. Цілком логічним є розуміння, що сучасний інструментарій впливу з боку держав не обмежується тільки наявним військовим потенціалом, звідси особливої актуальності набуває досягнення та підтримка балансу сил у світовому господарстві. Баланс сил у сучасній міжнародній системі визначається відповідними правилами та нормами, підкреслює М.Каплан [11], які характеризуються наступним:

- 1) збільшувати можливості, вести переговори, а не боротися;
- 2) не стільки боротися, скільки посилювати можливості;
- 3) припинити боротьбу ніж усунути важливого актора;
- 4) протистояти будь-якій коаліції або окремому актору, що прагнуть прагне зайняти позицію переважання в системі;
- 5) стримувати суб'єктів, які підписуються наднаціональними організаційними принципами;
- 6) дозволяти переможеним або обмеженим основним суб'єктам знов повернутись до системи.

Фактично, мова йде про те, що будь-який конфлікт впливатиме на розвиток національної економічної системи. У сфері міжнародного обміну торговельний конфлікт безпосередньо впливає не тільки на сферу зовнішньоторговельної безпеки, а й національної безпеки в цілому. Досліджуючи зв'язок між міжнародною торгівлею та національною безпекою, можна зазначити, що, з одного боку, спостерігається взаємний позитивний вплив між ними, а з іншого – можуть існувати суттєві протиріччя, коли задля захисту національної безпеки застосовуються спеціальні торговельні заходи. У свою чергу, наголошує Т.Ілген чим більше зростає взаємозалежність між країнами, тим більш швидше відбуваються зміни у правилах міжнародного обміну [10, с. 56]. Розширення міжнародної торгівлі сприяє підвищенню національної безпеки. З іншої сторони, торговельні санкції негативно впливають на загальний розвиток міжнародної торгівлі, тому їх запровадження має бути тільки у відповідності до міжнародних норм та правил, включаючи угоди СОТ.

Сучасний характер розвитку міжнародної торгівлі свідчить, що у світі протекціонізм посилюється, інструменти, які використовують уряди для захисту національних ринків значно диверсифікувались і набули нових форм [15,21]. Протекціонізм, підкреслює К.Холсті, негативно в цілому впливає як на загальну міжнародну економічну безпеку, так і на національну безпеку, оскільки значно знесилоє систему міжнародних економічних відносин [8]. Л.Олвей, Дж.Долден, Р.Келлі [14] визначають, що політика протекціонізму посилює ризики для забезпечення національної безпеки, оскільки спостерігається високий рівень взаємозалежності країн, а від так, національні економіки є більш вразливими, оскільки напрями товарних, ресурсних, капітальних потоків змінюються внаслідок впровадження торговельних обмежень і негативно впливають на зростання ВВП країни.

Національні уряди активно проводять цілеспрямовані політики задля забезпечення більш справедливих результатів розподілу [6], у тому числі використовуючи різноманітні інструменти захисного, стимулюючого, дискримінаційного та рестрикційного характеру, динаміка яких щороку зростає (табл.1) [5].

За даними Global Trade Alert починаючи з листопада 2008 року урядами різних країн було імплементовано понад 17,7 інтервенцій. Найбільш поширеними серед інструментів регулювання стали субсидії (7415), експортні заходи (включаючи експортні субсидії) (3763), тарифні обмеження (2424) тощо. Найбільшу кількість обмежувальних заходів було застосовано з боку Китаю (2888), США (2089), Німеччини (1684), Індії (1009) тощо. Галузевий аналіз застосування обмежувальних торговельних інструментів виявив, що найбільша кількість захисних інструментів була реалізовано по

відношенню до продукції металевої та сталеливарної продукції, транспортних засобів, органічної хімії. Як наслідок, світова торгівля стає менш вільною, так, за період з початку 2017 р. і до 15 листопада 2019 р. впроваджені урядами країн торговельні заходи сприяли спотворенню світової торгівлі на 40%, з яких 23% припадає на США та Китай [18,с.6].

Таблиця 1

Динаміка застосування обмежувальних та торговельних засобів у світовому господарстві

роки	всього	обмежувальні заходи	ліберальні заходи
2009	1906	1451	455
2010	1937	1387	550
2011	2001	1423	578
2012	2378	1711	667
2013	2470	1785	685
2014	2407	1745	662
2015	2470	1727	743
2016	2381	1597	784
2017	2651	1799	852
2018	2883	2204	679
2019	1605	1291	314
2020	544	357	187

Примітка: складено за даними [5]

Посилення торговельної напруги у світі пов'язано, перш за все, із діями Адміністрації США, коли за ініціативою Д.Трампа було впроваджено одностороннє підвищення тарифів, що спровокувало адекватне впровадження компенсаційних тарифів з боку Китаю, європейських країн, Канади, Мексики та інших. Як наслідок, такі дії спричинили зрушення не тільки бізнесу у торговельній сфері, значних змін набули й інвестиційні плани бізнесу, який відтерміновує їх реалізацію, що, у свою чергу, впливатиме на загальноекономічну динаміку. Все це дозволяє говорити про виникнення у світовому господарстві своєрідної спіралі, що характеризується, з одного боку появою нових компенсаційних торговельних тарифів, а з іншого – уповільненням інвестиційних потоків [3,с.5]. Продовження Д.Трампом політики економічного націоналізму призводить не тільки до поглиблення розриву торгівлі з Китаєм, більш вразливими стали транскордонні інвестиційні потоки та торгівля в цілому, при цьому торговельний баланс двосторонньої торгівлі ще більше погіршується (рис.1). Дефіцит торговельного балансу у 2018 році становив 419,2 млрд.дол. Посилення напруги між двома найбільшими акторами сучасної системи міжнародних економічних відносин за експертними оцінками може призвести до 600 млрд.дол. втрат для світової економіки в цілому [7].

Вплив політики на торговельну сферу залежить значною мірою від того, яким чином торгівля підпорядковується політичній стратегії, що реалізується урядом [8]. Для країн із малим економічним потенціалом зовнішньоторговельна безпека є важливішою складовою загальнонаціональної безпеки, і не є обов'язковою для потужних країн. Тобто, відбувається певне розмежування між політикою та економікою одночасно із укріпленням торговельно-економічного співробітництва між потужними країнами-партнерами.

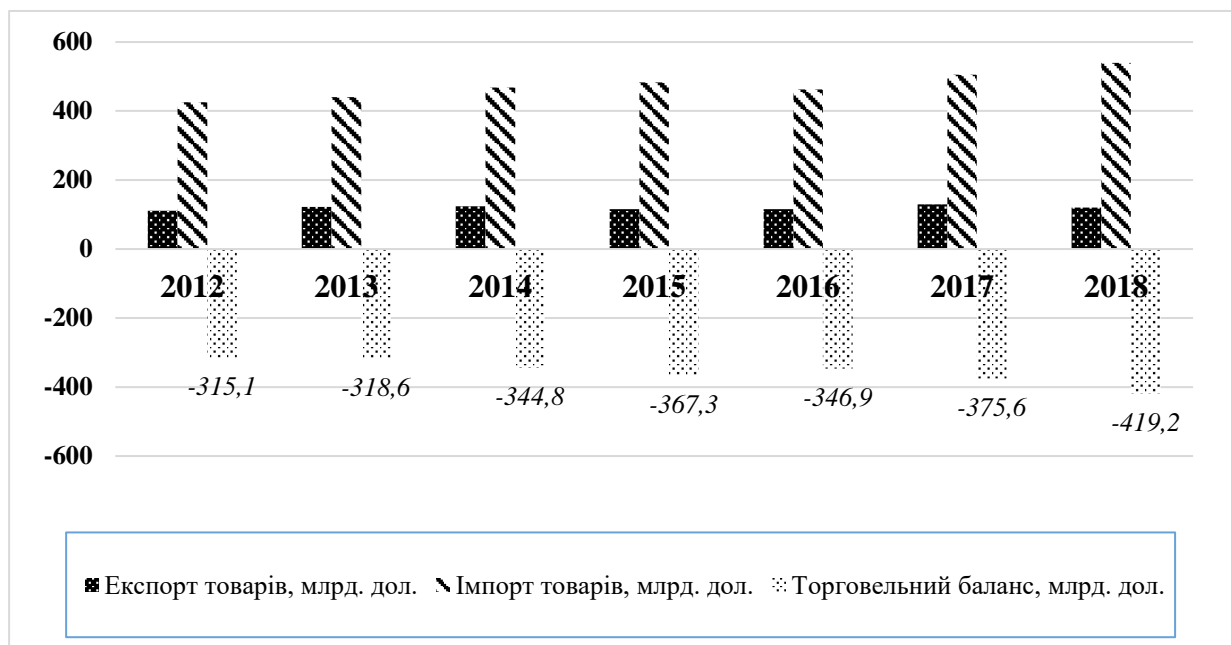

Рисунок 1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами США з Китаєм, млрд.дол.

Примітка: побудовано за даними [19]

Національна безпека кожної країни є важливою складовою у системі міжнародної безпеки в цілому, відповідно, наявність спільних інтересів визначатиме напрями міжнародного співробітництва країн, розвиток інтеграційної взаємодії між ними. Важлива роль у формування глобальної системи безпеки належить міжнародним організаціям, діяльність яких спрямована на гармонізацію взаємовідносин між країнами, трансформацію інтересів кожної країни у спільні (глобальні інтереси). Фактично, тільки шляхом міжнародного співробітництва можливе вирішення проблем, що набули транснаціонального масштабу, виникають у наслідок загроз нетрадиційного характеру[4,с.13-15], які викликають напруженість у соціумі, мають на нього мультикативний вплив. На Всесвітньому економічному форумі «Глобалізація 4.0: формування нової архітектури в епоху четвертої промислової революції» [17] підкреслювалось, що для побудови спільної архітектури глобального управління потрібні дві складові з боку міжнародного співтовариства: залучення всіх зацікавлених сторін до сталого діалогу, що матиме вирішальне значення, системного мислення, необмеженого короткостроковими інституційними та національними міркуваннями. Неприйняття такого нового підходу стане трагедією для людства.

Висновки. У сучасних реаліях розвитку світового господарства ризики посилюються, а колективні засоби врегулювання не спроможні їх вирішити. Посилення ризиків розвитку світового господарства трансформує торговельно-економічні політики країн, змінюються інструменти регулювання зовнішньої торгівлі задля забезпечення національних інтересів.

Односторонні зміни тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, впроваджені з боку США, суттєво вплинули на торговельно-економічні відносини, а подальше посилення торговельної напруги призвело до значних руйнівних наслідків. Фактично, мова йде про розвиток багатостороннього механізму регулювання торговельно-економічних відносин в умовах невизначеності. Погіршення умов торговельно-економічної співпраці між країнами має довготривалу перспективу, посилюючи ризикові умови розвитку для усіх країн світу.

У світі відбувається поширення ідей ліберального економічного патріотизму, спрямованого на забезпечення більшої незалежності, досягнення збалансованого економічного розвитку, покращення національного добробуту.

Зовнішньоторговельна складова безпеки залежить від ефективності зовнішньоторговельної діяльності країни, це, у свою чергу, значною мірою визначає умови формування рівня конкурентоспроможності. Достатньо високий рівень конкурентоспроможності є передумовою формування безпекового середовища. Врахування конкурентних переваг та потенційних напрямів їх посилення дозволить забезпечити зростання рівня ефективності зовнішньоторговельної діяльності, формування достатнього рівня відкритості економіки, оптимального рівня її спеціалізації в системі міжнародного поділу праці, що в свою чергу сприятиме підвищенню рівня зовнішньоторговельної безпеки країни і визначатиме подальші наукові пошуки автора.

Список використаної літератури

1. Ağır S. B. Deepening of security conception and violent non-state actors as the challengers of human security / S. B. Ağır, N. M. Arman // Adnan Menderes University, Journal of Institute of Social Sciences. - 2014. - Vol. 1, Issue 1. - P. 105-116.
2. Beck U. Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision / U. Beck // Constellations. - 2009. – Vol. 16, Issue 1. – С. 3-22.
3. Bollen J. Trade Wars: Economic impacts of US tariff increases and retaliations, an international perspective / J. Bollen, H. Rojas-Romagosa. - CPB Background Document, 2018. – 44 p.
4. Caballero-Anthony M. Understanding Non-traditional Security / M. Caballero-Anthony // Introduction to the Non-Traditional Security Studies. A Transnational Approach / M. Caballero-Anthony (ed.). - London : Sage Publications, 2016. - P. 3–19.
5. Global Trade Alert [Electronic resource] : official website. - Mode of access : https://www.globaltradealert.org/global_dynamics/area_all
6. Gunnella V. The economic implications of rising protectionism: a euro area and global perspective [Electronic resource] / V. Gunnella, L. Quaglietti // Economic Bulletin Articles. – 2019. - Vol. 3. – Mode of access : <https://hbr.org/2019/12/what-happens-when-antitrust-and-protectionism-cycles-collide>
7. Holland B. A \$600 Billion Bill: Counting the Global Cost of the U.S.-China Trade War [Electronic resource] / B. Holland, C. Sam // Bloomberg. – 2019. May 28. Mode of access : <https://www.bloomberg.com/graphics/2019-us-china-trade-war-economic-fallout/?srnd=premium-europe>
8. Holsti K. Politics in command: Foreign trade as national security policy / K. Holsti // International organization. 1986. Vol. 40, № 3. - P. 643–671.
9. Global Risks Report 2017 [Electronic resource] : [Video] // World Economic Forum: official website. Mode of access : <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2017>
10. Ilgen Th. Autonomy and Independence: US – Western European monetary and trade relations, 1958 – 1984 / Th. Ilgen. - New Jersey : Totowa, 1985. – 166 p.
11. Kaplan M. System and Process in International Politics / M. Kaplan. - Colchester : ECPR Press, 2006. - 252 p.
12. Morgenthau H. Truth and Power: Essays of a Decade, 1960-70 / H. Morgenthau. New York : Praeger Publishers, 1970. 449 p.
13. Nanto D. K. Economics and National Security: Issues and Implications for U.S. Policy [Electronic resource] / D. K. Nanto, Congressional Research Service // Federation of American

Scientists. - 2011. – Mode of access : <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R41589.pdf> (accessed 15 November 2014).

14. Olvey L. The economics of national security / L. Olvey, J. Dolden, R. Kelly. Waynes, N.J. : Avery Publishing Group, 1984. 404 p.

15. Protectionism in the 21st Century. National [Electronic resource] // Board of Trade Sweden. – Mode of access : <https://www.kommers.se/In-English/Publications/2016/Protectionism-in-the-21st-century/>

16. Reznikova N. The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism // N. Reznikova, V. Panchenko, O. Bulatova // Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol. 4. № 4. P.274-281

17. Schwab K. Globalization 4.0 – what does it mean? [Electronic resource] / K. Schwab // World Economic Forum. – 2018. - 5 Nov. - Mode of access : <https://www.weforum.org/agenda/2018/11/globalization-4-what-does-it-mean-how-it-will-benefit-everyone/> The GTA reports. *Global Trade Alert*: official website. URL: <https://www.globaltradealert.org/reports>

18. United States Census Bureau : official website. URL: www.census.gov

19. Walt St. The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly*. 1991. Vol. 35, № 2. P. 211–239.

20. Панченко В. Г. Глобальні виміри неопротекціонізму: теорія і практика. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 618 с.; Panchenko V. H. Hlobalni vymiry neoprotektsionimu: teoriia i praktyka. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 2018. 618 s

21. Резнікова Н.В. Економічна незалежність країн в умовах глобальних трансформацій: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 460 с.; Reznikova N.V. Ekonomichna neozalezhnist krain v umovakh hlobalnykh transformatsii: monohrafiia. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 2018. 460 s.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2020

O. I. Karpenko

GLOBALIZATION 4.0: INTERNATIONAL TRADE AND NATIONAL SECURITY

The article deals with the risks of international security, which were especially relevant in the fourth industrial revolution, with the emergence of new technologies (first of all digital and biological ones), the impact of which creates new challenges for the development of national economies, its security, environment, etc.

New dimensions of the influence of the countries of the world in the modern system of the world economy, influencing the transformation of the trade and economic policy of the countries are determined.

The author emphasizes that the national security of each country is an important component of the international security system as a whole, thus, the presence of common interests will determine the areas of international cooperation of the countries, the development of integration interaction between them. An important role in the formation of the global security system belongs to international organizations, whose activities are aimed at harmonizing relations between countries, the transformation of the interests of each country into common one (global interests).

The author proves that in the current realities of the development of world economy the risks are increasing, and collective means of settlement are not able to solve them. Increasing risks to the world economy transforms trade and economic policies of the countries, the instruments of foreign trade regulation for ensuring national interests change.

The unilateral changes in the tariff regulation of foreign trade introduced by the United States have had a significant impact on trade and economic relations, and further intensification of trade tensions has led to significant devastating consequences. In fact, we are talking about the development of a multilateral mechanism for regulating trade and economic relations in conditions of uncertainty. Deterioration of the conditions of trade and economic cooperation between the countries has a long-term perspective, increasing the risky conditions of the development for all countries of the world.

The ideas of liberal economic patriotism, aimed at ensuring greater independence, achieving balanced economic development, and improving national welfare are spreading around the world.

The foreign trade component of security depends on the efficiency of the foreign trade activity of a country, which, in turn, largely determines the conditions for the formation of the level of competitiveness. A sufficiently high level of competitiveness is a prerequisite for the formation of a safe environment. Taking into account competitive advantages and potential directions of its strengthening will increase the efficiency of foreign trade, the formation of a sufficient level of openness of the economy, the optimal level of its specialization in the international division of labor, which in turn will increase foreign trade security and determine further scientific research.

Key words: globalization 4.0, international trade, national security, trade and economic policy, globalization.

УДК 339.727.3

Р. А. Запотічна

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТНБ В УМОВАХ БОРГОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено дослідженню зрушень, що відбуваються у напрямках та формах кредитної діяльності транснаціональних банків, і обґрунтуванню впливу операцій ТНБ з прямого кредитування на формування боргової економіки в країнах світу. Проаналізовано динамічні і структурні зміни, що спостерігаються у кредитуванні ТНБ країн-реципієнтів, та визначено причини цих змін. Особливу увагу приділено дослідженню особливостей прямого кредитування, яке потенційно може призводити до формування боргової економіки у країні-реципієнта, та оцінці його структури за терміном погашення, типом та регіональною приналежністю позичальника. На основі аналізу розрахованих відносних показників зовнішнього боргу та прямих кредитів для окремих розвинутих країн і країн, що розвиваються, з різних регіонів світу визначено, що економіки провідних розвинутих країн належать до боргового типу. Група країн, що розвиваються, є диференційованою і включає як боргові, так і неборгові економіки. Встановлено, що у переважній більшості розвинутих країн та частині країн, що розвиваються, кредитування з боку ТНБ досі залишається важливим джерелом формування боргової економіки.

Ключові слова: кредитна діяльність транснаціональних банків, прямі і непрямі кредити, зовнішні запозичення, боргова економіка, зовнішня заборгованість.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-56-65

Зростаючі масштаби зовнішніх запозичень і міжнародних потоків позикового капіталу, що спостерігаються у останні десятиліття, поряд з розширенням внутрішнього кредитування у багатьох країнах викликали відповідне зростання ступеня узалежнення національних економік від залучення внутрішніх та зовнішніх кредитних ресурсів, внаслідок чого у значній кількості країн світу стала формуватися економіка боргового типу. В умовах глобалізації борговою вважається національна економіка, що демонструє значну стійку залежність від зовнішніх запозичень, яка має місце у випадку, коли величина зовнішньої заборгованості складає не менше 30% ВВП, та/або зовнішні запозичення забезпечують не менше 30% економічного зростання країни. Отже, категорії боргової економіки та зовнішньої заборгованості є діалектично взаємопов'язаними: за сучасних умов зовнішня заборгованість виступає ключовою характеристикою економіки боргового типу.

Теоретичні питання формування зовнішнього боргу, практичні аспекти визначення рівня зовнішньої заборгованості й особливостей управління нею представлено у дослідженнях Т. Вахненка [2], Д. Тюпи [4], М. Флейчук [5], у аналітичних звітах експертів Світового банку [12] та інших науковців. З іншого боку, роль транснаціональних банків на світових фінансових ринках, емпіричний досвід розвитку міжнародного банківського бізнесу і, зокрема, кредитної діяльності ТНБ, її вплив на економіку країн-реципієнтів досліджуються у наукових працях Л. Акімової [1], О. Булатової [7], К. Веллера [14], О. Момот [3], А. Фернандеса [9], Т. Хоган [10], І. Шамової [6] та інших вчених, а також у аналітичних виданнях Банку міжнародних розрахунків (БМР) [8] та Міжнародного валютного фонду (МВФ) [11].

Водночас, враховуючи те, що транснаціональні банки сьогодні є одними з найбільших кредиторів у світовій економіці, чиї операції з кредитування призводять до нагромадження зовнішніх боргів у позичальників-нерезидентів, можна припустити, що потенційно діяльність ТНБ провокує формування боргової економіки. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження сучасних особливостей кредитної діяльності ТНБ у контексті її впливу на зовнішню заборгованість та боргову економіку країн світу.

Метою дослідження є виявлення сучасних зрушень у напрямках та формах кредитної діяльності транснаціональних банків і обґрунтування її впливу на формування боргової економіки в країнах світу.

Протягом кількох останніх десятиліть міжнародний ринок капіталу зазнав структурних перетворень, внаслідок чого зросла роль ТНБ у фінансуванні економічного розвитку країн світу. Разом з тим, у відповідь на зміни глобального, регіонального та національного фінансового середовища (зокрема, під впливом нових умов функціонування фінансових ринків в країнах базування та країнах-реципієнтах) відбуваються зміни у напрямках та формах кредитної діяльності ТНБ. Аналіз даних БМР щодо форм, у яких підзвітні ТНБ здійснюють кредитування позичальників, показує, що домінуючою формою кредитування залишаються прямі кредити, як це представлено на рис. 1.

Рисунок 1. Структура кредитів, наданих ТНБ країнам-реципієнтам у 1984-2018 рр., у розрізі прямих і непрямих кредитів

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними [8].

Водночас, явно вираженою є тенденція до скорочення частки прямих кредитів, питома вага яких зменшилася з 92% на початку 1980-х років до 60% у 2018 р. Поступова переорієнтація на непрямі кредитування, яке здійснюється у національній валюті позичальника, пов'язана, передусім, з підвищенням нестабільності глобального фінансового середовища, зростанням волатильності курсів головних світових валют і відповідним підвищенням ризиків залучення позик, деномінованих у цих валютах.

З початку 1980-х років і до кінця ХХ ст. основними реципієнтами прямих і непрямих кредитів ТНБ були країни, що розвиваються: їх частка у прямих кредитах до 1998 р. знаходилася у діапазоні 81-90%, у непрямих – 50-75%. Після боргової кризи країн Латинської Америки 1980-х років та після азійської фінансової кризи 1997-1998 рр. відбулась радикальна зміна найбільших реципієнтів як прямих, так і непрямих кредитів. Якщо наприкінці 1998 р. на розвинуті країни припадало 19,5% обсягу прямих кредитів і 24,8% непрямих кредитів, то вже у 1999 р. їхні частки зросли до 83,8% і 87,6% відповідно. Станом на 2018 р. у структурі позичальників кредитів ТНБ продовжують домінувати розвинуті країни, чия питома вага у прямих та непрямих кредитах дорівнює понад 75% і 77%.

У докризовий період пік прямих та непрямих кредитів ТНБ припадає на 2007 р., після чого спостерігається зменшення їх обсягів. При цьому, на відміну від показника номінального ВВП світу, який після кризових років почав відновлюватися і вже у 2010 р. перевищив докризовий рівень, і показника непрямих кредитів, розмір яких у 2011 р. перевищив рівень 2007 р., станом на 2018 р. обсяги прямих кредитів на докризовий рівень ще не вийшли. Враховуючи основні риси прямих кредитів (надаються у валюті країни базування або у одній зі світових валют, означають приплив капіталу і призводить до зростання зобов'язань позичальника перед нерезидентами), вони потенційно можуть здійснювати вплив на формування боргової економіки у країни-реципієнта, отже, саме цей тип кредитів ТНБ потребує особливої уваги з точки зору його здатності викликати нагромадження зовнішньої заборгованості у позичальника.

На фоні загального післякризового відновлення структура кредитних операцій ТНБ стабілізувалася: протягом 2012-2018 рр. частка прямих кредитів є майже незмінною і знаходиться у діапазоні 59,0-60,5%. У свою чергу, стійкою сьогодні є структура прямих кредитів ТНБ за типом країни, з якої походить позичальник: частка розвинутих країн – реципієнтів кредитів впродовж зазначеного періоду коливалася у межах 74-78%. Відносно стабільною є структура прямих кредитів за терміном погашення: у ній переважають короткострокові кредити терміном до 1 року, як це представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Структура прямих кредитів ТНБ у 1984-2018 рр., %

Структура кредитів	1984	1990	2000	2006	2012	2018
<i>За типом позичальника</i>						
Офіційний сектор	30	20	14	14	18	17
Банківський сектор	40	46	41	38	29	25
Небанківський приватний сектор	30	34	45	48	53	58
<i>За терміном погашення</i>						
До 1 року	59	65	63	59	57	55
Від 1 до 2 років	7	5	5	5	5	6
Понад 2 роки	34	30	32	36	38	39

Джерело: розраховано автором на основі [8]

Разом з тим, протягом 1984-2018 рр. суттєві зміни відбулися у структурі прямих кредитів за типом позичальника: якщо на початку зазначеного періоду ця структура була більш-менш врівноваженою (на банки припадало 40% кредитів, на офіційних позичальників і приватних небанківських позичальників – по 30%), то станом на 2018 р. основними позичальниками прямих кредитів ТНБ виступали небанківські приватні установи (фінансові і нефінансові корпорації та домогосподарства), на які припадало 58% кредитів.

Вкрай волатильною є структура прямих кредитів за регіональною приналежністю позичальника, зрушення якої є диференційованими в різних соціально-економічних групах країн. В групі розвинутих країн, які сьогодні є основними реципієнтами прямих кредитів, акумулюючи близько 75% їх загального обсягу, відбувається різке зниження частки кредитів, що залучаються країнами АТР (переважно, Японією, Австралією та Новою Зеландією): їх питома вага скоротилася з близько 53% у 1984 р. до понад 7% у 2018 р. (табл. 2).

Таблиця 2

Структура прямих кредитів ТНБ за регіональною приналежністю позичальника у 1984-2018 рр., %

Регіон	1984	1990	2000	2006	2012	2018
<i>Розвинуті країни</i>						
Європейський регіон	47,7	37,8	70,6	73,7	69,9	63,6
Північноамериканський регіон	н/д	н/д	24,3	21,8	23,4	29,1
Азійсько-тихоокеанський регіон	52,8	62,2	5,1	4,5	6,7	7,3
<i>Країни, що розвиваються</i>						
Європейський регіон	12,9	18,8	17,7	33,2	24,3	14,3
Регіон Латинської Америки та Карибського басейну	48,3	34,9	33,5	16,6	17,4	14,7
Азійсько-тихоокеанський регіон	17,8	25,4	32,9	34,7	43,9	53,2
Регіон Африки та Близького Сходу	21,0	20,9	15,9	15,5	14,4	17,8

Джерело: розраховано автором на основі [8].

Одночасно зросла роль європейських розвинутих країн як реципієнтів кредитів ТНБ, частка яких підвищилася з близько 48% у 1984 р. до майже 64% у 2018 р. (при цьому пікова частка країн регіону сформувалася у 2006 р. на рівні 74%, однак у наступні роки почала знижуватися, зокрема, і через європейську боргову кризу).

В групі країн, що розвиваються, на фоні зменшення питомої ваги кредитів до країн латиноамериканського, африканського та близькосхідного регіонів відбулося стрімке зростання частки прямих кредитів, які ТНБ спрямовували до країн АТР, - з 18% у 1984 р. до 53% у 2018 р. При цьому з 53% кредитів, які отримали країни АТР у 2018 р., реципієнтами 28% кредитів виступають позичальники з Китаю.

В останні десятиліття внаслідок зростання зовнішніх запозичень спостерігається суттєве підвищення рівня глобальної заборгованості, яке є свідченням того, що розвиток світової та національних економік усе більше набуває боргового характеру. Боргове навантаження на національну економіку в країнах, фінансові ринки яких є системно важливими для світового господарства, сьогодні досягло позначки 250% ВВП. З метою оцінки взаємозв'язку між масштабами прямих кредитів ТНБ та зовнішньою заборгованістю країн-реципієнтів розраховано відносні показники зовнішнього боргу та кредитів для окремих розвинутих країн і країн, що розвиваються, які представлено у табл. 3 і табл. 4. За кожною соціально-економічною групою країн обрано держави, які знаходяться у різних регіонах світу.

Таблиця 3

Відносні показники прямих кредитів ТНБ та зовнішньої заборгованості у окремих
 розвинутих країнах у 2000-2018 рр., %

Показник	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
<i>США</i>										
ED/GDP	83,57	78,30	67,90	80,60	93,50	96,80	96,80	98,47	96,36	96,02
IL/GDP	10,86	11,90	13,99	17,98	16,28	15,24	14,17	12,37	13,02	13,35
IL/ED	12,99	15,20	20,60	22,31	17,41	15,75	14,64	12,56	13,51	13,90
<i>Канада</i>										
ED/GDP	66,78	74,73	59,80	59,82	67,51	73,48	82,23	92,41	116,54	110,77
IL/GDP	11,13	13,69	12,73	11,57	13,31	13,00	13,61	14,16	17,59	18,70
IL/ED	16,66	18,31	21,28	19,34	19,72	17,69	16,56	15,33	15,10	16,88
<i>Великобританія</i>										
ED/GDP	205,81	220,57	261,55	310,59	396,85	367,65	351,68	305,77	302,41	302,86
IL/GDP	56,80	65,01	77,37	86,59	72,53	76,36	63,22	49,29	48,62	49,73
IL/ED	27,60	29,47	29,58	27,88	18,28	20,77	17,98	16,12	16,08	16,42
<i>Німеччина</i>										
ED/GDP	110,39	125,64	129,96	143,29	153,31	162,79	166,68	154,09	153,24	146,35
IL/GDP	22,17	29,46	32,26	29,73	27,08	30,92	27,02	19,66	20,26	18,30
IL/ED	20,08	23,45	24,82	20,75	17,66	18,99	16,21	12,76	13,22	12,51
<i>Франція</i>										
ED/GDP	46,14	65,24	123,00	160,00	184,13	205,73	199,80	209,10	201,45	209,77
IL/GDP	25,38	27,61	32,25	40,25	31,35	35,94	36,48	34,66	35,84	33,55
IL/ED	55,01	42,32	26,22	25,16	17,02	17,47	18,26	16,58	17,79	16,00
<i>Італія</i>										
ED/GDP	79,39	79,24	83,77	102,72	104,86	114,76	118,99	124,04	116,38	116,08
IL/GDP	31,62	34,50	32,83	37,96	27,08	21,19	17,95	17,41	15,85	21,89
IL/ED	39,83	43,54	39,19	36,96	25,82	18,46	15,08	14,04	13,62	18,86
<i>Японія</i>										
ED/GDP	25,56	30,36	31,00	34,00	38,90	42,10	52,80	64,10	74,84	81,20
IL/GDP	3,37	4,44	6,83	7,21	6,74	6,84	6,48	7,46	9,03	9,34
IL/ED	13,18	14,62	22,04	21,21	17,32	16,26	12,28	11,64	12,07	11,51
<i>Австралія</i>										
ED/GDP	70,97	74,97	80,91	92,38	104,25	92,03	97,42	117,70	125,69	103,14
IL/GDP	20,16	23,90	19,45	24,23	20,63	21,98	17,77	17,21	20,54	18,93
IL/ED	28,41	31,88	24,04	26,23	19,79	23,88	18,24	14,62	16,35	18,36

Примітка. ED/GDP (External Debt to GDP) – відношення зовнішньої заборгованості до ВВП; IL/GDP (International Loans to GDP) – відношення прямих кредитів ТНБ до ВВП; IL/ED (International Loans to External Debt) – частка прямих кредитів ТНБ у зовнішній заборгованості.

Джерело: розраховано автором на основі даних [8; 13; 15]

Таблиця 4

Відносні показники прямих кредитів ТНБ та зовнішньої заборгованості у окремих
 країнах, що розвиваються, у 2000-2018 рр., %

Показник	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
<i>Бразилія</i>										
ED/GDP	37,17	45,30	32,97	17,54	15,51	15,95	17,87	22,68	30,26	29,85
IL/GDP	10,21	9,90	7,42	6,74	5,72	8,02	7,55	6,83	7,92	7,01

IL/ED	27,47	21,86	22,49	38,42	36,86	50,30	42,26	30,14	26,16	23,48
<i>Мексика</i>										
ED/GDP	21,55	20,37	21,21	17,49	17,81	23,25	29,08	33,65	39,21	37,03
IL/GDP	8,94	8,47	8,24	7,58	8,21	9,66	10,45	10,19	11,18	11,00
IL/ED	41,47	41,58	38,86	43,36	46,12	41,54	35,94	30,28	28,52	29,72
<i>Китай</i>										
ED/GDP	12,04	12,61	12,58	11,75	8,28	12,07	13,34	16,96	12,71	14,42
IL/GDP	4,80	2,97	4,11	5,15	3,77	6,11	6,56	9,68	6,66	7,07
IL/ED	39,86	23,52	32,69	43,84	45,52	50,63	49,13	57,04	52,42	49,01
<i>Індія</i>										
ED/GDP	21,24	20,62	17,58	16,99	17,92	17,39	21,10	22,39	19,92	18,76
IL/GDP	4,63	2,78	5,18	7,43	8,80	9,75	9,75	8,17	6,60	5,41
IL/ED	21,81	13,50	29,46	43,76	49,12	56,03	46,23	36,50	33,15	28,82
<i>Південна Корея</i>										
ED/GDP	22,42	19,90	17,84	21,13	28,82	29,67	30,61	27,09	24,01	25,64
IL/GDP	10,12	9,65	10,13	12,71	16,98	17,69	15,15	11,51	9,81	9,81
IL/ED	45,12	48,46	56,80	60,15	58,90	59,65	49,51	42,48	40,84	38,24
<i>Росія</i>										
ED/GDP	56,07	39,79	35,90	31,14	25,00	27,14	26,78	26,63	41,49	27,34
IL/GDP	14,69	10,18	9,88	11,74	10,78	9,16	7,83	6,43	5,85	4,07
IL/ED	26,20	25,58	27,52	37,71	43,13	33,76	29,24	24,14	14,09	14,87
<i>Туреччина</i>										
ED/GDP	42,79	54,32	39,43	38,20	38,02	38,98	38,77	43,47	47,40	57,71
IL/GDP	15,49	12,84	10,25	15,21	12,94	12,94	15,80	16,95	19,39	19,43
IL/ED	36,20	23,64	25,99	39,81	34,04	33,19	40,75	38,99	40,91	33,66
<i>ПАР</i>										
ED/GDP	18,65	29,20	18,89	21,86	24,40	28,88	36,58	40,38	49,28	48,71
IL/GDP	12,81	14,27	9,61	10,40	10,40	8,95	9,18	10,25	11,47	11,55
IL/ED	68,68	48,87	50,86	47,59	42,62	31,01	25,09	25,39	23,28	23,70

Джерело: розраховано автором на основі даних [8; 13; 15]

Аналіз рівня та динаміки розрахованих показників (відношення зовнішньої заборгованості до ВВП, відношення прямих кредитів ТНБ до ВВП, частка прямих кредитів ТНБ у зовнішній заборгованості) за період 2000-2018 рр. дозволив зробити наступні висновки:

1. За показником зовнішньоторгового навантаження, розрахованим як відношення зовнішнього боргу до ВВП, всі обрані для аналізу розвинуті країни можна віднести до боргових економік, причому з часом залежність національних економік від зовнішніх запозичень зростає, а сам борг за величиною є надмірним. У середньому за групою відношення зовнішнього боргу до ВВП зросло з 86% у 2000 р. до 146% у 2018 р. Найбільший рівень боргової залежності демонструють Великобританія (303% у 2018 р.) і Франція (210%), найнижчий – Японія (81%) і США (96%).

2. У більшості розвинутих економік піковий рівень прямого кредитування з боку ТНБ, розрахований як відношення прямих кредитів до ВВП, припадає на передкризовий 2007 р., після чого до цього часу спостерігається зниження показника (за виключенням Канади і Японії, де цей показник сьогодні перевищує докризовий рівень). У середньому за обраними країнами рівень прямих кредитів і на початок, і на кінець аналізованого періоду дорівнював 23%, при цьому до 2007 р. спостерігалось зростання показника, а після 2007 р. – його зниження.

3. На прямих кредитах ТНБ з часом припадає усе менша частка зовнішньої заборгованості розвинутих країн, яка в середньому зменшилася з 27% до 16%. Це, зокрема, пов'язано з поглибленням процесів секьюритизації світового ринку позикових капіталів, що дозволяє розвинутих країнам більш активно використовувати боргові цінні папери для залучення коштів. Водночас, розраховані коефіцієнти кореляції між обсягами прямих кредитів та зовнішньою заборгованістю у більшості країн свідчать про наявність сильного прямого зв'язку між цими показниками (Канада – 0,96; Франція – 0,93; Австралія – 0,90; Японія – 0,86; США – 0,79; Великобританія – 0,73; Німеччина – 0,65).

4. Вибірка країн, що розвиваються, є диференційованою за рівнем зовнішнього боргу і залежністю від прямих кредитів. За середнім показником відношення зовнішнього боргу до ВВП важко зробити однозначний висновок щодо належності економік зазначеної групи країн до боргового типу: середній показник відношення зовнішньої заборгованості до ВВП протягом досліджуваного періоду коливався у діапазоні від 21% до 33%. Аналогічний висновок підтверджують дані офіційної статистики в цілому за групою країн, що розвиваються: за інформацією Світового банку, станом на 2018 р. відношення зовнішнього боргу до ВВП у країнах, що розвиваються, дорівнювало 29,9%, а в цілому за останні 18 років знаходилося у межах 25-36% [12]. Найвищий рівень боргу до ВВП сформувався у Туреччині (58%), ПАР (49%) та Мексиці (37%), найнижчий – у Китаї (14%) та Індії (19%).

5. Рівень прямого кредитування з боку ТНБ у країнах, що розвиваються, є нижчим, порівняно із розвинутими країнами (середній показник відношення прямих кредитів до ВВП за період 2000-2018 рр. був у межах 8-11%), що підтверджує зроблений вище висновок про переорієнтацію прямих кредитів ТНБ на групу розвинутих економік з початку 2000-х рр. Водночас, у 2018 р. на прямих кредитах припадає близько 30% зовнішнього боргу країн вибірки, а у попередні роки ця частка іноді досягала 40-50%. Це доводить, що кредитування з боку ТНБ досі залишається важливим джерелом зовнішніх запозичень країн, що розвиваються. Коефіцієнти кореляції між обсягами прямих кредитів і зовнішнім боргом також демонструють наявність сильного прямого зв'язку між показниками (Китай – 0,99; Туреччина – 0,97; Мексика – 0,96; ПАР – 0,92; Індія – 0,89; Корея – 0,88; Бразилія – 0,76; Росія – 0,70).

Таким чином, у відповідь на новітні виклики, пов'язані з глобальною фінансовою кризою, посткризовими трансформаціями ринкового середовища, змінами інституційно-регуляторної бази функціонування банків, ТНБ змушені коригувати кредитні стратегії, змінюючи співвідношення між різними формами та напрямками кредитування, що справляє відповідний вплив на зовнішню заборгованість позичальників.

Результати аналізу напрямів та форм кредитної діяльності сучасних ТНБ демонструють, що домінуючою формою кредитування залишаються прямі кредити, частка яких однак поступово скорочується. Ґрунтуючись на результатах дослідження змін, що відбулися у прямому кредитуванні, встановлено наступне: з початку 2000 р. відбулася переорієнтація прямих кредитів ТНБ з країн, що розвиваються, на розвинуті країни, які сьогодні виступають основними реципієнтами прямих кредитів; у структурі прямих кредитів за терміном погашення переважають короткострокові кредити строком до 1 року; явні зміни відбулися у структурі прямих кредитів за типом позичальника (на початку 1980-х рр. банки, офіційні позичальники і приватні небанківські позичальники були представлені відносно врівноважено; сьогодні основними позичальниками прямих кредитів ТНБ є небанківські приватні установи); структура прямих кредитів за регіональною приналежністю позичальника є волатильною за роками; серед розвинутих країн-позичальників спостерігається зниження частки кредитів, що залучаються країнами АТР; в групі країн, що розвиваються, частка прямих кредитів, які ТНБ спрямовують до АТР, навпаки, зростає.

На основі розрахунку відносних показників рівня зовнішнього боргу та прямих кредитів для окремих розвинутих країн і країн, що розвиваються, визначено, що в цілому економіки розвинутих країн можна віднести до боргового типу, тоді як група країн, що розвиваються, є більш диференційованою у цьому плані, хоча загальний рівень заборгованості країн, що розвиваються, є набагато нижчим, порівняно з розвинутими країнами. Рівень прямого кредитування з боку ТНБ у країнах, що розвиваються (8-11% у 2000-2018 рр.), також є нижчим, ніж у розвинутих країнах (22-34%). Водночас, в обох групах країн виявлено сильний прямий зв'язок між зовнішнім боргом і прямими кредитами, відтак, кредитування з боку ТНБ досі залишається важливим джерелом зовнішніх запозичень і, відповідно, формування боргової економіки в країнах світу. Кількісна оцінка ступеня та характеру впливу прямих кредитів на зовнішню заборгованість позичальників може стати предметом подальших досліджень у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Акімова Л. М. Фактори впливу ТНБ на економіку розвинутих країн світу та країн, що розвиваються / Л. М. Акімова // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. - 2016. - Вип. 4. - С. 3-13. ; Akimova L. M. Faktory vplyvu TNB na ekonomiku rozvynutykh krain svitu ta krain, shcho rozvyvaiutsia / L. M. Akimova // Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky. - 2016. - Vyp. 4. - S. 3-13.
2. Вахненко Т. П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин : моногр. / Т. П. Вахненко; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – Київ : Фенікс, 2006. – 536 с. ; Vakhnenko T. P. Zovnishni borhovi zoboviazannia u systemi svitovykh finansovo-ekonomichnykh vidnosyn : monohr. / T. P. Vakhnenko; In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy. – Kyiv : Feniks, 2006. – 536 с.
3. Момот О. М. Роль транснаціональних банків у трансмісії глобального системного ризику / О. М. Момот // Світ фінансів. - 2017. - Вип. 2. - С. 170-179. ; Momot O. M. Rol transnatsionalnykh bankiv u transmisii hlobalnoho systemnoho ryzyku / O. M. Momot // Svit finansiv. - 2017. - Vyp. 2. - S. 170-179.
4. Тюпа Д. Фактори формування кризи системи зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються / Д. Тюпа // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. - 2015. - Вип. 10. - С. 56-58. ; Tiupa D. Faktory formuvannia kryzy systemy zovnishnoi zaborhovanosti krain, shcho rozvyvaiutsia / D. Tiupa // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Ekonomika i menedzhment. - 2015. - Vyp. 10. - S. 56-58.
5. Флейчук М. Вплив зовнішніх запозичень на соціально-економічний розвиток посттрансформаційних країн / М. Флейчук, Р. Андрусів // Економіка України. - 2012. - № 1. - С. 16-26. ; Fleichuk M. Vplyv zovnishnikh zapozychen na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok posttransformatsiinykh krain / M. Fleichuk, R. Andrusiv // Ekonomika Ukrainy. - 2012. - № 1. - S. 16-26..
6. Шамова І. В. Еволюція міжнародного банківництва / І. В. Шамова // Фінанси, облік і аудит. – 2008. – Вип. 12. – С. 174-181. ; Shamova I. V. Evoliutsiia mizhnarodnoho bankivnytstva / I. V. Shamova // Finansy, oblik i audyt. – 2008. – Vyp. 12. – S. 174-181.
7. Bulatova O. World Banking System: Post-Crisis Recovery? / O. Bulatova, T. Marena // Journal of European Economy. – 2019. – Vol. 18, № 3(70). – P. 321-337.
8. Consolidated banking statistics [Electronic resource]: Bank for International Settlements. – Mode of access : <https://www.bis.org/statistics/consstats.htm?m=6%7C31%7C70>

9. Fernandes A. J. L. Transnational Banks' Influence on the Development of the Economy and the Financial Sector of Developing Countries (on the Example of Poland, Brazil, Turkey) / A. J. L. Fernandes // Marketing and Management of Innovations. – 2018. – Issue 3. – P. 253-259.

10. Hogan T. L. What Caused the Post-crisis Decline in Bank Lending? [Electronic resource] / T. L. Hogan // Rice University's Baker Institute For Public Policy. - 2019. – Issue Brief. - 7 p. - Mode of access : <https://www.bakerinstitute.org/media/files/files/97fc7f24/brief-011019-cpf-banklending.pdf>

11. International Banking after the Crisis: Increasingly Local and Safer? [Electronic resource] // Global Financial Stability Report: Navigating Monetary Policy Challenges and Managing Risks. – International Monetary Fund, 2015. – P. 55-91. - Mode of access : https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-issues/external/pubs/ft/GFSR/2015/01/pdf/_c2pdf.ashx

12. International Debt Statistics 2020 [Electronic resource] // World Bank Group, 2019. – 174 p. - Mode of access : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32382/9781464814617.pdf?sequence=7&isAllowed=y>

13. UNCTADstat [Electronic resource]. – Mode of access : <https://unctadstat.unctad.org/EN/>

14. Weller C. E. Banking on multinationals: Increased competition from large foreign lenders threatens domestic banks: EPI [Electronic resource] / C. E. Weller, A. S. Hersh. – Economic Policy Institute, 2002. – Issue Brief № 178. - 7 p. Mode of access : <https://www.epi.org/files/page/-/old/issuebriefs/ib178/ib178.pdf>

15. World Bank Open Data [Electronic resource]. – Mode of access : <https://data.worldbank.org/>

Стаття надійшла до редакції 27.04.2020

R. A. Zapotichna

ACTUAL TRENDS OF TRANSNATIONAL BANKS' LENDING IN TERMS OF DEBT ECONOMY

The paper is devoted to the study of shifts in the directions and forms of the transnational banks' lending, and justification of the impact of TNBs operations on direct lending on the formation of the debt economy in the countries. In terms of globalization, the debt economy is the national economy, that shows a significant stable dependence on external borrowing, which occurs when the external debt equals at least 30% of GDP, and /or external borrowing provides at least 30% of economic growth. It is stated that the categories of debt economy and external debt are dialectically interrelated: under modern conditions, external debt is a key characteristic of a debt economy. The dynamic and structural changes observed in the TNBs' lending to the recipient countries are analyzed and the reasons for these changes are determined. It is found out that the direct loans remains dominant form of lending, which share, however, tends to gradually decrease. It is noted that direct lending can potentially lead to the formation of a debt economy in the recipient country. The structure of TNBs' direct loans by maturity, type and regional affiliation of the borrower is estimated. It is revealed that nowadays the main recipients of the TNBs' direct loans are developed countries. Short-term loans which term is up to 1 year dominate in the current structure of direct loans by maturity. The main borrowers of TNBs' direct loans are non-bank private institutions. The structure of direct loans by regional affiliation of the borrower is volatile; among developed borrowers there is a decrease in the share of loans attracted by the Asia-Pacific countries; in the group of developing countries, the share of TNBs' direct loans to the Asia-Pacific region is growing.

To assess the relationship between the scale of TNBs' direct loans and external debt of recipient countries, the relative indicators of external debt and loans (the ratio of external debt to GDP, the ratio of TNBs' direct loans to GDP, the ratio of direct loans to external debt) are calculated for some developed and developing countries from different regions of the world. Based on the analysis of these indicators, it is determined that the economies of leading developed countries are of the debt type. The group of developing countries is differentiated and includes both debt and non-debt economies. The average level of indebtedness of developing countries is much lower than the indebtedness level of developed countries. Given that in both groups of countries there is a strong direct linkage between external debt and direct loans, it is found that in the vast majority of developed countries and some developing countries, TNBs' lending still remains an important source of debt economy formation.

Key words: *transnational banks' lending, direct and indirect loans, external borrowings, debt economy, external debt*

УДК 330.341.1-049.5(4-672ЄС)

O. Zakharova
V. Gnidina

FEATURES OF METHODOLOGICAL TOOLS FOR ASSESSING THE INNOVATION SECURITY LEVEL OF COUNTRIES

The article examines the issues of assessing the innovation security level of the world's countries. It is proved that it is an objective quantitative assessment of the innovation component state in the structure of economic security that makes it possible to identify threats and security risks in a timely manner. The authors have proposed and tested two methodological approaches to measuring the innovation security level, namely, the method of data envelopment analysis and the method of multidimensional assessment. The tools of the DEA made it possible to assess the level of efficiency of national innovation systems in the EU countries, classify innovation systems by the level of efficiency, and calculate the overall level of technological efficiency. Using multidimensional assessment tools, an integrated index of innovation security is proposed, the calculation of which allowed ranking the EU countries by the level of innovation development. The calculation of the limit values of innovation indicators included in the index model allowed grouping the EU countries according to the state of innovation security.

Key words: *innovation security, security indicators, innovative indicators, innovative development, EU countries, method DEA, multidimensional assessment, integrated index of innovative security.*

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-65-76

Introduction. Nowadays, the gross domestic product of most developed countries is formed by the innovative sphere. That is why the activation of innovation activities of economic entities, the intensification of innovation processes and the creation of conditions for this, the development, implementation and continuous development of national innovation systems' model is one of the key aspects of development strategies in many countries. The EU countries are no exception despite the declared common goal of creating an «Innovation Union», significant disparities in innovation development remain, while less developed countries are under «pressure» from the practical experience of more developed countries, and as a result,

only individual EU countries determine the vector of innovation development evolution. This is accompanied by the emergence and spread of threats to innovation security, which, if there are no effective mechanisms to neutralize them, leads to a weakening of the security of the EU countries and the region as a whole. In these conditions, the development and improvement of tools for assessing the security level of countries, in particular the EU countries, in order to constantly monitor the state of innovation security, search for ways to improve its level, develop measures to neutralize risks, which will help to overcome the unevenness of innovative development and increase the innovativeness of economies.

Literature review. The problems of innovative development and formation of national innovation systems (NIS) of the countries have been studied in the works of such foreign and domestic scientists as P. Agion, F. Cook, A. Izaksen, and B. Eshem, M. Gertler, P. Folk, F. Todling, V.M. Heyets, L. I. Fedulova, N. L. Frolova, N. A. Lapko, A. A. Chukhno and many others. Various aspects of the innovative economy formation were studied by researchers of the Dutch innovation school, including K. Nowler, H. Hollander, T. Dannevik, R. Vintez and others. Features of innovative security formation as a significant component of country's economic security, its role in the formation of a high level of general security are the subject of research by such scientists as G. K. Voronovsky, G. V. Duritskaya, E. V. Dron, V. I. Kirilenko, O. I. Kopylyuk, A.V. Matkovsky, E. A. Oleynikov, Yu.I. Sizov, Yu. M. Kharazishvili and others.

In the conditions of rapid development of nationaleconomies, innovative security provides a balanced proactive development, which guarantees the most effective use and safe attraction of additional investment resources. It should be noted that the lack of a clear system for assessing the innovation security of countries makes it problematic to diagnose negative trends in innovation in a timely manner. Thus, the features of countries' innovative development and the impact of the economies' innovativeness on various aspects of development, including the environment, can be studied on the basis of analysis and evaluation of the country's positions in world rankings, the main of which include: the Global Innovation Index (GII) [15], the Global Competitiveness Index [14], the European Innovation Scoreboard [13], the Bloomberg index [17], the Global Talent Competitiveness Index [21] and others. These ratings are based on the calculation of integral indices that aggregate a large set of individual indicators of different types and allow to get ratings, conduct a comparative analysis of both the level of innovative development, and the ability to innovate, competitiveness in the innovation sphere, and etc.

From the point of view of evaluating innovative development, in particular the level of its effectiveness, the *method of Data Envelopment Analysis (DEA)* deserves attention, which can be considered a kind of expression of the innovation security level. This method of analysis was developed in the 70-80s of the XX century in the works of A. Charnes and others [10, p. 429-444]. The DEA is used to measure the effectiveness of Decision Making units (dmus). These may be countries or other entities whose relative effectiveness needs to be calculated. According to the DEA, an object can be considered effective in the field of innovation if no other object (s) can produce a more innovative result for a given amount of innovative resources. Within the DEA, performance evaluation can be viewed from the point of view of maximizing results with a fixed amount of resources, or, conversely, from the point of view of minimizing the resources used with a fixed amount of outputs. The first case corresponds to a DEA model specification as output-oriented, the second case focused on resources (input-oriented DEA). The results of applying the DEA method in the aspect of evaluating the effectiveness of NIS' countries are given in [1], which allowed the author to determine the strengths and weaknesses in the innovation sphere of individual countries.

In foreign publications, the concept of innovation security, methods of its measurement and assessment of its state are practically not studied, since innovation is mainly considered as

a factor of economic growth. In particular, in [12] investigated the nature of the impact of some innovative indicators, namely the number of patents, R&D costs, the number of researchers, high-tech exports on the growth rate of GDP per capita, which allowed the authors to identify country differences depending on the level of innovation development. Almost the same innovative indicators are studied in [18] as determinants of long-term sustainable economic growth, competitiveness and progress. Innovation and the knowledge economy are studied as a factor of growth strategy and social security in [19], and the authors prove that the degree of innovation activity in countries where their own models of national innovation systems are created is more closely correlated with the level of innovative development efficiency, which is more evident at the regional level than at the national level as a whole. In some studies, when assessing the innovative level of economic development, the authors apply the concept of innovative potential [20], which they propose to understand as «capability of performing creative acts, inventing new ideas and inventions» and develop a system of innovative indicators to diagnose the level of potential and the nature of its development.

Note that in domestic practice, the most commonly used method of assessing economic security and its individual components is provided in the recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, approved by the order of the Ministry of economic development and trade of Ukraine from 29.10.2013 № 1277 [6]. This method provides for the definition of an integral indicator of the economic security level, but the innovation component is not separately identified, but is taken into account as part of investment-innovation security.

In the papers of many domestic scientists, the innovative component is considered a separate element of economic security. In particular, in [2] this is explained by the fact that innovation is the main driving force of social progress, a measure of economic development. Also, innovative security is considered to be the result of purposeful activities to implement an innovative development model in all aspects of management, and for this it requires a separate analysis and improvement of methods for its assessment [4]. Such domestic scientists as Lysenko N. O. and Belokurskaya N. V. [3], Sobkevich O. V. [7], Sukhorukov A. I. [8] also paid attention to the issue of assessing the innovation security level. The authors propose their own approaches to assessing the innovation security state of certain objects (enterprises, regions, countries), which are characterized by a greater or lesser level of accounting for innovative indicators of national economic development. These approaches have both advantages and disadvantages, which determines the need for further improvement.

In general, in Ukrainian scientific thoughts there is a separate research direction – economic security metrics, in which the methodology of integral assessment of the security level is constantly being improved and it is aimed at solving such problems as: determining the structure of the security object; forming a list of indicators and components of the security object; choosing the form of the integral index; choosing the method of normalization; scientific justification of dynamic weight coefficients and the vector of threshold values [9]. Accordingly, the methodological tools and features of their creation and application primarily depend on the security object as an object of assessment.

Among the most common methods for assessing the economic security level, it is necessary to note the following: observation of the main macroeconomic indicators and comparing them with thresholds that take values not lower than the global average; assessment of the country's economic growth rates based on macroeconomic indicators and their dynamics; expert assessment methods used to describe the quantitative and qualitative characteristics of the processes under study; methods of analysis and scenario processing; optimization methods; methods of multidimensional statistical analysis and others [5].

Taking into account the above, it is necessary to state that the issues of security assessment, in particular the innovative component of economic security, are an urgent and timely direction of research. Given the absence of a generally accepted assessment

methodology, the unstable nature of the global innovation environment, as a result of constant shifts in the trends of economies' innovative development, further research requires the development of methodological tools for analyzing the state of innovation security and quantitative measurement of its level with the ability to identify threats and risks.

The purpose of this article is to improve the methodological tools of assessment of countries' innovative security level whose approbation on the example of the EU countries will determine the security state and the factors determining it to identify opportunities to improve the level of innovative security in the countries of the integration association.

Main results. Before proceeding to the assessment of innovation security, it should be noted that the EU occupies a special place in the world, which was one of the first to build an innovative model of the economy. To assess the development indicators of EU countries' NIS a GII was used, consisting of input criteria indicating available resources and outputs demonstrating innovative results. Thus, the GII-2018 ranking includes 126 countries that produce about 98% of the world's GDP. Sweden was the EU innovative leader in 2016-2017, in 2018 it fell to the 3rd position, although it remains the leading scandinavian economy.

There was a change of innovation leader in 2018; the Netherlands were the leader with a score of 63.32 points out of 100. They are ranked 2nd in terms of innovation potential, and 4th in the innovation results sub-index. Strengthening its position, the Netherlands retains the 2nd place in the field of knowledge and the 3rd place in the field of creative results. The country's weaknesses persist and include higher education (48th place) and indicators of pupil-teacher ratio, gross capital formation, and ease of getting credit.

Also the UK was the third EU leader of innovation development in 2018 (4th in the world, 3rd in the EU). The UK was ranked 3rd in the innovation resources sub-index and 6th in the innovation results sub-index. Despite this, the UK lost three positions in institutions (14th place), human capital & research (8) and infrastructure (7).

It should be noted that in the GII of 2019, Croatia, Greece and Romania are the EU countries with the lowest level of innovation development (26th, 27th, 28th positions in the EU respectively). Although in 2018, Croatia and Romania for the first time entered the top 10 with above-average income in three sub-indices and the innovation efficiency coefficient. All EU countries were in the top 50 countries of the rating GII, Romania (49th in the world) was the last in the EU with a score of 37.59 points.

Turning to the analysis of innovation security, the estimation was carried out for the EU countries using the method of determining secure NIS – Data Envelopment Analysis (DEA). For this purpose, 5 indicators of innovative development were selected, which together characterize the current functioning of national innovation systems. The input indicators, i.e. innovative resources, included 4 indicators: the amount of R&D financing (in thousand dollars) – in the context of financial support for innovation; the number of employees involved in R&D (persons) as an indicator of the institutional environment; the number of patent applications as an indicator of innovation generation; trademark applications (bn PPP\$ GDP) as an indicator of creative innovative results.

High-tech exports (mln \$ USA) were selected as the output indicator. It should be noted that in the practice of estimation, as a rule, the specification of the source model (output-oriented) is used, focused on maximizing the output indicator. The results of oriented model calculations are shown in fig. 1

The NIS of a country with a score of 1 or 100% is considered as «secure», that is, «reference» for others systems and, in our opinion, it can be attributed to the so-called «effective» or «secure» pole. At the same time, the share of NIS that formed the «effective pole» differs in terms of constant and variable scale effects (CRS and VRS), and amounted to 25.0% (7 countries) and 42.9% (12 countries), respectively. According to the scale efficiency coefficient, 14 countries were recognized as secure objects (exactly 50% of the EU countries).

It is because of the difference in the number of «effective poles» that the countries' position in different models differs significantly.

The constant return to scale (CRS) model is more rigid and imposes severe additional constraints. The average innovation efficiency calculated on this model, which is 0.49, is significantly lower than the calculated by the variable return to scale (VRS), which was 0.63. The scale efficiency, which describes the ratio of efficiency calculated from constant returns to scale to efficiency from variables, is equal averages 0,829 for EU countries.

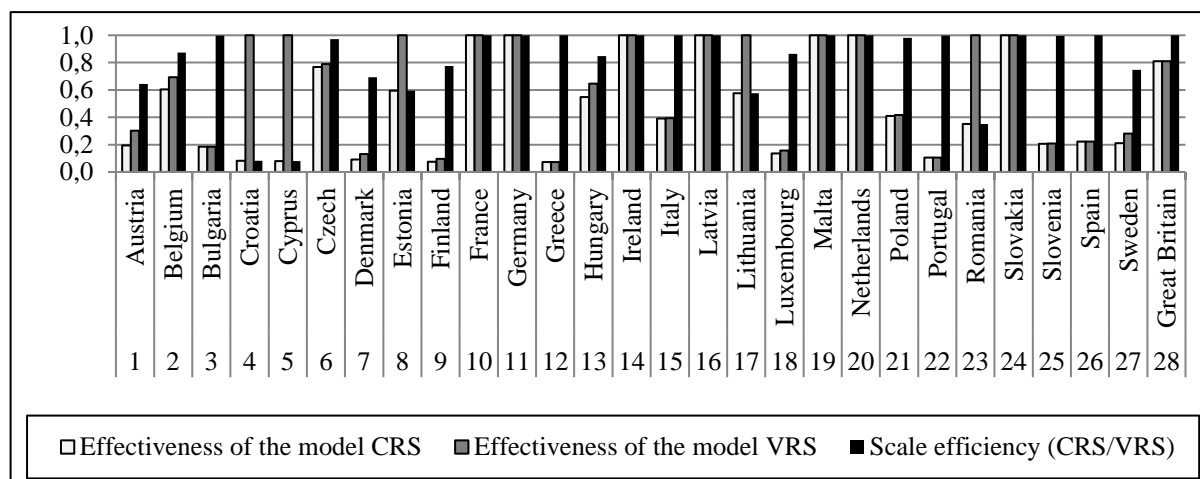

Fig. 1. Results of calculating the effectiveness of innovation systems in the EU using the original DEA oriented model (average value for 2016-2018)

Note: calculated by the authors

For example, 15 countries (starting with Poland with a CRS efficiency of 0.41 or 41% and ending with Greece with 0.07 or 7%) were ineffective in terms of constant return to scale (CRS). The composition of «dangerous» objects with the formation of high-tech exports also includes innovative leaders in GII, such as Sweden (0.21 or 21%), Denmark (0.09 or 9%) and Finland (0.08 or 8%), which could produce significantly more innovative outputs with the available resources (which demonstrates a low safety indicator for the DEA).

Analysis of the VRS model (a model with variable returns to scale) shows that Cyprus, Lithuania, Estonia, Romania and Croatia are also included in the «secure» NIS or «effective pole» countries with a score of 1 or 100%. In this model, the «non-reference» objects included innovative leaders in GII, such as Sweden (a higher figure in this model – 0,28 or 28%), Denmark (0,13 or 13%) and Finland (0,10 or 10%), which could, with their available resources, produce more actual innovative output. According to the VRS rating, Greece also ranks last (0,07 or 7%), which indicates that it has the weakest NIS among EU member states.

There were identify countries that have 1 or 100% of all three indicators, that is, they are «reference» for others and are completely secure, which confirms the independence of their innovative development from the NIS of other countries. They are 7 countries, including the GII innovation leaders – Germany, France, the Netherlands and Ireland; and the EU's leading innovators – Malta, Slovakia and Latvia. In other words, these countries make the most effective use of their input innovation resources and, thanks to them, produce the highest possible high-tech exports.

As a result of calculations, the value of technical efficiency was obtained, which was 0.829 and means that on average the European Union has realized its innovative potential by 83%, that is, not completely, which confirms the possibility of further improvement of the EU countries' NIS.

Taking into account the existing approaches to the assessment of innovation security, it was proposed own method of assessment based on the use of a multidimensional assessment methodology. It is proposed to construct an *integral index of innovation security*, which will consist of four subindexes: innovation generation index (3 indicators), the institutional environment (3 indicators), financial support index (4 indicators) the degree of country involvement in the innovation exchange (4 indicators).

Output indicators for assessing the innovation security level were formed based on the statistical bases of the GII [15] and the European Innovation Scoreboard [13]. The analyzed statistical data shows that there are no absolute leaders in all indicators of individual innovation blocks in 2018. However, it can be seen that, for example, Lithuania, Latvia and Romania have a weak block of innovation generation, namely, they are characterized by the lowest values of the patents per 1 bn \$ GDP (PPP); R&D performed by private businesses and trademark applications, respectively. It should be also noted the position of the degree of involvement in the innovation exchange, where Cyprus was characterized by the lowest value of high-tech exports in the amount of 0.4% of total trade, as opposed to the maximum value in Ireland of 22.4%, and the highest value of imports of ICT services (8.2% of total trade), which, of course, negatively affects the level of innovation security.

In terms of financial support for innovation, Denmark leads in public sector spending on R&D (1.07% of GDP). But Sweden has the strongest financial support with the highest private spending on R&D (2.42% of GDP) and education spending (7.7% of GDP). It is also the leader in scientific researchers - 7514.0 people per mln population, which exceeds the same indicator of Romania by about 8.2 times. Luxembourg is also among the leaders, with the highest employment rates in knowledge-intensive activities (53.3% of the total) and venture capital (0.32% of GDP). In terms of the degree of involvement in innovation exchange, Estonia and Ireland are the leaders with the lowest rates of high-tech and ICT imports, which indicate the stability of the NIS almost does not depend on innovation imports and is based on its own developments. Romania is characterized by a weak institutional environment, namely the minimum value of people engaged in high-tech activities (21.3% of the total), the number of scientific researchers – 912.4 people on mln population.

At the next stage of the safety assessment, the optimal (upper and lower) values of innovation indicators were calculated, which characterize the acceptable range of values within which favorable conditions for the functioning of the state are created. Regarding the threshold values of the selected indicators, note that all indicators within the threshold values are optimal (the country must comply with them). Values lower than the lower optimal value indicate a critical level (which is more important for analysis), and values higher than the upper one indicate an excess of the resource whose value is being analyzed.

So regarding the innovation generation block, it should be noted that for patents and trademark applications, all indicators of the EU countries are within the lower optimal value, but for R&D funded by private business (% of GDP) Cyprus and Latvia showed critical values less than the lowest optimal. In the institutional environment block, 1 country (Luxembourg) and 2 countries (Cyprus and Romania) have critical values for the number of graduates and researchers. The financial support indicates about the same level of critical indicators, primarily government spending on R&D – 14.3% of all business spending on R&D and education spending – 7.1% of countries. As for the degree of involvement in the innovation exchange, note that all countries were within the optimal values for the import and export of ICT services. Also note that the lower optimal values of the last indicator are negative, that is, to a certain extent, the excess of services exports from the country over their imports is acceptable, because the most important indicator is high-tech exports and imports. It is for exports – the number of countries with a critical value almost reaches 10%, including Cyprus, Greece and Luxembourg.

That is, their NIS is the least active by this indicator. After analyzing all the blocks, it can be seen that Cyprus and Romania didn't meet more the lower optimal values.

The next stage of security level assessing is the normalization of indicators by standardization (z-scores) [16, p. 84]. The next step was to determine the weight coefficients. The vast majority of researchers use expert assessments. Thus, 10 expert assessments were used for all blocks and indicators. Note that the sum of the weight coefficients inside the blocks and behind 4 blocks in general is equal to 1. The weights coefficients are given in table 1.

Table 1

The weight coefficients of indicators and blocks security of the EU

Weight coefficients	Innovation generation			Financial support			
	0,239			0,278			
	Patents by origin / for 1 billion \$GDP by PPP	Trademark applications (for 1 billion \$GDP by PPP)	R&D performed by private businesses, % of GDP	Public sector spending on R&D (% of GDP)	Business spending on R&D (% of GDP)	Venture capital (% of GDP);	Spending on education (% of GDP).
0,322	0,314	0,364	0,276	0,241	0,229	0,253	
Weight coefficients	Institutional environment			Degree of involvement in the innovation exchange			
	0,239			0,244			
	Number of graduates in science and technology, %;	Number of scientific researchers (persons per million people);	Employment in science-intensive activities (% of employment)	High-tech imports, % of total trade	Imports of ICT services, % of total trade	High-tech exports, % of total trade	Export of ICT services, % of trade volume
0,273	0,352	0,375	0,269	0,257	0,246	0,229	

Note: calculated and compiled by the authors

After weighing the indicators, the integral index of innovation security was calculated. It was defined hierarchically: at the lower level – subindexes of 4 groups; at the upper level-the integral index of innovation security. The results of calculations for 2018 are shown in Fig. 2.

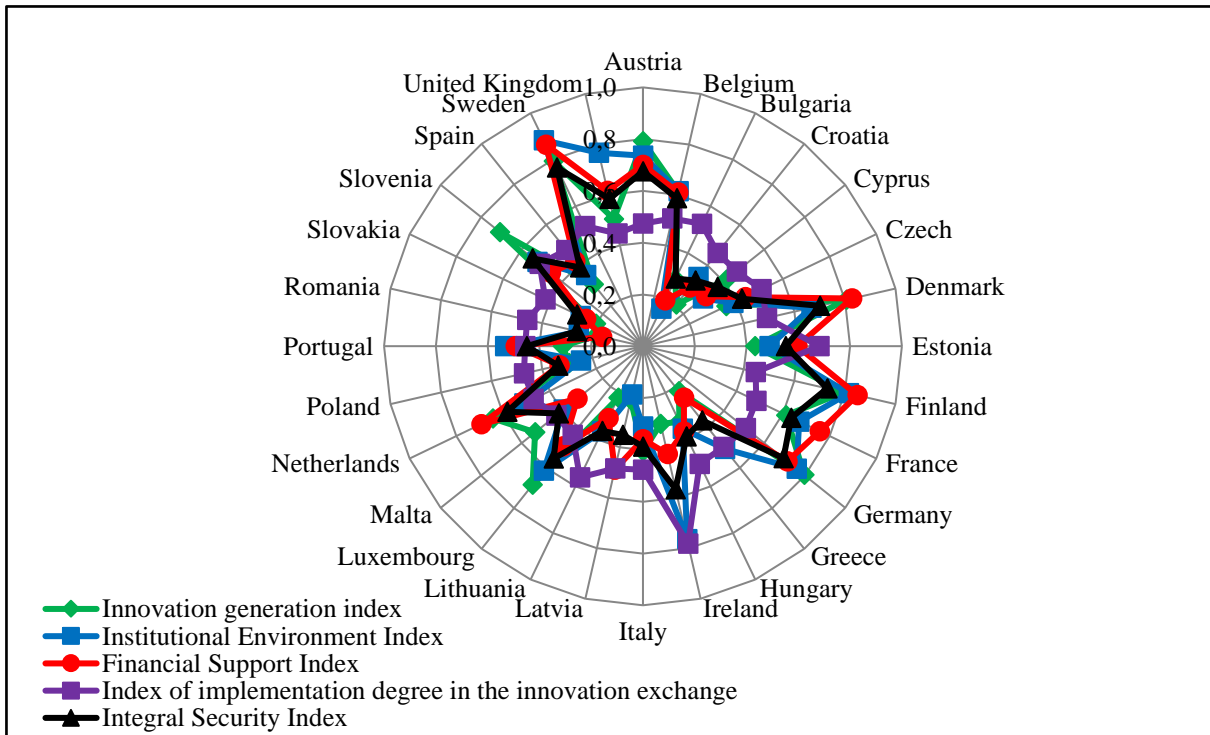

Fig. 2. Innovation security level in the EU countries (2018)

Note: calculated by the authors

Thus, note the leadership of Denmark for the block of the institutional environment (close to 1; 0.806 → 1). Sweden has become the leader in the financial support and innovation generation. Behind the block of the degree of involvement in the innovation exchange, the safest NIS of Ireland was most secure - 0.782, as opposed to the weakest NIS of Slovakia with a sub-index of 0.418. Bulgaria has the most dangerous position of the institutional environment (0.161); Romania – financial support and innovation generation (0.162 and 0.187, respectively). Sweden, Finland and Denmark have the highest level of security during 2016-2018., which are also among the top 5 countries in the GII. Slovakia and Romania have the lowest level of security, relative to the latter country, this is primarily due to the fact that almost all of its indicators have the lowest values among the EU countries and are critical beyond their threshold.

To determine the levels of EU countries innovation security, their grouping was carried out (table 2.).

Table 2

Grouping of countries by innovation security level

Groups of countries by level of innovation security	Number of countries	Countries	Lower bound of the interval	Upper bound of the interval	Specific weight of the total number of countries, %	Average index value in the group
Very low (critical)	3	Romania, Slovakia, Bulgaria	26,26	31,30	10,71	27,85
Low	9	Croatia, Poland, Latvia, Lithuania, Greece, Cyprus, Hungary, Italy, Spain	31,30	41,38	32,14	36,36
Average	6	Malta, Czech Republic, Portugal, Slovenia, Estonia, Luxembourg	41,38	56,50	21,43	48,99
High	10	Ireland, Netherlands, Great Britain, Belgium, France, Germany, Austria, Denmark, Finland, Sweden	56,50	76,66	35,71	65,21

Source: calculated by the authors

It is interesting to compare the average group security values of countries with the average EU value (48.46%). Thus, the average indicator is lower than the regional for countries in group 1, 2, and some countries in group 3. Countries with a high level of innovation security have a level that exceeds the EU average by 34.56%. So, it can be seen that the number of countries with a low (critical) level of innovation security (in general, taking into account a very low level) is equal to 12 countries, which is 42.9% of the total number of countries. The share of countries with an average security level is 21.43%. Countries with a high level of security make up 35.71%, that is, more than a third of the rating, and it should be noted that this group is the largest by the number of countries.

Thus, improving the level of innovation security in the EU countries is a priority for the countries with the lowest level of it, in order to eliminate or at least reduce the strong inequality of innovation development in this region. In our opinion, it is possible to eliminate in the future the asymmetries between the leading EU centers and peripheral territories in the levels of innovation development and security only by creating opportunities for building up the EU regions' own potential for innovation development through the implementation of a coordinated and harmonized policy of regional innovation development aimed at enhancing innovation activity and maximizing the use of innovation potential.

Conclusions. Therefore, the assessment of the innovation security level of the EU countries by two methods has shown different results. The use of the Data Envelopment Analysis (DEA) method has proven that overall leadership in innovation is not a guarantee of high efficiency or security of NIS in the production of high-tech exports. Inefficient systems include innovative GII leaders such as Sweden, Denmark, and Finland, which could produce significantly more high-tech exports with their available resources. But the results of calculating

the integrated index of innovation security of the EU countries confirm the global trends of innovative development. Also difference lies in the general level of innovative security of the European Union, according to the method DEA, the EU has a satisfactory level of security (83%) and by the method of integral estimation – 48.6% which are identified as unsatisfactory.

The differences of the estimates are due to the peculiarities of the assessment tool, in particular the first assessment was given with respect to the efficiency of innovative development (as full ability to use innovative resources to generate innovative products), the second assessment is a more general measure of the level of innovativeness of the economy (considered as the ability to create, diffuse and use innovations, and the availability of institutional and financial conditions for innovative development). The method of DEA is more formalized, it concerns a narrow range of evaluation issues related to determining the effectiveness of resource use, including innovation, and the overall level of technological efficiency. In contrast, the proposed method of integral assessment is less formalized, more flexible and universal, and has a more complex and systematic nature in relation to the accounting of innovative development indicators. The main disadvantage of the latter is the need for a more thorough selection of innovative indicators and the feasibility of including an aggregated index, as well as the choice of the method of rationing, aggregation and weighing is displayed on the evaluation results and, as a result, reduces the level of accuracy and objectivity of conclusions about the state of innovation security. However, despite this, it is the method of integral assessment, based on the construction of integral indices, can be considered as a fairly effective tool for evaluating innovative processes in the system of countries' national economic security around the world.

References

1. Гнідіна В. С. Розвиток національних інноваційних систем країн ЄС у контексті підвищення їхньої ефективності [Електронний ресурс] / В. С. Гнідіна // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. - 2019. - Випуск 6(№23). - С. 24-33. – Режим доступу : http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/23_2019/23_2019.pdf (дата звернення: 29.04.2020). ; Hnidina V. S. Rozvytok natsionalnykh innovatsiinykh system krain YeS u konteksti pidvyshchennia yikhnoi efektyvnosti [Elektronnyi resurs] / V. S. Hnidina // Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia. - 2019. - Vypusk 6(№23). - S. 24-33. – Rezhym dostupu : http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/23_2019/23_2019.pdf (data zvernennia: 29.04.2020).
2. Голова І. М. Формирование инновационной составляющей экономической безопасности региона / И. М. Голова, А. Ф. Суховой // Экономика региона. - 2017. - Т. 13, вып. 4. - С. 1251-1263. ; Golova I. M. Formirovanie innovatsionnoy sostavlyayushchey ekonomicheskoy bezopasnosti regiona / I. M. Golova, A. F. Sukhovey // Ekonomika regiona. - 2017. - Т. 13, вып. 4. - С. 1251-1263.
3. Лисенко Н. О. Застосування виробничої функції Тімбергена при аналізі інноваційної складової економічної безпеки підприємства АПК / Н. О. Лисенко, Н. В. Білошкурська // Інноваційна економіка. - 2012. - № 4 (30). - С. 140-144. ; Lysenko N. O. Zastosuvannia vyrobnychoi funktsii Timberhena pry analizi innovatsiinoi skladovoi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva APK / N. O. Lysenko, N. V. Biloshkurska // Innovatsiina ekonomika. - 2012. - № 4 (30). - S. 140-144.
4. Маслак О. О. Оцінювання безпеки інноваційного розвитку в умовах кластеризації національної економіки / О. О. Маслак // Економічні інновації. - 2013. - Вип. 52. - С. 160-170. ; Maslak O. O. Otsiniuvannia bezpeky innovatsiinoho rozvytku v umovakh klasteryzatsii natsionalnoi ekonomiky / O. O. Maslak // Ekonomichni innovatsii. - 2013. - Vyp. 52. - S. 160-170.
5. Мельник С. І. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки держави / С. І. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету

внутрішніх справ. серія економічна. - 2013. - Вип. 2. - С. 101-108. ; Melnyk S. I. *Metodychni pidkhody do otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy* / S. I. Melnyk // *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. seriia ekonomichna.* - 2013. - Vyr. 2. - S. 101-108.

6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення 22.04.2020). ; *Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Elektronnyi resurs] : nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 r. № 1277. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (data zvernennia 22.04.2020).

7. Собкевич О. В. Економіко-математичний інструментарій інтегральної оцінки рівня інноваційної безпеки у промисловості України / О. В. Собкевич // *Економіка та держава.* - 2015. - № 8. - С. 94–99. ; *Sobkevych O. V. Ekonomiko-matematychnyi instrumentarii intehralnoi otsinky rivnia innovatsiinoi bezpeky u promyslovosti Ukrainy* / O. V. Sobkevych // *Ekonomika ta derzhava.* - 2015. - № 8. - S. 94–99.

8. Сухоруков А. І. Проблеми інноваційної безпеки України / А. І. Сухоруков // *Стратегічна панорама.* – 2002. - № 2. - С. 75-81. ; *Sukhorukov A. I. Problemy innovatsiinoi bezpeky Ukrainy* / A. I. Sukhorukov // *Stratehichna panorama.* – 2002. - № 2. - S. 75-81.

9. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : моногр. / Ю. М. Харазішвілі. – Київ : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2019. - 304 с. ; *Kharazishvili Yu. M. Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentarii otsinky, rezervy ta stratehichni stsenarii realizatsii* : monohr. / Yu. M. Kharazishvili. – Kyiv : In-t ekonomiky prom-sti NAN Ukrainy, 2019. - 304 s. *Charnes A. Measuring the Efficiency of Decision Making Units* / A. Charnes, W. W. Cooper, E. Rhodes // *European Journal of Operational Research.* - 1978. – Vol. 2, Issue 6.. - P. 429-444.

10. Coelli T. J. *A Guide to DEAP Version 2.1: A Data Envelopment Analysis (Computer) Program* / T. J. Coelli // *CEPA Working Paper 96/08.* – Armidale : University of New England, 1996. - 49 p. (accessed: 23.04.2020).

11. Does innovation promote economic growth? Evidence from European countries / R. P. Maradana, R. P. Pradhan, S. Dash et al. // *Journal of Innovation and Entrepreneurship.* - 2017. – Vol. 6. - Article number 1. - Mode of access : <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-016-0061-9> (accessed: 23.04.2020).

12. *European Innovation Scoreboard 2019* [Electronic resource] // *European Commission.* - Mode of access : http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en (accessed: 22.04.2020).

13. *Global Competitiveness Report 2018* [Electronic resource] // *World Economic Forum.* - Mode of access : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>(accessed: 22.04.2020).

14. *Global Innovation Index Reports* [Electronic resource] // *World Intellectual Property Organization.* - Mode of access : <http://www.wipo.int/publications/ru/series/index.jsp?id=129> (accessed: 22.04.2020).

15. *Handbook on Constructing Composite Indicators: methodology and user guide* [Electronic resource] // *OECD.* - Mode of access : <https://www.oecd.org/sdd/42495745.pdf> (accessed: 22.04.2020).

16. *Jamrisko M. Bloomberg Innovation Index. Germany Breaks Korea's Six-Year Streak as Most Innovative Nation* [Electronic resource] / M. Jamrisko, Wei Lu // *Bloomberg.* – 2020.

- 18 January. - Mode of access : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-s-six-year-streak-as-most-innovative-nation> (accessed: 23.04.2020).
17. Pece A. M. Innovation and Economic Growth: An Empirical Analysis for CEE Countries [Electronic resource] / A. M. Pece, O. E. Simona, F. Salisteanu // Procedia Economics and Finance. - 2015. - Vol. 26. - P. 461 – 467. - Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/283955031_Innovation_and_Economic_Growth_An_Empirical_Analysis_for_CEE_Countries (accessed: 23.04.2020).
18. Puslecki Z. W. Region, innovation and knowledge in strategy of European Union economic growth and social security [Electronic resource] / Z. W. Puslecki // Rocznik integracji europejskiej. - 2015. - № 9. - P. 427-451. - Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/313872867_Region_innovation_and_knowledge_in_strategy_of_European_Union_economic_growth_and_social_security
19. Roszko-Wójtowicz E. Evaluation of the EU countries' innovative potential - Multivariate approach [Electronic resource] / E. Roszko- Wójtowicz, J. Białek // Statistics in Transition New Series. - 2017. - Vol. 18, № 1. - P. 167-180. - Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/318276957_Evaluation_of_the_EU_countries'_innovative_potential_-_Multivariate_approach (accessed: 23.04.2020).
20. The Global Talent Competitiveness Index 2019. Entrepreneurial Talent and Global Competitiveness [Electronic resource] / ed. by B. Lanvin, F. Monteiro. - Mode of access : <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/globalindices/docs/GTCI-2019-Report.pdf> (accessed: 23.04.2020).

Стаття надійшла до редакції 03.05.2020.

О. В.Захарова

В. С.Гнідіна

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ОЦІНКИ РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН

В статті досліджуються питання оцінки рівня інноваційної безпеки країн світу. Доведено, що саме об'єктивна кількісна оцінка стану інноваційної компоненти в структурі економічної безпеки створює можливість своєчасного виявлення загроз та ризиків безпеці. Авторами запропоновано та апробовано на прикладі країн ЄС два методичні підходи до вимірювання рівня інноваційної безпеки, а саме метод оболонкового аналізу даних та методика багатовимірного оцінювання. Інструментарій методу оболонкового аналізу дозволив провести оцінку рівня ефективності національних інноваційних систем країн ЄС, класифікувати інноваційні системи за рівнем ефективності (безпечності), розрахувати загальний рівень технологічної ефективності.

В результатів оцінки виокремлено країни, що за усіма показниками мають 1 або 100%, тобто є «еталонними» для інших та повністю безпечними, що підтверджує незалежність їх інноваційного розвитку щодо національних інноваційних систем інших країн, зокрема серед них світові інноваційні лідери Німеччина, Франція, Нідерланди та Ірландія, а також та наздоганяючі інноватори ЄС – Мальта, Словаччина та Латвія. Тобто ці країни максимально ефективно використовують свої вхідні інноваційні ресурси і завдяки ним продукують максимально можливий високотехнологічний експорт. Розраховане значення технічної ефективності масштабу для ЄС склало 0,829, що характеризує ступінь реалізації інноваційного потенціалу ЄС на рівні 83% та дозволяє констатувати можливості подальшого удосконалення інноваційних систем країн ЄС.

З використанням інструментів багатовимірного оцінювання запропоновано інтегральний індекс інноваційної безпеки країн, розрахунок якого дозволив провести

ранжування країн ЄС за рівнем інноваційного розвитку. Розрахунок граничних значень інноваційних індикаторів, включених до моделі індексу, дозволив провести групування країн ЄС на станом інноваційної безпеки.

Слід відзначити лідерство Данії за субіндексом розвитку інституційного середовища, Швеції - за субіндексами фінансового забезпечення та генерування інновацій стала Швеція, Ірландії – за субіндексом ступеня залучення в обмін інноваціями. В цілому за найвищий рівень інноваційної безпеки за відповідним інтегральним індексом мають Швеція, Фінляндія та Данія, які також входять до топ-5 країн рейтингу глобальних інновацій; найменший рівень безпеки мають Словаччина та Румунія.

Як показали результати групування країн за інтегральним індексом інноваційної безпеки 42,9% (12 країн ЄС) віднесено до групи з низьким рівнем інноваційної безпеки, 21,43% (6 країн) - з середнім рівнем безпеки, 35,71% (10 країн) - з високим рівнем інноваційної безпеки.

Підвищення рівня інноваційної безпеки країн ЄС є нагальним завданням для країн з її найменшим рівнем, щоб ліквідувати або хоча б зменшити сильну нерівномірність інноваційного розвитку у цьому регіоні. Ліквідувати у перспективі асиметрії між провідними центрами ЄС і периферійними територіями у рівнях інноваційного розвитку та безпеки загалом можна лише шляхом створення можливостей для нарощування в регіонах ЄС власного потенціалу інноваційного розвитку через проведення узгодженої та гармонізованої політики регіонального інноваційного розвитку, спрямованої на активізацію інноваційної активності та максимальне використання інноваційного потенціалу.

Ключові слова: інноваційна безпека, показники безпеки, інноваційні показники, інноваційний розвиток, країни ЄС, метод DEA, методика багатовимірного оцінювання, інтегральний індекс інноваційної безпеки.

УДК 331.5(100)

Л. І. Михайлишин

Ю. І. Коровчук

СУЧАСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

У статті проведено теоретичний аналіз особливостей сучасних трансформацій ринку праці. Розглянуто особливості тлумачення вартості праці з позицій працівників та роботодавців. Досліджено тенденції трансформацій глобального ринку праці під впливом розвитку інформатизованих, атоматизованих і роботизованих систем. Висловлено припущення про те, що неовимоги до працівника третього тисячоліття стане одним із ключових факторів цивілізаційного суспільства.

Ключові слова: Праця, ринок праці, глобалізація, автоматизація, зайнятість.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-76-83

Постановка проблеми. Ринок праці для сучасної економіки є не тільки однією із найдавніших системою суспільних відносин, а й входить в число найбільш динамічних категорій, що трансформуються під впливом цивілізаційного розвитку. Основним фактором, що зумовлює високу мінливість відносин на ринку праці є полярність інтересів основних його суб'єктів, які на різних стадіях економічного циклу по-різному впливають на економічну активність одне одного. Зважаючи на це, наукове дослідження трансформацій ринку праці у відповідності до цивілізаційних стандартів розвитку суспільства є актуальним та постійно потребуватиме аналізу і моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкий спектр наукових досліджень ринку праці також підтверджує його мінливість і динамічність. Економічні відносини притаманні для ринку праці відображені в наукових доробках науковців різних поколінь, починаючи від фундаторів економічної науки А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Перрі, Р. Хол, М. Фельдстайн, Д. Бартон, Д. Брей, Р.Джонс, Р. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес, К. Маркс та ін. [1, с.148; 2, с.86], до теорій і наукових праць, що пояснюють активні трудові ресурсні трансформації на сучасному етапі світогосподарського розвитку (представники теорії людського капіталу Дж. Беккер, Х. Крарк, теорії суспільного капіталу . Мессі, Л. Голдрінг, Дж. Дюран, теорії світового ринку праці . Джонстон, Є. Плетньов, нової економічної теорії міграції Е. Тейлор, О. Сарк, Д. Мессі, теорії міграційних мереж Д. Мессі, А. Сіммонс, теорії міграційних систем Р. Білсбороу, Д. Мессі, Д. ван де Каа та ін.).

Проте спалах глобальної пандемії COVID-19 та уповільнення інтенсивності економічних відносин через масовість карантинних заходів в черговий раз підтверджують, що для адекватного реагування на все нові і нові виклики, які виникають на ринку праці, вкрай необхідні постійний моніторинг та розробка нових його стратегічних напрямків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок праці виступає важливою і невід'ємною складовою функціонування економіки. Саме через ринок праці найбільш важливий економічний ресурс – трудовий – розподіляється за галузями, регіонами, країнами, компаніями, професіями тощо, визначається ціна праці. Специфіка функціонування ринку праці визначається своєрідною асиметрією в баченні ключових закономірностей його розвитку. Тобто на ринку праці встановлюється економічна взаємодія між працівниками і роботодавцями з приводу купівлі-продажу праці, однак тлумачення праці для кожного із цих суб'єктів є різним. Для роботодавця праця – це ресурс. Який є необхідним для здійснення виробничої діяльності, для працівника – праця це по суті товар, однак чіткої собівартості такий товар немає. Його вартість, скоріше, залежить від доступності інших благ, особистих уподобань окремих працівників (окремі види праці взагалі є збитковими для працівників, волонтерство, суботники і т.д.) та національно-культурних традицій. Звідси впливає неоднозначність в реакції працівників і роботодавців на структурні зміни в системі зайнятості та появу автономних засобів праці. Зростання вартості праці сприймається працівниками як належна оцінка вартості їхніх зусиль в трудовій діяльності, яка збільшує їх добробут та розширює економічну активність в сфері споживання чи заощадження. Реакцію ж роботодавців на зростання праці можна розглядати в корпоративному і приватному аспектах. В корпоративному аспекті зростання праці сприймається як здорожчання ресурсу, а отже виправданим є зростання цін, або пошук альтернативних ресурсів. У сучасних умовах розвитку глобального ринку праці такими альтернативами є використання автоматизованих систем, або використання трудових ресурсів, де вартість праці є вкрай низькою. З приватної точки зору роботодавця, зростання вартості праці найманих працівників сприймається як здешевлення власної – підприємницької, адже при незмінності ціни його прибутковість зменшиться. Такі передумови, зрештою, або зумовлюють підвищення цін (як правило не лише для покриття додаткових витрат на оплату праці найманих працівників, а й задля задоволення приватних інтересів роботодавців), або зумовлюють розвиток автоматизованих і роботизованих систем, які можуть суттєво впливати на кількість зайнятих працівників на окремому виробництві.

Розвиток інфраструктури, транспортно-комунікаційний прорив в кінці ХХ-го, на початку ХХІ століття глобалізували систему сучасних трудових відносин. Інтернаціоналізація праці і базових закономірностей розвитку ринку праці набули планетарних масштабів, а найбільш ефективні алгоритми окремих виробництв масово

стають на заміну культурно-традиційним. Крім того, сучасна структура світового ринку праці характеризується виникненням такого нового й особливого його сегменту, як висококваліфіковані фахівці (наукові працівники, інженери, системні аналітики, ІТ-фахівці та ін.). [3, с.18]

Активізація процесів глобалізації у світовій економіці призводить до формування міжнародного ринку праці з характерною для нього системою відносин, що складаються між державами з приводу узгодження попиту і пропозиції робочої сили, регулювання її міждержавних потоків, оплати праці та соціального захисту за умов транснаціоналізації національних економік. Дані відносини виникають у зв'язку з нерівномірністю розміщення капіталу та людського ресурсу в країнах світу та відмінностями в їх відтворенні на національному рівні. [4, с.53]

Ринок праці не є глобально інтегрованим у традиційному розумінні, у міжнародній трудовій міграції приймає участь відносно невелика частина працівників. Міграція виступає драйвером трансформаційних змін на глобальному ринку праці, а технологічні, торговельні й інвестиційні новації отримують відповідне трудоресурсне забезпечення, у тому числі завдяки міжнародним переміщенням робочої сили.

Ринок праці є інтегрованим у тому сенсі, що працівники конкурують за робочі місця навіть у тому випадку, коли вони не виїжджають за кордони країни. Спрощення транспортного та телекомунікаційного зв'язку, запровадження трудозберігаючих технологій в розвинутих країнах, трансфер технологій до країн, що розвиваються, є складовою процесу глобалізації, що також зумовлює розвиток інтеграційних процесів на глобальному ринку праці, впливаючи на уніфікацію умов використання праці у світовій економіці. [5, с.172]

Переміщення робочої сили на інтегрованому ринку праці сприяє більш ефективному її використанню відповідно до порівняльних переваг регіонів, між якими відбуваються міграційні переміщення, зокрема зменшенню диспаритету в доходах працівників. Зважаючи на те, що використовувана праця – це комбінація капіталу і робочої сили, можна вважати зростання доходів працівників тенденцією глобального перетоків доходів в бік фактору робочої сили. Загалом, глобалізація сприяє конвергенції заробітних плат через чотири основних канали – міграцію, торгівлю, іноземні інвестиції, поширення технологій; дані канали не функціонують відокремлено один від одного, а є синергійно взаємопов'язаними (рис. 1).

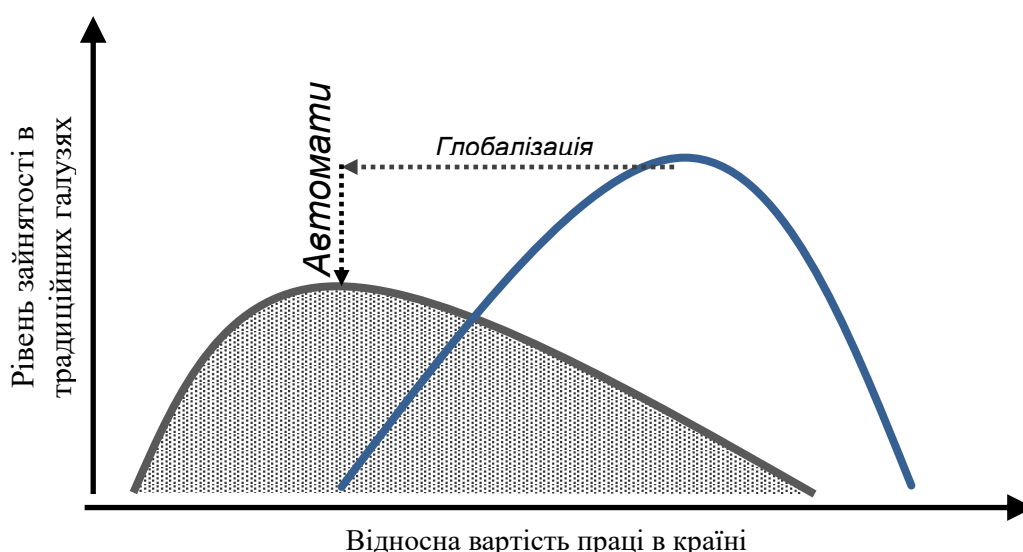

Рисунок 1. Вплив автоматизації і глобалізації на вартість праці та зайнятість в традиційних галузях. [6, с.28]

В кожному регіоні світу домінуючою є певна модель ринку праці, яка пов'язана з особливостями політики зайнятості, що проводиться в певних країнах, і складається з тієї чи іншої системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації працівників, системи заповнення робочих місць і способів регулювання трудових відносин. Одночасно в умовах активного розвитку інформаційної економіки і обумовленої нею трансформації трудових відносин у всіх регіонах світу, незважаючи на рівень їх економічного розвитку, відбувається формування працівників нового типу, ознаки якості робочої сили яких є уніфікованими. [4, с.54]

Зазначена уніфікація є результатом скорочення зайнятості в первинному і вторинному секторах економіки, що супроводжується розширенням рамок зайнятості у сфері високих технологій з конкурентоспроможними робочими місцями і висококваліфікованою робочою силою (рис.2).[7, с.380]

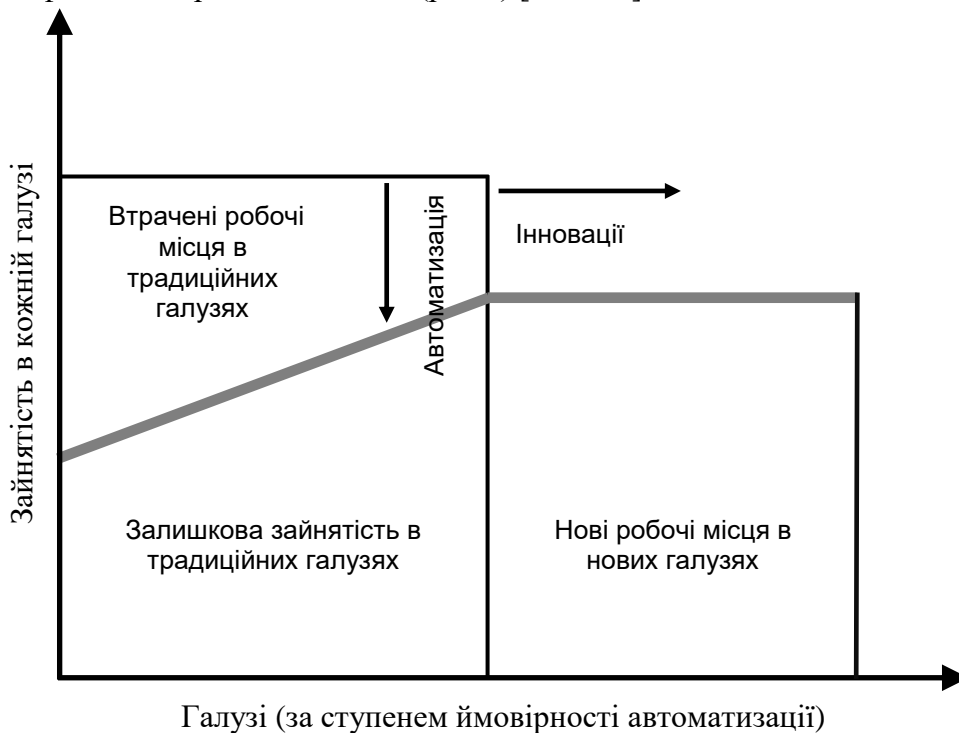
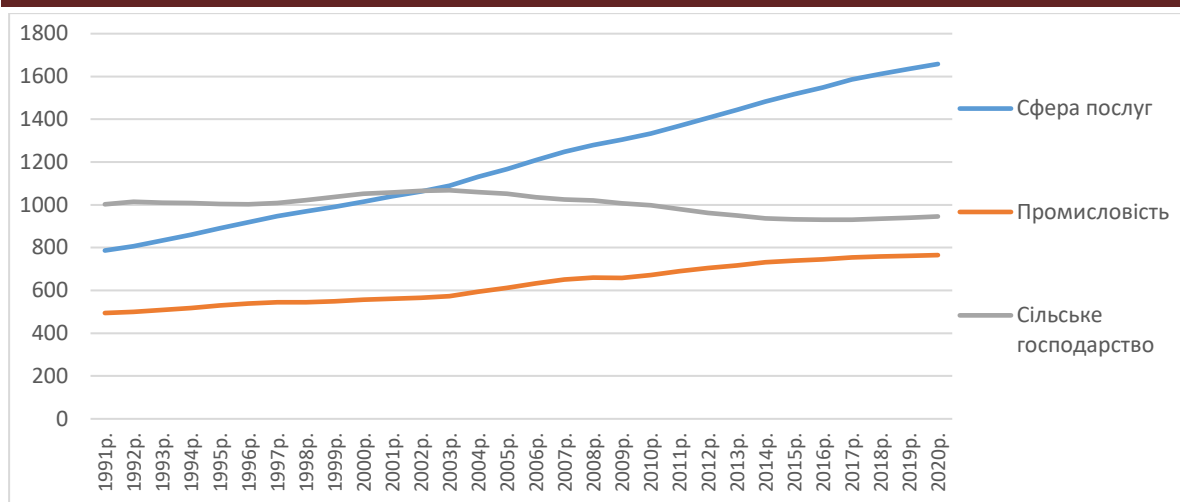

Рисунок 2. Майбутні тренди галузевої зайнятості під впливом процесів автоматизації і інноватизації. [6, с.28]

Тенденції зміни структури зайнятості у світовій економіці (рис. 3) свідчать про суттєвий вплив технологічних трансформацій на зайнятість. Дійсно, під впливом технічних і технологічних досягнень секторальний ландшафт зайнятості у світовій економіці змінюється (рис. 4) – скорочується зайнятість у сільському господарстві (1991р. – 44%, 1995р. – 41%, 2000р. – 40%, 2005р. – 37%, 2010р. – 33%, 2015р. – 29%, 2018р. – 28%); натомість в результаті застосування нових технологій спостерігається інтенсивний розвиток сфери послуг (1991р. – 34%, 1995р. – 37%, 2000р. – 39%, 2005р. – 41%, 2010р. – 44%, 2015р. – 48%, 2018р. – 49%) – створення нових робочих місць зростання продуктивності праці, підвищення ефективності надання послуг тощо.

* 2019-2020 рр. - прогноз

Рисунок 3. Динаміка зайнятості за секторами світової економіки у 1991-2020рр., млн. осіб* [8]

На сьогодні ринок послуг є одним з найбільш динамічно зростаючих секторів світового ринку. Послуги охоплюють приблизно 2/3 обсягів економічної діяльності у світовому господарстві, більше половини робочої сили у світі зайнято в компаніях, що надають послуги. Внесок сектора послуг у ВВП становить у багатьох країнах від 50% до 70%, за останнє десятиріччя міжнародна торгівля комерційними послугами в середньому зростала на 5,5% на рік. Особливо динамічно відбувався розвиток світового експорту комп'ютерних і інформаційних послуг (в середньому біля 10% щорічного проросту), що обумовлено постійним попитом на інноваційне програмне забезпечення галузей економіки, а також зростаючими запитами на забезпечення ІТ-безпеки.

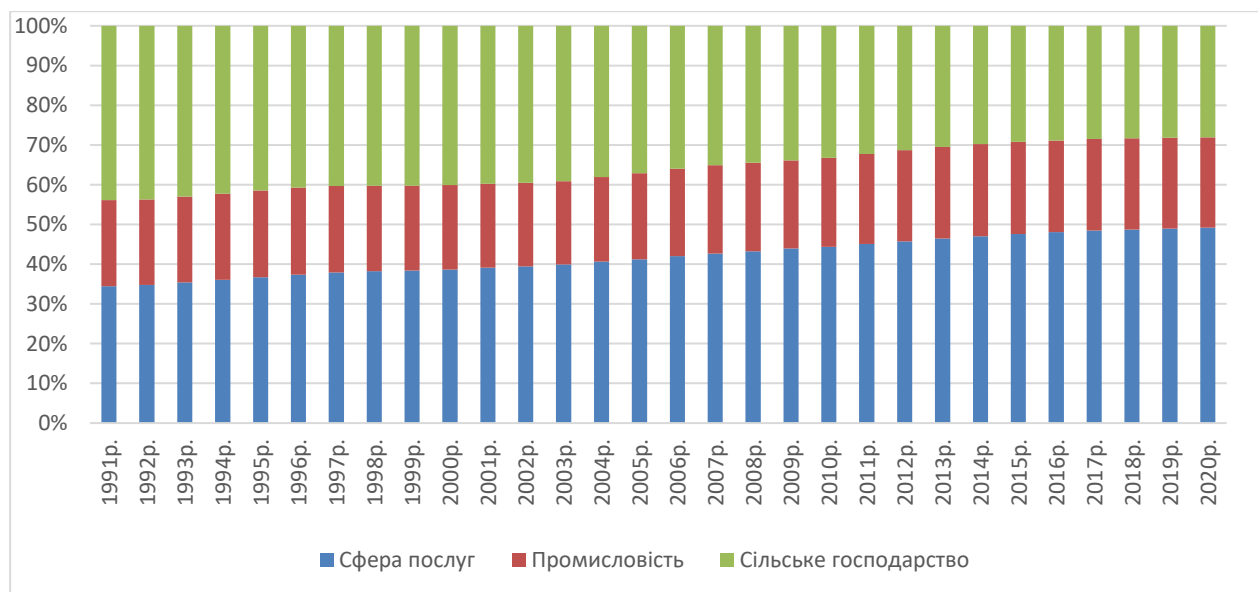

Рисунок 4. Структура зайнятості за секторами світової економіки у 1991-2020рр., % *
 *побудовано за [8]

Крім того, розвиток сфери послуг обумовлює збільшення нестандартних (гнучких) форм зайнятості: гнучка зайнятість дає більше можливостей для самоактуалізації, одночасно обумовлюючи зростання вимог до освітньо-кваліфікаційного рівня зайнятих

– спостерігається чітка тенденція до збільшення частки висококваліфікованої категорії працівників у структурі зайнятих в усіх країнах. [9, с.16]

Слід відзначити, що сектор кваліфікованої праці у світовій економіці постійно зростає: перерозподіл робочих місць на користь кваліфікованої праці (в розвинутих країнах щорічно оновлюється 10-15% робочих місць) супроводжується одночасним вимиванням робочих місць для низькокваліфікованих працівників (50-60% усіх вакансій, що відкриваються, припадає на кваліфікованих працівників). Водночас, підготовка нових кваліфікованих кадрів нерідко відстає від вимог роботодавців [10, с.55], що є однією з базових проблем ринку праці у світовому масштабі. Як результат – багато компаній створюють власні навчальні заклади, або безпосередньо співпрацюють з існуючими. Так, в США на початку XXI ст. функціонувало понад 100 корпоративних університетів, 12 провідних корпорацій спільно з 15 університетами створили Асоціацію безперервної інженерної освіти. [7, с.380]

Безальтернативність створення і розвитку нових високотехнологічних галузей для забезпечення зайнятості на сучасному етапі економічного розвитку визначається тим, що технічне переозброєння традиційного виробництва призводить до того, що економічне зростання досягається головним чином за рахунок збільшення продуктивності праці, тим самим звужуються можливості використання робочої сили [3, с.19] (рис. 5).

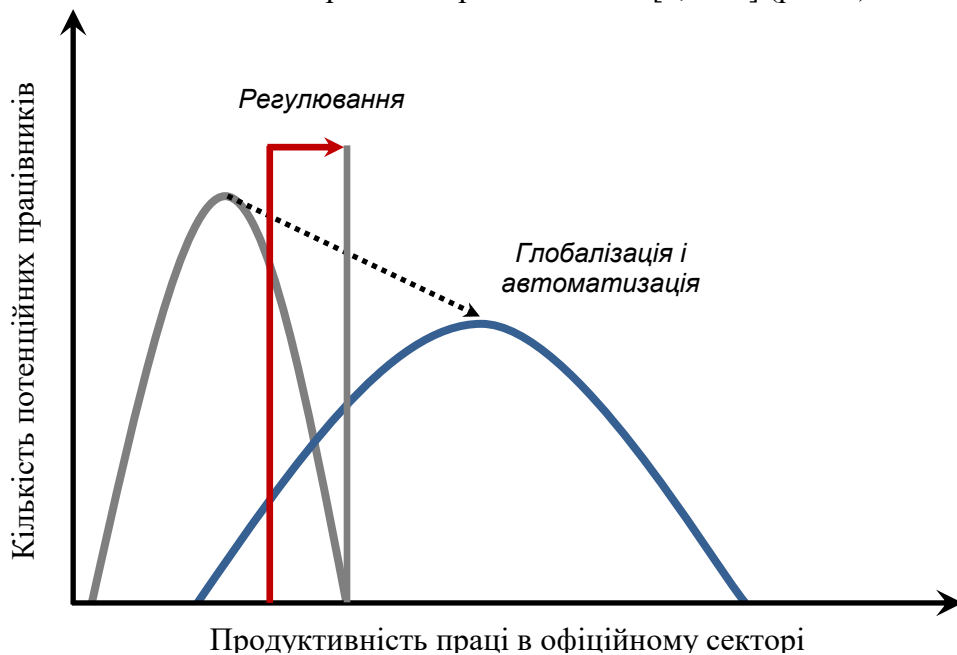

Рис. 5. Вплив глобалізації і автоматизації на рівень продуктивності праці в економіці і потребу в працівниках. [6, с.28]

За даних умов зростає значення регулюючого впливу на ринок праці, одночасно слід забезпечувати спрямованість даного впливу на активні форми регулювання (реагування на трудові ресурсні потреби економіки перспективного характеру; перебудова системи професійної підготовки відповідно до структурних змін в економіці та компетентісних вимог з боку роботодавців до робочої сили; створення конкурентоспроможних умов праці; створення сприятливого інвестиційно-інноваційного середовища, сприятливого бізнес-клімату тощо), а також враховувати необхідність орієнтації на об'єктивні процеси, що відбуваються у світовій економіці в частині використання робочої сили (міжнародний характер трудових переміщень; віртуалізація зайнятості у певних сегментах; уніфікація вимог найманих працівників

щодо умов використання праці; зростання конкуренції між роботодавцями у міжнародному масштабі за найбільш кваліфіковану робочу силу та ін.).

Вказані аспекти потребуватимуть перебудови системи трудових ресурсів забезпечення на всіх рівнях. Всі, вищевказані тенденції трансформують традиційне тлумачення «праці», в якісно новий концепт, де все більшої ваги набуває інтелектуалізація і уніфікація найманого працівника.

Висновок. Сучасні трансформації глобального ринку праці відзначаються зміною усталених параметрів світового ринку праці у напрямку набуття інтелектуальною частиною трудових ресурсів провідної ролі у глобальній економіці.

Розвиток ринку праці, в фокусі якісно нових концептів поняття «праці» в найближчому майбутньому стимулюватиме цивілізаційний розвиток суспільства, адже вимагатиме зростання рівня освіти населення, набуття здатностей до самонавчання, а також повсякденного управління складними механізованими, автоматизованими і роботизованими системами. У зв'язку з цим, зростає перспективність наукових досліджень щодо реформатування систем освіти, професійного удосконалення та суспільного бачення праці, як інструменту економічної активності населення у процесі споживання, нагромадження, заощадження і т.д..

Список використаної літератури

1. Одегов Ю. Г. Экономика труда : учебник : в 2-х т. / Ю. Г. Одегов, Г. Г. Руденко, Л. С. Бабынина. — Москва : Альфа-Пресс, 2007. — Т. 2. — 924 с. ; Odegov Yu. G. Ekonomika truda : uchebnik : v 2-kh t. / Yu. G. Odegov, G. G. Rudenko, L. S. Babynina. — Moskva : Alfa-Press, 2007. — Т. 2. — 924 s.

2. Современная экономика труда : моногр. / под ред. В. В. Куликова. — Москва : Финстатинформ, 2001. — 660 с. ; Sovremennaya ekonomika truda : monogr. / pod red. V. V. Kulikova. — Moskva : Finstatinform, 2001. — 660 s.

3. Старостенко Г. Г. Теоретичні засади дослідження світового ринку праці / Г. Г. Старостенко // Причорноморські економічні студії. - 2018. - Вип. 33. - С. 16-21. ; Starostenko H. H. Teoretychni zasady doslidzhennia svitovoho rynku pratsi / H. H. Starostenko // Prychornomorski ekonomichni studii. - 2018. - Vyp. 33. - S. 16-21.

4. Комендант О. Сучасні центри міжнародного ринку праці під впливом нової економіки / О. Комендант // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. - 2013. - Вип. 12. - С. 53-59. ; Komendant O. Suchasni tsentry mizhnarodnoho rynku pratsi pid vplyvom novoi ekonomiky / O. Komendant // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. - 2013. - Vyp. 12. - S. 53-59.

5. Стаканов Р. Д. Формування глобального ринку праці в посткризовий період / Р. Д. Стаканов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2014. — Т. 19, Вип. 2/1. - С. 171-177. ; Stakanov R. D. Formuvannia hlobalnoho rynku pratsi v postkryzovyi period / R. D. Stakanov // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. — 2014. — Т. 19, Вип. 2/1. - S. 171-177.

6. Доклад о мировом развитии 2019: Изменение характера труда [Электронный ресурс]. - Вашингтон : Группа мирового банка, 2019. — 138 с. — Режим доступа : <http://documents.worldbank.org/curated/en/469061544801350816/pdf/WDR-2019-RUSSIAN.pdf> ; Doklad o mirovom razvitii 2019: Izmenenie kharaktera truda [Elektronnyy resurs]. - Vashington : Gruppya mirovogo banka, 2019. — 138 s. — Rezhim dostupa : <http://documents.worldbank.org/curated/en/469061544801350816/pdf/WDR-2019-RUSSIAN.pdf>

7. Косович Б. Ринок праці в умовах глобалізації / Б. Косович, В. Дмитрук // Вісник Львівського університету. Серія економічна. - 2014. - Випуск 51. - С. 376 – 383. ; Kosovych B. Rynok pratsi v umovakh hlobalizatsii / B. Kosovych, V. Dmytruk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia ekonomichna. - 2014. - Vypusk 51. - S. 376 – 383.

8. World employment and social outlook. Trends 2019 [Electronic resource] // International Labour Organization. – Mode of access : <https://www.ilo.org/wesodata/?chart=Z2VuZGVyPVsiVG90YWwiXSZ1bml0PSJ0dW1iZXIiJnNlY3Rvcj1bIkluZHVzdHJ5IiwU2VydmljZXMiLCJBZ3JpY3VsdHVyZSjdJnllYXJGcm9tPTIwMDAmaW5jb2l1PVtdJmluZGljYXRvcj1bInVuZW1wbG95bWVudCJdJnN0YXR1cz1bIIRvdGFsIl0mcmVnaW9uPVsiV29ybGQiXSZjb3VudHJ5PVtdJnllYXJUbz0yMDIwJnZpZXdGb3JtYXQ9IkNoYXJ0IiZhZ2U9WwYJBZ2UxNXBsdXMiXSZsYW5ndWFnZT0iZW4i>

9. Азьмук Н. А. Безробіття і можливості цифрової зайнятості для його зниження / Н. А. Азьмук // Економіка розвитку. - 2016. - № 3. - С. 12-19. ; Azmuk N. A. Bezrobittia i mozhlyvosti tsyfrovoi zainiatosti dlia yoho znyzhennia / N. A. Azmuk // Ekonomika rozvytku. - 2016. - № 3. - S. 12-19.

10. Козар В. В. Вплив глобалізації світового ринку праці на ефективність використання трудового потенціалу країни / В.В. Козар // International Journal of Innovative Technologies in Economy. - 2018. - №2(14). – С. 51-59. ; Kozar V. V. Vplyv hlobalizatsii svitovoho rynku pratsi na efektyvnist vykorystannia trudovoho potentsialu krainy / V.V. Kozar // International Journal of Innovative Technologies in Economy. - 2018. - №2(14). – S. 51-59.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2020.

L. Mykhailyshyn
Yu. Korovchuk

MODERN DETERMINANTS OF GLOBAL LABOR MARKET DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of the peculiarities of economic relations between the subjects of the labor market. The work also proves that the labor market is one of the oldest and most complex elements of the economic system because in its structure the interests of the worker (one economic subject) and the employer (another economic subject) intertwine to determine the price of labor, its conditions, the availability of the necessary skills and established standards. The contents of the article highlight the economic interests of employees in the employment system and identify the features of corporate and private approaches to understanding the value of labor by employers. At first glance, the implementation of highly productive, robotic tools in manufacturing leads to a reduction of employers' needs in employees and, ultimately, leads to unemployment increasing. However, on the other hand, increasing of the automatic production increases the need for service support of these automated systems, as a result of this process, previously fired workers have the opportunity to reorient their employment through the acquisition of new professional skills.

Thus, the key feature of the labor market at the present stage of civilization development of society is its globalization and tendency to intellectualization.

With no alternative to the creation and development of new high-tech industries to provide employment at the present stage of economic development the reduction of employment in the primary and secondary sectors of the economy, accompanied by expanding employment in high technology with competitive jobs and highly skilled labor takes place.

Key words: Labor, labor market, globalization, automation, employment.

М. В. Музиченко

СТРАТЕГІЧНА РОЛЬ РОЗВИТКУ ГАЗОТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС

Існуючий дефіцит природного газу власного видобутку в країнах ЄС зумовлює актуальність питання диверсифікації джерел та шляхів постачання енергоносіїв на внутрішній ринок європейських країн. З метою зниження рівня енергозалежності, країни Європейського Союзу намагаються диверсифікувати газопостачання шляхом розширення кола постачальників та способів транспортування. У статті розглядаються шляхи диверсифікації джерел постачання природного газу до країн ЄС у контексті перспектив реалізації нових трубопровідних континентальних та трансконтинентальних проєктів, акцентується увага на прямій залежності окремих європейських країн від зовнішніх постачальників природного газу, окреслюються заходи, що вживаються ЄС з метою недопущення монополізації газового ринку.

Ключові слова: природний газ, імпорт природного газу, магістральний газопровід, термінал зрідженого природного газу

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-84-92

Постановка проблеми. Головною рушійною силою розвитку економіки ЄС традиційно залишається енергетична складова. Останнім часом в європейських країнах спостерігається неухильна тенденція до зниження власного видобутку природного газу. Нідерланди, які перші на континенті розпочали видобуток газу та створили сучасну систему торгівлі природним газом, до 2023 року планують припинити видобуток на найбільшому родовищі країни Гронінген. Слід зазначити, що у 2008-2013 роках середньорічний обсяг видобутку безпосередньо з цього родовища становив понад 50 млрд кубічних метрів газу (2013 рік – 56,8 млрд кубічних метрів), і спрямовувався не лише на внутрішній ринок, а й постачався до Німеччини, Бельгії, Франції, Італії. Квота видобутку на поточний газовий рік на цьому родовищі складає всього 12 млрд кубічних метрів. З 2013 по 2017 рік загальний обсяг голландського видобутку природного газу скоротився майже вдвічі – з 84,4 млрд кубічних метрів до 44,2 млрд кубічних метрів, що обумовлено цілеспрямованим зменшенням видобутку з родовища Гронінген, викликаним необхідністю зниження локальної сейсмічної активності [1].

Сумарний видобуток природного газу Нідерландів, Великої Британії, Німеччини та Данії з 2005 року знизився більш ніж на 100 млрд кубічних метрів. Більшість експертів вважають, що і Норвегія, другий за обсягами постачальник газу в Євросоюзі, досягла максимуму власного видобутку газу.

У 2019 році імпорт зрідженого природного газу (ЗПГ) склав понад 113 млрд кубічних метрів, що вдвічі перевищує показники двох попередніх років. У грудні 2019 року та у лютому 2020 року середньодобовий показник європейського імпорту ЗПГ досяг рекордної позначки у 396,5 млн кубічних метрів (без урахування обсягів реекспорту), що свідчить про завантаження регазифікаційних потужностей майже на 60% [2].

Країни Євросоюзу змушені посилювати власну енергетичну безпеку в умовах зростання нестабільності на світових енергетичних ринках та намагання окремих держав зробити енергетичний чинник інструментом реалізації своєї зовнішньої політики. Саме тому питання пошуку шляхів задоволення зростаючих потреб європейських країн в

імпортованню газу з метою забезпечення власної енергетичної безпеки є предметом багатьох теоретичних та прикладних досліджень.

Протягом останніх десятиліть проблеми, пов'язані з енергетичною безпекою ЄС є предметом досліджень багатьох вітчизняних та іноземних науковців. Серед них можна відзначити роботи Ч.Вейнера, О.Дзьоби, Р.Опімах, Ф. Саймона, В.Саприкіна, Дж.Стерна, В.Шульца, С. Якубовського та ін.

Віддаючи належне вищевказаним науковим напрацюванням, варто наголосити, що існує потреба в подальших дослідженнях, оскільки нові складні непередбачувані умови формування зовнішньоекономічних позицій окремих країн, нестабільний політичний та економічний стан, а також ризики відмови інфраструктури, змушують країни ЄС прагнути до забезпечення стабільності та безпеки постачання енергоносіїв.

Мета статті полягає в аналізі поточного рівня та перспектив диверсифікації ринку природного газу європейських країн в рамках існуючого кола постачальників і засобів транспортування, розумінні стратегічної ролі розвитку газотранспортної інфраструктури у забезпеченні енергетичної безпеки ЄС.

У 2014 році Євросоюзом визначена стратегія економічної безпеки, яка передбачає збільшення виробництва енергії, підвищення ефективності енергетичної системи, розвиток інфраструктури і можливість оперативно реагувати на кризові ситуації.

З метою оцінки існуючих потужностей, у 2014 році 38 європейських країн (країни Євросоюзу та ті, що не входять до його складу) провели тестування європейської енергосистеми за двома сценаріями: перший передбачав повне припинення постачання російської сировини на період від одного до шести місяців; за другим припинявся імпорт російського газу за транзитним маршрутом через Україну. За результати тестування було встановлено, що у разі припинення постачання зазнають суттєвих загроз окремі країни Східної Європи, у зв'язку з чим ЄС розробив ряд заходів щодо мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з можливістю припинення постачання природного газу. З метою посилення координації між країнами ЄС була сформована координаційна група, відповідальна за моніторинг розвитку ситуації щодо постачання природного газу та скасовані обмеження у транскордонній торгівлі енергоносіями. Першочерговими завданнями визначено:

– завершення формування внутрішнього енергетичного ринку та створення відсутніх ланцюжків інфраструктури швидкого реагування на перебої з постачанням та перенаправлення, у разі необхідності, енергопотоків всередині ЄС;

– впровадження механізмів взаємодопомоги і захисту критичної інфраструктури, що передбачає більш якісний рівень координації між країнами ЄС у використанні існуючих підземних газосховищ, розробки на регіональному рівні та на рівні ЄС реверсного використання газопроводів.

Наслідком реалізації нової стратегії є проект «Вертикальний коридор», про створення якого повідомили Греція, Болгарія та Румунія у спільній заяві від 9 грудня 2014 року. Проект має з'єднати газотранспортну мережу трьох країн і в подальшому може бути поширений на північ за участю Угорщини і далі до країн Балтики. Кінцевим результатом проекту є об'єднання газотранспортних систем Сходу та Заходу ЄС. У спільній заяві сторони визнали можливість регіонального підходу до подолання загальних проблем та свій намір щодо розширення співробітництва з метою підвищення енергетичної безпеки своїх країн, регіону та Європи в цілому. Стратегічним пріоритетом визначено просування ідеї більш широкого доступу до диверсифікованих поставок та створення передумов для прозорості, конкурентоздатної, ефективною енергосистеми.

Вертикальний коридор – це система, що має використовувати як вже існуючі газопроводи, так і побудовані у майбутньому. Греція має на меті стати газовим хабом для Південно-Східної Європи, тобто газ спрямовуватиметься через Грецію до інших

країн з декількох точок входу та виходу та з різних джерел енергоносіїв (Азербайджан, Алжир, Єгипет, Іран, Катар, Росія).

Перевагою Вертикального коридору є членство країн-учасниць проекту в ЄС, їх інтереси співпадають з інтересами ЄС та необхідністю регулювання режиму ЄС. Крім того, проект може бути реалізований в короткий проміжок часу і при відносно низькій вартості.

Концепція «Вертикальний коридор» є доповненням до проекту «Південний коридор» і дозволить з'єднати ізольовані газотранспортні мережі країн Європи.

Основною складовою Південного газового коридору є система магістральних газопроводів TANAP (Трансанатолійський газопровід) і TAP (Трансадриатичний газопровід). Завдання Південного газового коридору забезпечити блакитним паливом Грецію, Албанію та Італію.

TANAP має загальну довжину майже 2 тис.км, це спільний проект Азербайджана та Туреччини, який пролягає від кордону з Грузією до кордону з Грецією, TAP є його продовженням до шляху до Італії.

TANAP введений в експлуатацію у листопаді 2019 року. На початковому етапі потужність TANAP становитиме 16 млрд кубічних метрів газу на рік, з яких 6 млрд кубічних метрів спрямовуватимуться на турецький внутрішній ринок, а 10 млрд кубічних метрів після закінчення будівництва TAP надійдуть до країн Південної Європи. Наступний етап передбачає збільшення пропускної потужності до 24 млрд кубічних метрів на рік.

TAP увійшов до четвертого списку «Проектів спільного інтересу» (PCI) для об'єднаної європейської енергосистеми, прийнятих Єврокомісією [3].

Згідно з Регламентом Трансєвропейської енергетичної мережі (TEN-E), прийнятим у 2013 році, Єврокомісія визначає найбільш важливі проекти ЄС, завдяки чому вони можуть отримувати спрощені дозволи та право подання заявки на фінансування ЄС [4].

TAP обраний консорціумом Шах-Деніз, до складу якого входять Азербайджан, Росія та Туреччина, в жорсткій конкуренції з запропонованим північним маршрутом (NabuccoWest) для транспортування газу до Європи через західний кордон Туреччини.

Система магістральних газопроводів TAP-TANAP поєднає існуючі та перспективні газотранспортні системи у Південно-Східній Європі з газотранспортними системами Західної Європи через Грецію, Албанію, Адріатичне море та Італію. Таким чином, ЄС буде наданий доступ до основних запасів природного газу Каспійського регіону.

Згідно з Постановою Європарламенту та Ради Європи №994/2010 від 20.10.2010 року щодо заходів забезпечення безпеки постачання газу, морська частина Албанія-Італія магістрального газопроводу TAP має працювати як у прямому, так і у реверсному режимі. Це дозволить регіону приєднатись до нових джерел газу, наприклад, у Північній Африці.

Єврокомісія ухвалила рішення, згідно з яким TAP може надавати повну пропускну потужність для експорту азербайджанського газу до Європи на протязі 25 років.

Правила внутрішнього ринку Євросоюзу вимагають надання доступу третій стороні до всієї енергетичної інфраструктури, у т.ч. газопроводів. Національні регулюючі органи можуть надавати виключення з цих правил протягом обмеженого проміжку часу з метою прискорення будівництва таких основних інфраструктурних об'єктів як транскордонні трубопроводи (конектори). За умови виконання всіх вимог, Єврокомісія може ухвалити рішення щодо звільнення TAP від звичайних положень своєї нормативної бази.

На другому етапі планується підключення західнобалканських країн (Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Хорватії) через магістральний газопровід IAP (Іонічно-Адріатичний газопровід). IAP передбачає поставку газу до Західних Балкан з початком

у м.Фієр (Албанія) через територію Чорногорії і Боснії та Герцеговини до м.Спліт (Хорватія). У м.Фієр газопровід ІАР буде пов'язаний з газопроводом ТАР і вважатиметься частиною магістрального газопроводу системи TANAP-TAP. У м.Спліт ІАР буде приєднаний до існуючої газотранспортної системи Хорватії. Він може бути з'єднаний і з іншими об'єктами газової інфраструктури, у т.ч. із терміналом ЗПГ Адрія у м.Крка. Довжина магістрального газопроводу ІАР становитиме 516 км, пропускна потужність 5 млрд. кубічних метрів на рік, очікуваний термін введення в експлуатацію – 2020 рік.

Польська державна компанія PGNiG наприкінці 2019 року повідомила російській «Газпром» про наміри припинити закупівлю російського газу після закінчення діючого контракту у 2022 році. Польща є сьомим за обсягами споживачем газу в ЄС – у 2016 році країною було спожито 16 млрд кубічних метрів, власний видобуток газу склав 4,2 млрд кубічних метрів, імпорт становив 13,9 млрд кубічних метрів, експорт газу збільшився до 839,3млн кубічних метрів. У 2017 році обсяг споживання газу склав майже 17 млрд кубічних метрів.

Незважаючи на те, що Польща має суттєву залежність від постачання російського газу, в останні роки ситуація дещо змінилась. У 2016 році з Росії надійшло 74,3% (10,3 млрд кубічних метрів) від загального обсягу імпорту газу. Надходження з Німеччини та Чеської Республіки склали 17,2% (2,5 млрд кубічних метрів) і 0,04% (4,9 млн кубічних метрів), відповідно. У зв'язку з запровадженням комерційних поставок ЗПГ у червні 2016 року, доля газу з Катару та Норвегії склали 6,9% (963,6 млн кубічних метрів) і 0,6% (78,4 млн кубічних метрів), відповідно [5, р.29]. У 2017 році доля російського газу зменшилась до 65,6% загального обсягу імпорту, 22,5% становили надходження з Німеччини, 10% - доля газу з Катару [6].

В останні роки Польща намагається суттєво розширити транскордонну інфраструктуру та власну внутрішню трубопровідну мережу. Крім поставок катарського ЗПГ, контрактні обсяги якого складають 2 млн тонн на рік, PGNiG має тверді контракти та меморандум з виробниками ЗПГ зі Сполучених Штатів Америки в загальному обсязі близько 7 млн тонн на рік, починаючи з 2023 року. Тобто, починаючи з 2023 року закупки зрідженого природного газу польською державною компанією можуть сягнути 9 млн тонн на рік (понад 12 млрд кубічних метрів). Водночас потужності єдиного польського терміналу з приймання ЗПГ у Свиноуйсьце навіть після його розширення становитимуть лише 7,5 млрд кубічних метрів на рік. Потужності з регазифікації можуть збільшитись після введення в експлуатацію FSRU (плавучого сховища ЗПГ) в порту Гданська загальною потужністю 4,5 млрд кубічних метрів на рік (будівництво планується закінчити у 2025 році).

У випадку відмови від російського газу стабільні поставки на ринок Польщі має забезпечити проект Baltic Pipe, який складається з п'яти основних компонентів: морський газопровід Північного моря – морський трубопровід між норвезькою газотранспортною системою в Північному морі і датською газотранспортною системою; берегова Данія – розширення існуючої датської системи передачі природного газу із заходу на схід; компресорна станція в Данії – компресорна станція, розташована у східній частині Зеландії; морський трубопровід по дну Балтійського моря – між Данією та Польщею по дну Балтійського моря; берегова лінія у Польщі – розширення польської газотранспортної системи.

4 травня 2020 року Польща офіційно оголосила про початок будівництва газопроводу Baltic Pipe [7]. Газопровід планується запустити 1 жовтня 2022 року, а його пропускна здатність складатиме 10 млрд кубічних метрів на рік. Вартість будівництва газопроводу за попередніми оцінками становить 1,6 – 2,1 млрд євро, витрати поділять Gaz-System (Польща) і Energinet (Данія).

Разом з тим, навіть при умові запуску газопроводу Baltic Pipe з вищевказаною пропускною здатністю, враховуючи тенденції щодо значного зростання попиту на газ на польському ринку, існує необхідність подальшого пошуку додаткових джерел імпорту газу до країни. За оптимістичним прогнозним сценарієм Gaz-System, обсяги споживання газу у країні до 2023 року можуть наблизитись до рівня 27 млрд кубічних метрів і зберегти тенденцію зростання до 2040 року; за негативним прогнозом передбачається збереження поточних обсягів споживання.

Найдовшим та найглибоководнішим газопроводом у світі стане східносередземноморський газопровід EastMed. Його 1900-кілометровий маршрут пролягає з Ізраїля через острови Кіпр та Крит до материкової Греції, а далі буде приєднуватись до газогону Poseidon, що планується до будівництва в Італії. Очікувана потужність газопроводу EastMed складає 12 млрд кубічних метрів, запланована вартість 7 млрд євро.

У 2015 році Євросоюз надав газопроводу статус «Проекту загального інтересу» (PCI) і сплатив 2,5 млн євро за техніко-економічне обґрунтування. Очікується, що не пізніше 2022 року буде прийняте рішення щодо фінансування Євросоюзом 50% загальної вартості проекту. Інші 50% вартості проекту мають намір поділити між собою грецька газова компанія DEPA та італійська енергетична фірма Edison.

У січні 2020 року Кіпр, Греція та Ізраїль підписали угоду про початок будівництва газопроводу EastMed [8]. Планується, що він буде введений в експлуатацію у 2025-2026 рр.

З Росії до Німеччини по Балтійському морю будується магістральний газопровід «Північний потік – 2» (NordStream 2) загальною довжиною 1234 км (по двох гілках 2468 км). Проект є подовженням газопроводу «Північний потік». Газопровід пролягає через територіальні води п'яти країн: Німеччини, Данії, Росії, Фінляндії та Швеції. Цей проект надає можливість Німеччині стати найбільшим транзитером газу у світі. З введенням у дію проекту, Німеччина як постачальник газу чи транзитер прийматиме до 150 млрд кубічних метрів на рік. Загальна вартість газопроводу становить 9,5 млрд євро, з яких 50% – російські витрати, 50% – внески європейських компаній: австрійської нафтогазової компанії OMV, французької Engie, британсько-нідерландської Royal Dutch Shell, німецьких Uniper та Wintershall. Згідно з угодою, підписаною у квітні 2017 року компанією NordStream 2AG (оператор проекту, на 100% належить російському «Газпрому») з зазначеними компаніями, кожна з них інвестує у «Північний потік – 2» 950 млн. євро на умовах довгострокового фінансування.

На даний момент будівництво «Північний потік – 2» призупинено у зв'язку із запровадженням у грудні 2019 року Сполученими Штатами Америки санкцій, що знайшло відображення в оборонному бюджеті США на 2020 рік [9]. Міністерство фінансів США підкреслило, що заборона на будівництво газопроводів вводиться негайно після затвердження бюджету. Санкції можуть бути введені до компаній, які беруть участь у будівництві газопроводів, а також до топ-менеджерів цих компаній. Сторони, які свідомо продали, або надали у користування судна для прокладання труб на глибині 100 футів і більше для будівництва «Північного потоку – 2» або «Турецького потоку» повинні забезпечити негайне припинення такими суднами діяльності, пов'язаної з будівництвом [10]. Фактично ці санкції розповсюджуються лише на швейцарську компанію Allseas (трубоукладник, що здійснює роботи у морській частині газопроводу), яка призупинила участь у проекті.

Згідно з оновленою газовою Директивою ЄС 2019/692, яка набула чинності у травні 2019 року, європейські правила енергетичного ринку розповсюджуються на всі газопроводи, які заходять на територію Євросоюзу, або виходять з неї, включаючи ті, що прокладені у морі. Головною вимогою є розділення компаній з транспортування та

видобутку енергоресурсів, допуск до експлуатації газопроводів третіх компаній з метою уникнення їх монополізації. Це означає, що «Газпром» матиме змогу використовувати «Північний потік – 2» лише на 50 %, інші потужності мають бути надані третім постачальникам. Тобто існує необхідність створення для морського газопроводу спеціального газотранспортного оператора, незалежного від постачальника.

У липні 2019 року компанія NordStream 2AG подала позов до суду ЄС стосовно скасування доповнень до Газової Директиви 2019/692 [11].

Єврокомісія вважає, що Директива (ЄС) 2019/692 повністю відповідає міжнародним зобов'язанням Євросоюзу, рішення про можливість виведення «Північного потоку – 2» за правилами ЄС є компетенцією німецьких органів. Завданням заявника, який звернувся з проханням про виведення з-під правила є довести, що умови для такого виведення виконані, і потім відповідний національний орган оцінює та приймає рішення за заявою [12].

Компанія NordStream 2AG у січні 2020 року надала до федерального мережевого агентства Німеччини (BNA) заяву з проханням виводу її з-під дії оновленої газової Директиви ЄС, згідно з якою всі норми європейського законодавства (у т.ч. доступ третіх сторін до потужностей газопроводу) мають застосовуватись і до морських газопроводів з третіх країн [13]. Рішення за заявою на даний час не прийнято.

У вересні 2019 року суд ЄС за позовом Польщі обмежив доступ російського «Газпрому» до одного з сухопутних подовжень «Північного потоку» – газопроводу OPAL, – 50% потужностей OPAL на виході з Німеччини до Чехії було заблоковано для використання російським концерном.

На початок 2020 року добудована перша транзитна нитка сухопутного подовження «Південного потоку – 2» - газопровод EUGAL, потужністю 30,9 млрд кубічних метрів газу на рік, маршрут якого пролягає з німецького м.Грайфсвальд на Балтійському узбережжі на південь до кордону з Чехією, паралельно до існуючої траси газопроводу OPAL. Щорічні обсяги транспортування природного газу за цим газопроводом мають скласти 55 млрд кубічних метрів на рік.

З Краснодарського краю Росії (м.Анапа) до європейської частини Туреччини (м.Кіікей) по Чорному морю будується магістральний газопровід «Турецький потік» загальною довжиною 1090 км, сукупна пропускна здатність газопроводу за двома гілками становить 31,5 млрд кубічних метрів на рік. Перша гілка передбачає постачання газу турецьким споживачам, друга використовуватиметься для постачання до країн Південної та Південно-Східної Європи.

Проект надає можливість Росії отримати безтранзитний маршрут газу до Туреччини, а Туреччина, в свою чергу, стає газовим хабом та транзитером газу до Європи, маючи доступ до іранського та азербайджанського газу, двом безтранзитним російським газопроводам, а також до ЗПП з світових ринків.

Будівництво газопроводу розпочалось у травні 2017 року, у листопаді 2018 року закінчено укладання труб Чорним морем. У січні 2020 року російський «Газпром» спрямував газопроводом «Турецький потік» перший мільярд кубічних метрів газу, з яких 54% залишились на турецькому газовому ринку, а 46% надійшли до кордону Туреччини з Болгарією.

Єврокомісія застосовуватиме до Європейської гілки «Турецького потоку» загальні енергетичні правила Євросоюзу, зокрема положення Газової Директиви ЄС, яка передбачає обмеження щодо монопольної експлуатації газопроводів.

Подовженням цього газопроводу на території Болгарії стане «Балканський потік» з потужністю 12 млрд кубічних метрів газу на рік, який поєднає цей транзитний шлях із Сербією. Близько 3-х млрд кубічних метрів залишатиметься у Сербії, інші обсяги постачатимуться до Угорщини, Боснії та Герцеговини, Косово та Метохії. У статусі

країни –транзитера Сербія щорічно отримуватиме дохід за транзит газу в розмірі понад 175 млн євро.

Вже наприкінці 2021 – початку 2022 року через трубопровід «Турецький потік» може розпочатися постачання газу до Угорщини [14].

Висновки. Поява нових потужних джерел постачання енергоносіїв на європейський ринок в рамках проектів збільшення обсягів видобутку газу в країнах Каспійського та Середземноморського регіонів, Центральної Азії, а також розвитку і диверсифікації транспортно-енергетичної інфраструктури надають країнам ЄС унікальну можливість з імпорту трубопровідного газу.

Водночас у найближчі роки загальний потенціал країн ЄС з прийому та регазифікації газу має скласти понад 300 млрд кубічних метрів, що дасть можливість покрити за рахунок ЗПГ близько 40% потреби у газі країн Західної Європи і до 50%– Польщі та країн Балтії.

Список використаної літератури

1. Богоявленский В.И. Проблема газовой отрасли Нидерландов: рекордный рост сейсмической активности на месторождении Гронинген / В. И. Богоявленский, И. В. Богоявленский // Газовая промышленность. – 2018. – № 4. – С. 126-135. ; Bogoyavlenskii V.I. Problema gazovoy otrasli Niderlandov: rekordnyy rost seysmicheskoy aktivnosti na mestorozhdenii Groningen / V. I. Bogoyavlenskiiy, I. V. Bogoyavlenskiiy // Gazovaya promyshlennost. – 2018. – № 4. – S. 126-135.

2. Natural Gas – U.S. Energy Information Administration (EIA) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.eia.gov/naturalgas/> (Accessed 30 April 2020).

3. Projects of Common Interest for the Energy Union [Electronic resource]. – Mode of access : <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/> (Accessed 30 April 2020).

4. Evaluation of the TEN-E regulation. Energy 2017 [Electronic resource]. – Mode of access : https://ec.europa.eu/energy/consultations/evaluation-ten-e-regulation_en (Accessed 30 April 2020).

5. Report on the Result of Monitoring the Security of Gas Supply for the Period from January 1, 2016 to December 31, 2016(2017) [Electronic resource] // Ministry of Energy, Warsaw, 2017. - July. – Mode of access : [https://www.cire.pl/pokaz-pdf-%252Fpliki%252F1%252F2017%252F20170801_\(Accessed 25 April\)](https://www.cire.pl/pokaz-pdf-%252Fpliki%252F1%252F2017%252F20170801_(Accessed 25 April)).

6. Report on the Result of Monitoring the Security of Gas Supply for the Period from January 1, 2017 to December 31, 2017(2018) [Electronic resource] // Ministry of Energy, Warsaw. – 2018. - July. – Mode of access : <https://www.gov.pl/documents/33372/436746/> (Accessed 25 April 2020).

7. Prezydent: Rozpoczynasie budowa Baltic Pipe.-2020 [Electronic resource] // Prezydent.Pl. – Mode of access : www.prezydent.pl/aktualnosci/ (Accessed 05 May 2020).

8. Кипр, Греция и Израиль подписали «историческое» соглашение о газопроводе [Электронный ресурс] // Европейская правда. – 2020. – 2 января. – Режим доступа : <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/01/2/7104759/> (Accessed 30 April 2020); Kipr, Gretsia i Izrail podpisali «istoricheskoe» soglashenie o gazoprovode [Elektronnyy resurs] // Yevropeyskaya pravda. – 2020. – 2 yanvarya. – Rezhim dostupa : <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/01/2/7104759/> (Accessed 30 April 2020).

9. Trump D. J. Statement by the President [Electronic resource] / D. J. Trump // The White House. – 2019. - December 20. – Mode of access : <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-by-the-president-32/> (Accessed 30 April 2020).

10. U.S. Department of the Treasury [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.treasury.gov/resource-center/faqs/Sanctions/Pages/faq_other.aspx#815 (Accessed 30 April 2020).

11. Nord Stream 2 Calls on Court of Justice of the European Union to Annul Discriminatory Measures. [Electronic resource] // Nord Stream 2. - 2019. – July 26. – Mode of access : <https://www.nord-stream2.com/media-info/news-events/nord-stream-2-calls-on-court-of-justice-of-the-european-union-to-annul-discriminatory-measures-133> / (Accessed 30 April 2020).

12. У ЄК прокоментували запит на виведення "Північного потоку-2" з-під правил газової директиви ЄС. Рішення про виключення знаходиться у компетенції німецьких органів [Електронний ресурс] // DT.UA. - 2020. – 17 січня. - Режим доступу : https://m.dt.ua/ECONOMICS/u-yek-prokomentuvali-zapit-na-vived-2020-ennya-pivnichnogo-potoku-2-z-pid-pravil-gazovoyi-direktivi-yes-335888_.html (Accessed 30 April 2020) ; U YeK prokomentuvaly zapyt na vyvedennia "Pivnichnoho potoku-2" z-pid pravyl hazovoi dyrektyvy YeS. Rishennia pro vykliuchennia znakhodytsia u kompetentsii nimetskykh orhaniv [Elektronnyi resurs] // DT.UA. - 2020. – 17 sichnia. - Rezhym dostupu : https://m.dt.ua/ECONOMICS/u-yek-prokomentuvali-zapit-na-vived-2020-ennya-pivnichnogo-potoku-2-z-pid-pravil-gazovoyi-direktivi-yes-335888_.html Accessed 30 April 2020).

13. Bundesnetzagentur [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.bundesnetzagentur.de/EN/Service-Funktionen/RulingChambers/RulingChambers_node.html;jsessionid=1C741613782BFB58D0EB044ADD489632 (Accessed 30 April 2020).

14. Gas deliveries to Hungary through TurkStream could start in 2 years [Electronic resource] // Budapest Business Journal. – 2020. - January 27. - Mode of access : https://bbj.hu/energy-environment/gas-deliveries-to-hungary-through-turkstream-could-start-in-2-years_177261 (Accessed 30 April 2020).

15. Martewicz M. Poland Waves Goodbye to Russian Gas After 74 Years [Electronic resource] / M. Martewicz // Bloomberg. – 2018. – 8 February. - Mode of access : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-08/poland-bets-on-lng-norwegian-gas-as-divorce-with-russia-looms> (Accessed 30 April 2020).

16. Газопровод TANAP подключили к газотранспортной системе Европы [Электронный ресурс] // LB.ua. – 2019. – 30 ноября. – Режим доступа : https://lb.ua/world/2019/11/30/443615_gazoprovod_tanap_podklyuchili.html (Accessed 30 April 2020). ; Gazoprovod TANAP podklyuchili k gazotransportnoy sisteme Yevropy [Elektronnyy resurs] // LB.ua. – 2019. – 30 noyabrya. – Rezhim dostupa : https://lb.ua/world/2019/11/30/443615_gazoprovod_tanap_podklyuchili.html (Accessed 30 April 2020).

17. Europe gas supply mix: 2019 in review [Electronic resource] : Report // Wood Mackenzie. – 2020. – 08 January. - Mode of access : <https://www.woodmac.com/reports/gas-markets-europe-gas-supply-mix-2019-in-review-376239> (Accessed 30 April 2020).

18. Global Resources and International Conflicts. Enviromental Factors in Strategic Policy and Action / ed. by A. H. Westing. – Oxford : Oxford University Press, 1986. – 280p.

19. Scholl E. European Energy Security Reimagined / E. Scholl, K Westphal. – Berlin : Stiftung Wissenschaft und Politik, 2017. - Research Paper 4. – 34 p.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2020

N. Muzychenko

THE STRATEGIC ROLE OF GAS TRANSPORT INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN ENSURING THE EU'S ENERGY SECURITY.

The main driving force in the development of the EU economy has traditionally been the energy component.

The existing shortage of own natural gas production in the EU countries determines the urgency of the issue of diversification of sources and ways of energy supply to the domestic market of European countries. The European gas market combines extensive opportunities for the import of natural gas through pipelines and the use of liquefied natural gas.

In order to reduce energy dependence, the countries of the European Union are trying to diversify gas supplies by expanding the range of suppliers and methods of transportation.

The article investigates the ways to diversify sources of natural gas supply to EU countries in the context of new pipeline continental and transcontinental projects implementation.

Attention is paid to the direct dependence of individual European countries on external natural gas suppliers as well as to measures taken by the EU to prevent gas monopolization.

The European Union is forced to strengthen its own energy security under the growing instability at world energy markets and the efforts of individual states to make the energy factor a tool for implementing their foreign policy.

That is why the urgency of finding ways to meet the growing needs of European countries in imported gas in order to ensure their own energy security is beyond doubt.

New complex unpredictable conditions for the formation of foreign economic positions of individual countries, unstable political and economic situation, as well as the risks of infrastructure failure, are forcing EU countries to strive for stability and security of energy supply.

The emergence of new powerful sources of energy supply at the European market within the framework of projects of gas production increase in the Caspian and Mediterranean regions, Central Asia, as well as the development and diversification of transport and energy infrastructure, provide EU countries with a unique opportunity to import pipeline gas.

At the same time, in the coming years, the total capacity of the EU countries to receive and regasify gas should constitute more than 300 billion cubic meters, which, by means of liquefied natural gas, will cover almost half of the gas needs of European countries.

Key words: *natural gas, natural gas import, gas pipeline, liquefied natural gas terminal*

УДК 323.173: 338.22.021.4

Н. В. Резнікова

ОГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ВІДОКРЕМЛЕННЯ І СЕПАРАТИЗМУ

У статті здійснено комплексний критичний аналіз існуючих теоретичних підходів до ідентифікації економічної мотивації як чинника відокремлення і сепаратизму, з акцентом на виокремленні економічних детермінант сепаратизму. Розкрито мотиваційні інтенції відокремлення та сепаратизму залежно від розміру економіки (велика відкрита економіка та мала відкрита економіка), економічних інтересів суб'єктів господарювання (виробники та споживачі) та соціальних запитів з

врахуванням потенційного впливу на економічне зростання. Наголошується, що сепаратизм, маючи передусім внутрішні передумови, зазнає також впливу з боку акторів геополітичної гри, для реалізації чітких доктрин забезпечення національних інтересів і домінування у світі сепаратистські процеси сприяють досягненню мети, оскільки політично й економічно ослаблені державні утворення не мають достатнього ресурсу для прийняття повністю суверенних рішень, а також зменшують ймовірність утворення політичних союзів, здатних створювати конкуренцію лідерам.

Розглянуто моделі, в яких найістотнішою ідеєю формування ідентичності території визнано ту, що базується передусім навколо економічних інтересів, а тому й прагнення сепаратистських рухів також зумовлені й визначаються економічними інтересами. Економічний корисливий інтерес (включно з перспективними або обіцяними здобутками у майбутньому) є єдиним найістотнішим і найлегітимнішим підґрунтям для просування незалежності на будь-якій території. Сепаратистські політичні спільноти створюються, коли частина населення вбачає відокремлення економічно вигідним. Отже, легітимність руху за незалежність у цілому будується на низці економічних чинників, як-от частка регіону в національному доході, абсолютний рівень його розвитку, його торгівля з рештою країни, його чисті потоки капіталу з іншими регіонами і його фіскальна автономія

Відсутність єдності у висновках щодо наслідків сепаратизму, проілюстрована нами у дослідженні на прикладі чималого обсягу наукової літератури, а також нехтування, на наш погляд, важливими аспектами геополітичних устремлінь потужних країн свідчить про наявність різноспрямованих базових інтересів учасників міжнародних відносин, які і постають фундаментальним базисом процесів автономізації аж до відокремлення. Серед детермінант підтримки сепаратизму виокремлено: наявність регіональних політичних партій; певну ступінь децентралізації; уявлення про слабкість держави, до складу якої входять сепаратистські регіони. Можливі судження та висновки щодо економічного підґрунтя відокремлення чи сепаратизму можуть породжуватися внутрішнім конфліктом, слабким керівництвом або формуватися по мірі загострення регіональних асиметрій та економічної кризи.

Ключові моменти на користь великих територіальних одиниць можуть бути зведені до таких: великі економіки сприяють розвитку потужних галузей промисловості; великі економіки забезпечують державний сектор висококваліфікованими службовцями; ринки працюють без адміністративних або торгових кордонів; регіони захищені або убезпечені від зовнішніх потрясінь; диверсифікована економіка дає змогу уникати структурних проблем). Економічні наслідки відокремлення залежатимуть від: ступеня фрагментованості суспільства, інституційних обмежень, політики, яка використовує або обмежує вигоди від глобалізації.

Ключові слова. відокремлення, сепаратизм, самовизначення, незалежність, економічне зростання, економічні детермінанти, економічна безпека.

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-92-104

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Як правило, причини спроб автономізації, поглиблення її і навіть відокремлення пов'язують передусім з природним прагненням народів до самовизначення. При цьому переважно говорять про відновлення, збереження й розвиток історичної пам'яті, культури, мови та інших складових ідентичності етносу або території. Та все ж, якщо поглянути на останні три десятиліття європейської історії, а також на геополітичні процеси упродовж цього часу, з'ясовується, що таке сприйняття

теми матиме поверховий характер, міститиме переважно емоційно-суб'єктивну, часом, спекулятивну категорію сприйняття дійсності. Тому дослідники намагаються розгледіти ґрунтовніші, основоположніші мотиви сепаратистських рухів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. О.Цебенко, проводячи політологічний аналіз форм сепаратизму, виокремлює політичний, економічний, правовий та ідеологічний сепаратизм, відзначаючи визначальною рисою економічного сепаратизму намагання регіону вийти із загальнодержавної економічної системи, розірвати господарські зв'язки, що може супроводжуватись самоізоляцією чи переорієнтацією на зовнішньоекономічних партнерів [40, с.45-46]. На думку І. Рафальського, «відокремлення» або «сецесія» являє собою форму політичного сепаратизму і є політичним процесом, в ході якого від державного утворення відокремлюється якась його частина, в межах якої створюється нова суверенна держава [37, с.85], тоді як сепаратизм визначається як прагнення окремих груп населення чи організації до відокремлення, відособлення; рух за надання частині держави права автономії чи за її повне відокремлення й створення нової держави. У багатонаціональних державах – це прагнення національних меншин до відокремлення, створення самостійної держави [37, с.84]. У політико-територіальному відношенні, зазначає І. Рафальський, крім сецесії, політичний сепаратизм може також виявлятися у формі іредентизму, тобто відокремленні частини території держави з метою приєднання до іншої держави. Теоретико-методологічне значення поняття «сецесія» полягає в наступному: з його допомогою досягається можливість теоретичного осмислення закономірностей сепаратистських процесів; це поняття дозволяє доповнювати існуючі типології політичних процесів і значно розширювати сферу застосування порівняльного методу в політичних науках [37, с.85]. Цитуючи В. Дівак [34], автор акцентує на тому, що кардинальна розбіжність між обома поняттями залишається у сфері визнання або невизнання легітимності центральної влади. Відтак відокремлення або сецесія є вужчим поняттям і означає вимогу формального виходу з держави, розриву зв'язків із центральною владою з боку якоїсь частини державного утворення на підставі прагнення до створення суверенної держави. За таких умов стає очевидним, що рухи за відокремлення (сецесію) і сепаратистські рухи можуть легко переходити одне в одне на різних етапах своєї еволюції, а їх лідери можуть змінювати цілі, свідомо або несвідомо маніпулюючи змістом цих понять [37, с.80]. Базуючись на комплексному використанні здобутків багатьох суміжних наук, Н. Горло з'ясовує сутність досить неоднозначних процесів і явищ сучасності, пов'язаних з визначенням регіоном свого статусу, таких як автономізм, сепаратизм, іредентизм, сецесіонізм [33, с.24], наголошуючи: «якщо мета сепаратистів-сецесіоністів полягає у виході зі складу існуючої держави і створенні власної, то іредентисти прагнуть здійснити сецесію з метою приєднання до сусідньої держави» [33, с.58].

Метою дослідження є комплексний критичний аналіз існуючих теоретичних підходів до ідентифікації економічної мотивації як чинника відокремлення і сепаратизму, з акцентом на виокремленні економічних детермінант сепаратизму.

Виклад основного матеріалу. А. Родрігес-Позе і Р. Сандак [26], ставлячи за мету дослідити вплив економічного чинника на розвиток сепаратистських інтенцій, проаналізували аргументацію кампаній за референдум у Шотландії. Комісія робочої групи з фіскальних питань, утворена урядом Шотландії, зазначила низку економічних переваг з точки зору існування Шотландії як самостійної держави [13]. Комісія вважала, що незалежна Шотландія матиме краще економічне позиціонування, адже «чимало аналогічних за структурою і величиною країн мають змогу застосовувати усі політичні важелі для досягнення у довготерміновій перспективі значно кращих результатів соціально-економічного розвитку» [13, р. 37]. Нинішня ж неспроможність, на думку

членів Комісії, мати порівнюваний економічний потенціал зі схожими країнами (Австрія, Данія, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Португалія і Швеція) пояснюється існуючими зв'язками з Великобританією, а тому «незалежність – це шлях до повного розкриття потенціалу Шотландії та усунення обмежень поточної конституційної бази».

У Каталонії Консультативна рада з національного переходу (Advisory Council for National Transition) – аналог Комісії робочої групи з фінансових питань у Шотландії – в основних документах аргументувала економічні переваги незалежної держави Каталонія. Згідно з ними незалежність не матиме жодних негативних наслідків для економічного зростання. Наприклад, «поділ між Чеською Республікою і Словаччиною у 1993 році не спровокував особливих проблем [...], їхні економіки не відчули занепаду і продовжували зростати кожна власним шляхом» [18]. Крім того, каталонська держава одразу ж нарощуватиме власні доходи, бо «після трьох століть сплати податків іспанській державі каталонці відчують, що їхні зусилля в економічній сфері безпосередньо впливатимуть на піднесення якості життя громадян Каталонії» [18, р. 12], коли ж «суспільні ресурси управлятимуться у прозоріший і відповідальніший спосіб, добровільні внески у державу значно зростуть» [17, р. 27]. А тому очікувалося, що сепаратизм забезпечить «дивіденд від незалежності», який характеризуватиметься вищим зростанням і процвітанням на нових незалежних територіях.

Водночас, як показують приклади Шотландії і Каталонії, твердження прихильників відокремлення щодо подолання бюрократизації й економічної стагнації мають розбіжності з реальним станом речей і ґрунтуються передусім на обмежених емпіричних даних із минулого. Є небагато досліджень щодо економічних наслідків сепаратизму, а наші знання про вплив незалежності на економічну політику нових країн ще не є докладними. У переважній частці праць щодо таких питань, як величина країни (зокрема, А. Алесіні у співавторстві з К. Вач'яргою [2] та Е. Спалаорою [1], Г. Армстронга та Р. Ріда [4], А. Прайса [23] або безпосередньо сепаратизму, розглядаються передусім демографічні, політичні або фінансові аспекти (як то у науковому доробку Д. Берковітца [5], І.С. Ластіка, Д. Мйодовніка і Р.-Дж. Ейдельсона [19], М. Хосоє [16]). Отже, питання про те, чи створює сепаратизм «дивіденд від незалежності», залишається значною мірою недослідженим, хоча приклад Чехії і Словаччини більш ніж показовий, що свідчить про наявність другого мотиву – геополітичного, який ми опускаємо зважаючи на мету статті, в якій увага зосереджуватиметься передусім на внутрішніх аспектах).

Так, М. Хетчер [15, р. 267] у статті під назвою «*The Dynamics of Secession*», пише: «Сепаратизм (англ. «secessionism») – це вимога формального виходу [з-під юрисдикції] центральної політичної влади з боку суб'єкта або суб'єктів, що входять до складу [держави], на основі претензії на незалежний суверенний статус [...] Відокремлення буде успішним, якщо вихід отримує визнання держави, до складу якої входить суб'єкт (англ. «host state»), і міжнародного співтовариства». Таке визначення сепаратизму (англ. «secessionism») і відокремлення або сецесії (англ. «secession») використовуватиметься надалі.

У моделі М. Хетчера підкреслюється присутність чотирьох послідовних етапів сепаратистського руху, кожен із яких є визначальною перешкодою, які треба подолати: 1) самовизначення регіональної групи; 2) колективні дії у регіоні; 3) детермінанти підтримки сепаратистів; 4) реакція держави, до складу якої входять суб'єкти-сепаратисти (англ. «host state»).

На кожному етапові наступу на економічну безпеку держави економічні міркування відіграють основоположну роль у визначенні того, чи зможуть прогресувати незалежницькі амбіції. На початкових етапах самовизначення регіональної групи наявність значних природних ресурсів або належних трудових навичок допомагає

громадянам усвідомити загальні інтереси, що, зрештою, формує спільну ідентичність. Як зазначають Дж. Ван Хейген та Б. Айхенгрін, коли на периферійних територіях поширюється думка, «що тут отримують менше вигод, що надходять від центральної влади, ніж можливих від очікуваних» [31], це сприятиме подальшому самовизначенню групи. Тільки тоді, як стверджує М. Хетчер, чітко окресляться інтереси виробника і споживача, а додаткові культурні й історичні чинники сприятимуть духові єднання. Такі економічні міркування впливають на участь у регіональних колективних діях.

Підтримка сепаратизму на визначальному третьому етапові також має глибокі економічні корені. Вона зазвичай надходила спочатку від представників середнього класу, приватного сектора і сектора послуг. Н. Самбаніс і Б. Мілановіч вважають, що їх поєднує переконання у тому, що особистий добробут не має прямої залежності від зв'язків із центральним урядом або з іншими територіями країни. Тому вони розглядають «свою участь у багатонаціональній державі як таку, що внутрішньо суперечить природі і є серйозною перешкодою для повноцінного розвитку їхньої групи» [29]. Індустріальні ж і сільськогосподарські робітники менш чутливі до сепаратистських настроїв, оскільки їхня праця, її якість і віддача пов'язані із спільними національними ринками і масштабом економіки, а також періодичною прямою підтримкою від держави. Тому, як переконують Н. Самбаніс і Б. Мілановіч, дотримуючись підходу М. Хетчера, кожна конкретна група керується власним корисливим інтересом у питанні незалежності. Це є ключовим чинником, який означає, що загальна схильність до сепаратизму виникає незалежно від будь-яких абсолютних умов: «Ця [модель] ґрунтується на припущенні, що громадяни зажадають відокремлення тільки тоді, коли відчують особисту вигоду. Значимо, ця ідея допускає, що підтримка сепаратизму не залежить від рівня економічного розвитку або експлуатації регіону. З цього погляду зрозумілішими є націоналістичні вимоги на тлі сепаратистських претензій після відкриття нафти у Біафрі і Шотландії» [15, р. 276].

Крім того, додатковими детермінантами підтримки сепаратизму є наявність регіональних політичних партій, певна ступінь децентралізації, а також уявлення про слабкість держави, до складу якої входять сепаратистські регіони (уявлення – висновки - можуть породжуватися конфліктом, слабким керівництвом або економічною кризою).

Реакція ж держави (четвертий етап) на сепаратистські вимоги залежить від передбачуваних економічних наслідків можливого відокремлення однієї частини держави. Вона може вдатися до жорсткої відсічі сепаратизмові або, навпаки, полегшити досягнення незалежності. Але є і «середній» варіант з пропозицією сприятливішої політики щодо рівня фіскальної і політичної автономії, стимулів для лідерів сепаратистів і/або виборців. Але держава завжди (як правило, часто) має змогу застосувати силу з усвідомленням того, що це також має власну ціну. Остаточне рішення залежатиме від відносної ціни підтримки єдності держави.

Динамічна модель М. Хетчера пропонує низку важливих варіантів аналізу політичної економії сепаратизму. Найістотношою є ідея формування ідентичності територій передусім навколо економічних інтересів, а тому й прагнення сепаратистських рухів також зумовлені й визначаються економічними інтересами. Економічний корисливий інтерес (включно з перспективними або обіцяними здобутками у майбутньому) є єдиним найістотнішим і найлегітимнішим підґрунтям для просування незалежності на будь-якій території. Сепаратистські політичні спільноти створюються, коли частина населення вбачає відокремлення економічно вигідним. Отже, легітимність руху за незалежність у цілому будується на низці економічних чинників, як-от частка регіону в національному доході, абсолютний рівень його розвитку, його торгівля з рештою країни, його чисті потоки капіталу з іншими регіонами і його фіскальна автономія [7]. Сприятливі комбінації цих чинників визначають імовірність появи і шанси на успіх націоналістичного і/або сепаратистського руху. А тому культурні, історичні й

етнічні зв'язки (так званій «романтичний націоналізм»), не підсилені економічним стимулом, ніколи не є достатньою умовою для утвердження самодостатніх сепаратистських рухів.

З погляду на це не дивно, що переважання ідеї економічного націоналізму над націоналізмом романтичним є звичайним явищем для сепаратистських рухів за незалежність останнього часу [35; 36; 38; 39], наприклад, у Каталонії або Шотландії. Зокрема, Національна партія Шотландії (Scottish Nationalist Party (SNP)), яка мала тільки 11% голосів шотландських виборців у 1970 році, побачила, як зростає її підтримка, коли після чотириразового подорожчання ціни на нафту після війни Судного дня 1973 року британський уряд зніціював закони, згідно з якими 90% додаткових прибутків від нафтових покладів, розташованих поблизу шотландського узбережжя, надходитиме до урядової скарбниці. Під гаслом «Ця нафта шотландська» SNP здобула понад 30% голосів шотландських виборців на виборах 1974 року. Така зміна в електоральній підтримці притаманна і партії «Північна ліга» в Італії. Цей політичний рух, побудований на ідеї «романтичного націоналізму», спрямований на відродження так званої «паданської» держави, перебував на узбіччі електоральних уподобань і пережив злет, щойно його керівництво на чолі з Умберто Боссі розпочало мову про «репатріацію» податків до тих регіонів, де вони сплачуються [17]. Такі ж фіскальні аргументи популярного гасла «Іспанія нас обкрадає» пронизують нинішню ідею незалежності Каталонії [17; 18].

М. Букман також надає дані про значення економічних прагнень для сепаратистських рухів. В емпіричному дослідженні 37-ми сепаратистських рухів у всьому світі вона з'ясувала, що основним джерелом легітимності їх є економічний стимул, до якого додаються культурні, мовні або інші «романтичні» аргументи. Дослідник визначає, що подібний набір економічних «образ» зумовив розпад Югославії, Чехословаччини і СРСР. Але слід пам'ятати, що підтримка сепаратизму, заснована на «економічному корисливому інтересові», може залежати не лише від перспектив відчутних короткострокових вигод, як-от нафта Північного моря або частка у податкових надходженнях країни, а й від прагнення усунути справжні або уявні правові або політичні перешкоди для процвітання. Такий стимул часто виникає в часи економічних або політичних криз, коли різні бачення реструктуризації економіки можуть зумовити значні розбіжності та прискорити події.

Моделювання потенційних вигод від відокремлення стає дедалі популярним з акцентом на економічні переваги як чинника сепаратизму. Такі спроби розпочалися у 1980-х роках, коли чимало досліджень присвячувалися моделюванню не тільки чинників, а й прогнозам наслідків ширшої автономії або незалежності. В одній із найперших праць Дж.М. Бучанана і Р.Л. Фейза [9] вжито термін «внутрішнього виходу» периферійного регіону в межах єдиної країни. Згідно з теоретичною моделлю авторів регіон може голосувати за вихід із країни, але вже без наступного доступу до будь-яких внутрішніх трансфертів і суспільних товарів. Моделювання засвідчило, що за умови відокремлення багатші регіони матимуть сприятливішу ситуацію, ніж бідніші; внаслідок цього загроза відокремлення (передусім з метою скорочення податкового навантаження) буде ймовірнішою, якщо вона надійде від багатого регіону. У підсумку (або за умови відокремлення багатого регіону, або зниження податків для всіх) бідніші регіони перебуватимуть у програві. Цей висновок став точкою відліку для низки додаткових моделей — Д. Берковіца [5], П. Болтона і Дж. Роланда [6], С. Ластіка, Д. Мйодовніка і Р.-Дж. Ейдельсон [19], В. Анесі і Д. Дондера [3], які надали нові варіації економічних наслідків відокремлення.

Попри значну кількість теоретичних підходів емпіричний аналіз характеру впливу відокремлення (сецесії) на економічні показники нових незалежних країн є відносно обмеженим. У літературі здебільшого йдеться про супутні питанням, як-от роль

величини країни. Останніми роками точаться суперечки щодо того, чи мають менші країни кращі показники ефективності, ніж більші. Відповідні теорії, як правило, намагаються точно визначити вигоду і ціну для великих і малих країн, якими встановлюється рівновага, що максимізує чисті потенційні прибутки урядів.

Основну дихотомію дуже досконало виражено ще у Шарля Монтеск'є в його праці «Про дух законів» (1748 р.), що аналізується А.М. Колером, Б.К. Міллером і Г.С. Стоуном [22, р.131]: «Якщо республіка мала, її знищує іноземна сила; якщо вона велика, її руйнує внутрішня недосконалість. На цю подвійну незручність однаково наражаються демократії та аристократії, добрі вони чи погані. Зло тут у ньому самому, і жодна з форм не може його виправити».

В аргументах на користь великих країн підкреслюється їхня здатність бути динамічнішими, проактивнішими і стійкішими до зовнішніх потрясінь. Це зумовлено вигодами економік більшого масштабу і величини, де нижча *питома* ціна суспільних товарів, легше утворюються спеціалізовані, конкурентні сектори і забезпечуються високі стандарти громадських послуг [2]. Великі країни вважаються також краще захищеними від економічних негараздів з погляду на їхні великі резерви [2; 4]. Аргументи на користь більших країн містять також їхню прискіпливішу обережність щодо ризиків й кращу захищеність від ризиків, кращу здатність до перспективного планування, а також величину і диверсифікованість, достатню, щоб обмежувати появу структурних проблем на кшталт Данської хвороби [4].

Водночас більші країни також часто здатні на додаткові витрати, пов'язані з функціонуванням потужних керівних органів. Такі витрати можуть перекрити потенційні вигоди, пов'язані з величиною, оскільки чисельне населення зазвичай є різноманітнішим в етнічному, мовному сенсах, в уподобаннях. Великі країни можуть стикатися також зі складнішими проблемами, пов'язаними з розбудовою інституцій, колективними діями і виробництвом суспільних товарів. Хто ж підтримує малі країни, то звертають увагу на такі їхні позитивні риси, як-от більша схильність до співпраці, згуртованість, інноваційність і легкість в управлінні порівняно з більшими країнами. Малі країни є відкритішими для торгівлі і, можливо, здатні краще знаходити і заповнювати спеціальні ринкові ніші. Зрештою, у малих країнах менший бюрократичний апарат, їм не потрібні «додаткові відомства для обслуговування самої організації», що скорочує їхні внутрішні адміністративні витрати [32].

Ключові моменти на користь великих територіальних одиниць можуть бути зведені до таких: великі економіки сприяють розвитку потужних галузей промисловості; великі економіки забезпечують державний сектор висококваліфікованими службовцями; ринки працюють без адміністративних або торгових кордонів; регіони захищені або убезпечені від зовнішніх потрясінь; диверсифікована економіка дає змогу уникати структурних проблем). Економічні наслідки відокремлення не лишаять місця оптимізму, адже: фрагментованість суспільства шкодить економіці й інститутам; різноманітність уподобань ускладнює роботу інститутів і виробництво суспільних товарів; протекціонізм скорочує вигоди від глобалізації; бюрократія стає надмірною і може бути обтяжливою і складною.

Згідно з теоріями про величину країни зазначені вище протилежні сили створюють рівноважну систему її міжнародних кордонів, всередині яких економічні вигоди масштабу і величини врівноважуються ціною внутрішньої фрагментованості й бюрократії [1]. Одна сукупність сил спричиняє централізацію і розширення країни, створюючи при цьому вигоди для багатства й ефективності; друга – занепад і сепаратизм через різноманітність уподобань й обтяжливий адміністративний апарат. Тому основні сили, знову ж таки, постають на ґрунті корисливого інтересу.

Емпіричні дослідження щодо оптимальної величини країни надають низку висновків для роздумів. У деяких літературних джерелах, як у А.К. Роуза [27], не зазначено жодної різниці між економіками великих і малих країн. Використовуючи панель даних про 200 країн за 40 років, А.К. Роуз не бачить емпіричного зв'язку між різницею у величині країни й ефективністю економіки за винятком відкритості торгівлі, де малі країни мають кращі показники. З точки зору сепаратизму це означає, що нові незалежні (малі) держави не можуть розраховувати на значні зміни показників зростання й ефективності економіки, що підриває аргумент на користь того, що вони житимуть краще за умови самостійності.

В інших дослідженнях — В. Істерлі і А. Краайа [11], Д. Сальваторе, М. Светлічіча і Дж.П. Дам'яна [28] — навпаки, зазначено, що величина країни має значення для ефективності економіки. Але серед дослідників немає згоди щодо напрямку і масштабу цього ефекту, звідки напрошується висновок, що зв'язок між величиною країни й економічними результатами є складним і поки що не зовсім зрозумілим.

Досліджень, присвячених безпосередньому аналізу реальних наслідків потенційного відокремлення [регіонів] у конкретних країнах, навіть ще менше, він насамперед стосується гіпотетичних і/або майбутніх, а не реальних або історичних прикладів. Такий аналіз є у праці Дж.Бросіо і Ф. Ревеллі [8], автори якої оцінюють вплив можливого відокремлення від італійської держави 19-ти її регіонів, розраховуючи потенційні економічні збитки і здобутки для медіанного виборця у кожному регіоні за три періоди часу. Хоча Дж.Бросіо і Ф. Ревеллі не пропонують чітких висновків про сукупний чистий ефект для Італії від відокремлення, з результатів їхнього аналізу зрозуміло, що за умови можливого розпаду італійської держави багаті регіони на півночі країни отримують значні вигоди від відокремлення. Бідні регіони півдня країни, навпаки, програють. А. Прайс і Б. Левінгер [23] також моделюють економічні наслідки від виникнення незалежної «Республіки Уельс» й отримують позитивний вплив відокремлення: якби Уельс здобув незалежність у 1989 році, він став би на 39% багатшим у 2011 році незважаючи на відносну бідність порівняно з рештою Великобританії на початку періоду [незалежності].

Е. Спалаоре і Р. Ваш'ярг [30] моделюють економічний результат від злиття двох сусідніх країн, коли дві країни об'єднують ринки, але продовжують взаємний експорт, або ж шляхом «повної інтеграції», коли вони зливаються в єдине ціле. Використовуючи велику вибірку країн, вони роблять висновок, що будь-яка пара країн отримує додаткові 0,12% річного зростання за умови територіального злиття, але, навпаки, втрачить 0,11% річного зростання за «повної інтеграції». П. Кольє і А. Дж. Венейбл [10] стверджують, що надмірна фрагментація Африки на південь від Сахари шкодить зростанню, зменшує можливість для великомасштабної індустріалізації, що поставило цей регіон на шлях сировинної спеціалізації за відсутності значних економік масштабу.

І, нарешті, як відзначають Е. Мігель, С. Сатьяната й Е. Сердженті [20], Дж.Д. Фірон і Д.Д. Лейтин [12], Дж.К. Мердок і Т. Сандлер [21], відокремлення майже не можливо домогтися без конфліктів, які іноді переростають у громадянську війну. Громадянська непокора спричиняє відчутне руйнування економіки і загалом асоціюється з низьким рівнем зростання. Масштаб впливу конфлікту на економіку визначається його інтенсивністю, тривалістю і термінами.

Висновки. У нашому аналізові наголошується, що сепаратизм, маючи передусім внутрішні передумови, зазнає також впливу з боку акторів геополітичної гри, для реалізації чітких доктрин забезпечення національних інтересів і домінування у світі сепаратистські процеси сприяють досягненню мети, оскільки політично й економічно ослаблені державні утворення не мають достатнього ресурсу для прийняття повністю

суверенних рішень, а також зменшують ймовірність утворення політичних союзів, здатних створювати конкуренцію лідерам.

Відсутність єдності у висновках щодо наслідків сепаратизму, проілюстрована нами у дослідженні на прикладі чималого обсягу наукової літератури, а також нехтування, на наш погляд, важливими аспектами геополітичних устремлінь потужних країн свідчить про наявність різноспрямованих базових інтересів учасників міжнародних відносин, які і постають фундаментальним базисом процесів автономізації аж до відокремлення.

Список використаної літератури

1. Alesina A. On the Number and Size of Nations [Electronic resource] / A. Alesina, E. Spolaore // *The Quarterly Journal of Economics*. — 1997. — Vol. 112, Issue 4. — P. 1027–1056. — Mode of access : <https://academic.oup.com/qje/article-abstract/112/4/1027/1911699?redirectedFrom=fulltext>
2. Alesina A. Openness, Country Size and Government [Electronic resource] / A. Alesina, R. Wacziarg // *Journal of Public Economics*. — 1998. — Vol. 69. — P. 305-321. — Mode of access : <https://www.nber.org/papers/w6024>
3. Anesi V. Voting Under the Threat of Secession: Accommodation vs. Repression [Electronic resource] / V. Anesi, P. De Donder // *Social Choice and Welfare*. — 2013. — Vol. 41. — P.241-261. — Mode of access: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00355-012-0682-2>
4. Armstrong H.W. Small States & Small Island States : Implications of Size, Location & Isolation for Prosperity / H. W Armstrong, R. A Read // *On the Edge of the Global Economy: Implications of Economic Geography for Small- & Medium-Sized Economies at Peripheral Locations*. editor / Jacques Poot. Cheltenham : Edward Elgar, 2004. P. 191-223. — Mode of access: [http://www.research.lancs.ac.uk/portal/en/publications/small-states--small-island-states\(b8307c0b-8d86-44ef-ad6a-557fb916f4db\)/export.html](http://www.research.lancs.ac.uk/portal/en/publications/small-states--small-island-states(b8307c0b-8d86-44ef-ad6a-557fb916f4db)/export.html)
5. Berkowitz D. Regional Income and Secession: Centre-periphery relations in emerging market economies [Electronic resource] / D. Berkowitz // *Regional Science and Urban Economics*. — 1997. — Vol. 27, Issue 1. — P. 17-45. — Mode of access : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0166046296021436>
6. Bolton P. The Breakup of Nations: a political economy analysis [Electronic resource] / P. Bolton, G. Roland // *Quarterly Journal of Economics*. — 1997. — Vol. 112, Issue 4. — P. 1057-90. — Mode of access: https://econpapers.repec.org/article/oupqjecon/v_3a112_3ay_3a1997_3ai_3a4_3ap_3a1057-1090..htm
7. Bookman M. *The Economics of Secession* / M. Bookman. - Basingstoke : Macmillan Press, 1993. —262 p.
8. Brosio G. The Political Economy of Regional Opting Out: Distributive implications of a prospective Europe of regions [Electronic resource] /G. Brosio, F. Revelli // *Economics of Governance*. — 2003. — Vol. 4. — P. 127 - 142. — Mode of access : <https://link.springer.com/article/10.1007/s101010200053>
9. Buchanan J.M. Secession and the Limits of Taxation: toward a theory of internal exit / J.M. Buchanan, R.L. Faith // *American Economic Review*. — 1987. — Vol. 77, Issue 5. — P. 1023-1031.
10. Collier P. Trade and Economic Performance: does African fragmentation matter? [Electronic resource] / P. Collier, A.J. Venables. - Cape Town, 2008. — Mode of access : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.532.108&rep=rep1&type=pdf>
11. Easterly W. Small States, Small Problems? Income, Growth and Volatility in Small States [Electronic resource] / W. Easterly, A. Kraay // *World Development*. — 2000. —

Vol. 28, Issue 11. — P. 2013-2027. — Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/222514869_Small_States_Small_Problems_Income_Growth_and_Volatility_in_Small_States

12. Fearon, J. D. Ethnicity, insurgency, and civil war [Electronic resource] / J. D. Fearon, D.D. Laitin // American Political Science Review. — 2003. — Vol. 97, Issue 1. — P. 75-90. — Mode of access: http://www.uky.edu/~clhyn2/PS439G/readings/fearon_laitin_2003.pdf

13. Fiscal Commission Working Group [Electronic resource] First Report – Macroeconomic Framework // The Scottish Government. — 2013. — February 11. - Mode of access : <https://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20170701074158/www.gov.scot/Publications/2013/02/3017>

14. Gold T. W. The Lega Nord and Contemporary Politics in Italy / T. W. Gold. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. — 188 p.

15. Hechter M. The Dynamics of Secession [Electronic resource] / M. Hechter // Acta Sociologica. — 1992. — Vol. 35, Issue 4. — P. 267-283. — Mode of access : https://www.academia.edu/20583253/The_Dynamics_of_Secession

16. Hosoe M. Political Economics of Regional Integration-Secession and Representative Elections [Electronic resource] / M. Hosoe // Journal of Economics, Kumamoto-Gakuen University. — 2011. — Vol. 18, Issue 1-2. — P. 17-37.

17. L'Administració tributària de Catalunya [Electronic resource]. – Barcelona : Generalitat de Catalunya, 2013. — Rapport Vol.2. - Mode of access: https://presidencia.gencat.cat/web/.content/ambits_actuacio/consells_assessors/catn/informes/livre_blanco_angles.pdf

18. Les relacions de cooperació entre Catalunya i l'Estat espanyol [Electronic resource].. – Barcelona : Generalitat de Catalunya, 2013. - Rapport no. 3. — Mode of access : <https://www.yumpu.com/en/document/view/52805375/les-relacions-de-cooperacio-entre-catalunya-i-lestat-espanyol>

19. Lustick I. S. Secessionism in Multicultural States: Does Sharing Power Prevent or Encourage It? [Electronic resource] / I. S. Lustick, D. Miodownik, R. J. Eidelson // American Political Science Review. — 2004. — Vol. 98, Issue 2. — P. 209-229. — Mode of access : <https://www.polisci.upenn.edu/ps-i/publications/LusMioEid.pdf>

20. Miguel E. Economic shocks and civil conflict: An instrumental variables approach [Electronic resource] / E. Miguel, S. Satyanath, E. Sergenti // Journal of Political Economy. — 2004. — Vol. 112, Issue 4. — P. 725-753. — Mode of access : http://data.nber.org/ens/feldstein/Papers/_Paper__Economic_Shocks_and_Civil_Conflict.pdf

21. Murdoch J. C. Civil Wars and Economic Growth: Spatial Dispersion [Electronic resource] / J. C. Murdoch, T. Sandler // American Journal of Political Science. — 2004. — Vol. 48, Issue 1. — P. 138–151. — Mode of access : <https://ideas.repec.org/a/wly/amposc/v48y2004i1p138-151.html>

22. On the laws in their relation with defensive force // Montesquieu: The Spirit of the Laws / ed. by A. M. Cohler, B. C. Miller, H. S. Stone. – Cambridge : Cambridge University Press, 1989. — P.131-137.

23. Price A. The Flotilla Effect: Small economies through the eye of the storm [Electronic resource] / A. Price, B. Levinger. - Mode of access : https://issuu.com/plaid/docs/flotilla_effect_-_adam_price_and_ben_levinger

24. Reznikova N. Projections of deglobalization in the contemporary international economic relations in the context of the paradigm of globalism / N. Reznikova, O. Ivashchenko // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. – 2018. – Вип.15. – С.98-106; Reznikova N. Projections of deglobalization in the contemporary international

economic relations in the context of the paradigm of globalism / N. Reznikova, O. Ivashchenko // *Visnyk Mariupol'skogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomika*. – 2018. – Vyp.15. – S.98-106.

25. Reznikova N. The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism / N. Reznikova, V. Panchenko, O. Bulatova // *Baltic Journal of Economic Studies*. – 2018. – Vol. 4, № 4. – P. 274–281.

26. Rodríguez-Pose A. From identity to the economy: analysing the evolution of the decentralisation discourse [Electronic resource] / A. Rodríguez-Pose, R. Sandall // *Environment and Planning C: Government and Policy*. — 2008. — Vol. 26, Issue 1. — P. 54-72. — Mode of access: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/cav2>

27. Rose A. K. Size Really Doesn't Matter: In search of a national scale effect [Electronic resource] / A.K. Rose // *Journal of the Japanese and International Economies*. — 2006. — Vol. 20, Issue 4. — P. 482-507. — Mode of access : <https://www.nber.org/papers/w12191>

28. Salvatore D. Small Countries in a Global Economy: New challenges and opportunities / D. Salvatore, M. Svetličič, J. P. Damijan. - London : Palgrave Macmillan, 2001. —306 p.

29. Sambanis N. Explaining regional autonomy differences in decentralized countries [Electronic resource] / N. Sambanis, B. Milanovic // *Comparative Political Studies*. — 2014. — Vol. 47, Issue 13. — P. 1830–1855. — Mode of access : <https://www.semanticscholar.org/paper/Explaining-Regional-Autonomy-Differences-in-Sambanis-Milanovic%CC%81/d9a47d22176761edd6dbfec9c22192d443f1af20>

30. Spolaore E. Borders and Growth [Electronic resource] / E. Spolaore, R. Wacziarg // *Journal of Economic Growth*. — 2005. — Vol. 10, Issue 4.— P. 331-386. — Mode of access : <https://ideas.repec.org/p/ecl/stabus/1761.html>

31. Van Hagen J. Federalism, fiscal restraints, and European monetary union [Electronic resource] / J. Van Hagen, B. Eichengreen // *American Economic Review*. — 1996. — Vol. 86, № 2. — P.134–138. — Mode of access : <https://www.jstor.org/stable/2118110?seq=1>

32. Wittman D. Nations and States: Mergers and acquisitions; dissolutions and divorce [Electronic resource] / D. Wittman // *Economics and Conflict*. — 1991. — Vol. 81, Issue 2. — P. 126-129. — Mode of access : <http://ideas.repec.org/a/aea/aecrev/v81y1991i2p126-29.html>

33. Горло Н. В. Функціональні та концептуальні моделі політики іредентизму [Електронний ресурс] : дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 / Наталя Віталіївна Горло; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2019. - 2019. – Режим доступу : https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf ; Horlo N. V. Funktsionalni ta kontseptualni modeli polityky iredentyzmu [Elektronnyi resurs] : dys. ... d-ra polit. nauk : spets. 23.00.02 / Natalia Vitaliivna Horlo; Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. - Lviv, 2019. - 2019. – Rezhym dostupu : https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf

34. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти : моногр. / В. Дівак. – Київ : Логос, 2010. – 224 с. ; Divak V. Separatyzm yak fenomen suchasnoi polityky: politolohichni ta pravovi aspekty : monohr. / V. Divak. – Kyiv : Lohos, 2010. – 224 s.

35. Панченко В. Г. Методологічні засади економічного націоналізму / В. Г. Панченко, Н. В. Резнікова // *Економіка та держава*. - 2017. - № 7. - С. 4-8. ; Panchenko V. H. Metodolohichni zasady ekonomichnoho natsionalizmu / V. H. Panchenko, N. V. Reznikova // *Ekonomika ta derzhava*. - 2017. - № 7. - S. 4-8.

36. Панченко В.Г. Політика економічного націоналізму: від витоків до нових варіацій економічного патріотизму / В. Г. Панченко, Н. В. Резнікова // *Економіка та держава*. - 2017. - № 8. - С. 4-8. ; Panchenko V.H. Polityka ekonomichnoho natsionalizmu: vid vytokiv do novykh variatsii ekonomichnoho patriotyzmu / V. H. Panchenko, N. V. Reznikova // *Ekonomika ta derzhava*. - 2017. - № 8. - S. 4-8.

37. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії / І. Рафальський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. - 2014. - Вип. 4-5. - С. 78-93. ; Rafalskyi I. Samovyznachennia ta separatyzm. Pytannia teorii / I. Rafalskyi // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. - 2014. - Vyp. 4-5. - S. 78-93.

38. Резнікова Н. В. Теоретико-методологічні засади визначення економічної залежності в умовах двополярного зонування світової економіки / Н. В. Резнікова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – С. 38-42. ; Reznikova N. V. Teoretyko-metodolohichni zasady vyznachennia ekonomichnoi zalezhnosti v umovakh dvopoliarnoho zonuвання svitovoi ekonomiky / N. V. Reznikova // Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. – 2012. – № 4. – S. 38-42.

39. Резнікова Н.В. Діалектика національного та глобального в умовах міжкrajинної взаємозалежності / Н.В. Резнікова // Економіка та держава. – 2012. – № 9. – С. 8-11; Reznikova N.V. Dialekty`ka nacional`nogo ta global`nogo v umovakh mizhkrajynnoi vzayemozalezhnosti / N.V. Reznikova // Ekonomika ta derzhava. – 2012. – # 9. – S. 8-11.

40. Цебенко О. Форми вияву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект / О. Цебенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2014. - Вип. 26. - С. 44-51. ; Tsebenko O. Formy vyjavu separatyizmu: teoretyko-metodolohichni aspekt / O. Tsebenko // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. - 2014. - Vyp. 26. - S. 44-51.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2020.

N. Reznikova

A REVIEW OF THEORETICAL APPROACHES TO IDENTIFICATION OF THE ECONOMIC MOTIVATION AS A FACTOR OF SECESSION AND SECESSIONISM

The article contains a comprehensive critical analysis of the existing theoretical approaches to identification of the economic motivation as a factor behind secession and secessionism, with emphasis on outlining the economic determinants of secessionism. The motivation-based intentions of secession and secessionism are defined depending on the economy size (a large open economy and a small open economy), economic interests of business entities (producers and consumers) and social demands with accounting to the potential impact on economic growth. It is stressed that secessionism, which background is essentially internal, is also subject to influences from geopolitical actors whose doctrinal goal of securing national interests and global domination finds support in secessionist processes, because politically and economically weak state formations, lacking the sufficient resource for taking totally sovereign decisions, are unlikely to be able to create political alliances capable to compete with leaders.

Models are explored built on the argument that because economic interests are the foundational idea in forming territorial identities, intentions of secession movements are also reliant on and driven by economic interests. The economic mercenary interest (including promised gains in future) is the most solid and legitimate ground for promoting independence in any territory. Secessionist political communities will be formed when secession becomes economically beneficial in the eyes of a part of the population. So, the legitimacy of an independence movement builds on a number of economic factors like the region's share in the national income, the absolute level of the region's development, the region's trade with the rest of the country, its net capital flows with other regions and its fiscal autonomy.

Lack of agreement in the conclusions about consequences of secessionism, illustrated by us in the study based on a large scope of the research literature, and overlooking, as we believe, of important aspects of geopolitical intentions of powerful countries are an indication of

multidirectional core interests of the international relations' parties, which lay the firm basis for autonomy seeking, until the eventual secession. The determinants of secessionism support are summed up as follows: the existence of regional political parties; a certain degree of decentralization; ideas about the weakness of the state in which secessionist regions are incorporated. Opinions and conclusions about the economic background of secession or secessionism may be possibly born by an internal conflict or weak administration, or may be formed as regional asymmetries and economic crises aggravate.

Key points in favor of large territorial units can be summed up as follows: large economies lay fertile grounds for the development of powerful industries; large economies can supply the public sector with high skilled officials; large markets can work without administrative or trade borders; the regions can be protected or secured from external shocks; a diversified economy is capable to avoid structural problems. The economic consequences of secession will depend on: the degree of society's fragmentation; institutional constrains, policies making use of or limiting the benefits of globalization.

Keywords: *secession, separatism, economic determinant, economic security, economic effect.*

УДК 378.1.014.24

Y. I. Chentukov

T. V. Marena

HIGHER EDUCATION INTERNATIONALIZATION AS A FACTOR OF IMPROVING UNIVERSITY COMPETITIVENESS

The paper dwells on estimation of the relationship between internationalization and competitive advantages of higher education institutions on the example of three European universities (University of York, University of Tartu, Vytautas Magnus University), and determining to what extent internationalization impacts university competitiveness. It is stated that the rank and the score of the university in world universities rankings can be considered as the most generalizing and comprehensive indicators of the university competitiveness level. It is found out that most of the world universities rankings take into account indicators that characterize university's international activity. Analysis of the overall score of three European universities and the indicators of their internationalization shows that an increase in internationalization indicators entails an increase in the overall score of the university and its improved positions in the corresponding rankings. Comparing universities' data on international students and international staff demonstrates that these indicators matter for the overall score of the university by QS World University Rankings and consequently for its competitiveness. The comparative analysis of internationalization profile of the universities made it possible to identify the specific constituents of the universities' success in the field of internationalization progress and obtaining competitive advantages.

Key words: *higher education internationalization, university competitiveness, universities rankings, international faculty, international students.*

DOI 10.34079/2226-2822-2020-10-19-104-112

The terms of tough competition in which universities operate all over the world require, on the one hand, the expansion of educational services markets through the internationalization of educational activities, and on the other hand, finding the ways of enhancing the level of

universities' competitiveness and improving the quality of higher education. Only competitive university which is able to provide educational services of high quality can survive on global markets, successfully competing with other institutions. At the same time, universities' active participation in the process of internationalization provides good chance for them to obtain new competitive advantages and to improve the quality of education, as far as internationalization is considered to be a means to achieve higher education quality for society.

Theoretical issues and practical problems of development of higher education internationalization processes are sufficiently highlighted in scientific studies provided by O. Bulatova [1], F. Hunter [2; 4], J. Knight [3], R. Nolan [4], H. de Wit [2; 3] and other researchers. These studies dwell on the origins and evolution of internationalization processes in higher education, pros and cons of these processes, their peculiarities in different countries and regions of the world. On the other hand, the scientific studies of O. Bulatova [1], J. Sadlak [8], J. Salmi [7] are devoted to determining the theoretical impact of higher education internationalization on the competitiveness of universities and education system in general.

Alongside it, the relationship between the indicators of higher education internationalization and the level of the university competitiveness requires appropriate quantitative assessments and empirical evidence at the university level. Moreover, the study of the actual experience of universities from developed countries in the field of international activities and assessment of the influence of internationalization progress in these universities on the state of their competitiveness is advisable in terms of finding out specific constituents of the universities' success in the field of internationalization and shaping competitive advantages. All the issues mentioned above prove the relevance of this study.

This study is aimed at estimation of the relationship between internationalization and competitive positions of higher education institutions, on the example of three European universities, and on this basis determining to what extent internationalization impacts university competitiveness.

The results of numerous theoretical studies show growing importance of internationalization for maintaining the universities competitiveness and improving the quality of educational services. For instance, the internationalization of curricula is considered to be a recognized tool for improving the quality of education. J. Salmi determines three key factors of the world class universities success, putting concentration of talent or internationalization in the first place [7]. The concentration of talent relates to the human resources of the university – its students and staff. The world-class university is capable of attracting the best scholars and students on a competitive basis. Since talents are considered to be evenly distributed around the world, the “concentration of talent” characteristic automatically indicates the high degree of foreign students and staff in these universities. Accordingly, researchers agree that the “concentration of talent” in this context is identical to the term “internationalization”. J. Sandlak and Liu Nian Kai came to the conclusion that foreign students, faculty and other manifestations of internationalization became a measure of competitiveness in the educational environment [8].

The progress of internationalization and its impact on the university competitiveness are studied on the example of three European universities: University of York (UK), University of Tartu (the Republic of Estonia), Vytautas Magnus University (the Republic of Lithuania). The choice of universities for analysis is explained by the following circumstances:

- 1) these universities represent the EU countries that differ in levels of economic development and higher education systems;
- 2) the universities are highly differentiated in terms of competitiveness and internationalization progress, and are differently presented in main universities rankings (Table 1);

Table 1

The universities under consideration in world universities rankings

Ranking	University of York	University of Tartu	Vytautas Magnus University
<i>QS World University Rankings</i>	+	+	+
<i>Times Higher Education World University Rankings</i>	+	+	-
<i>U.S. News Best Global Universities Rankings</i>	+	+	-
<i>Round University Ranking</i>	+	+	-
<i>U-multirank</i>	+	+	+

3) the authors had the opportunity to study the peculiarities of the educational activities internationalization in these universities by undergoing training and internship within international programs. Thus, they've formed their own perception and vision of the internationalization progress in these institutions of higher education.

One of the problematic issues of this study is related to the identification of the university competitiveness indicator. The fact is that there are numerous indicators (financial, economic, personnel, managerial) that can give an idea of the university competitiveness level. Each country uses its own methodology for assessing the competitiveness of higher education institutions. Once there was an opinion that one of the most important indicators of the university competitiveness is the number of students. But this indicator is quantitative one, and it doesn't show the qualitative state and the real level of competitiveness. So the rank and the score of the university in world universities rankings have been chosen as the most generalizing and comprehensive assessments of the university competitiveness level.

The study of the methodology of world universities rankings (QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings, U.S. News Best Global Universities Rankings, Round University Ranking, U-multirank) shows that most of them take into account indicators that characterize university's international activity and internationalization progress (Table 2).

Table 2

Indicators of internationalization as components of world universities rankings

Ranking	Indicators related to internationalization	Weight of indicator
<i>QS World University Rankings</i>	International Faculty	5%
	International Students	5%
<i>Times Higher Education World University Rankings</i>	International outlook, including:	7.5%
	International-to-domestic-student ratio	2.5%
	International-to-domestic-staff ratio	2.5%
<i>U.S. News Best Global Universities Rankings</i>	International collaboration	2.5%
	Global research reputation	12.5%
	International collaboration	5%
<i>Round University Ranking</i>	Percentage of total publications with international collaboration	5%
	World teaching reputation	8%
	World research reputation	8%
	International Diversity, including:	10%
	Share of international academic staff	2%
Share of international students	2%	
Share of international co-authored papers	2%	

	Reputation outside region	2%
	International level	2%
<i>U-multirank</i>	Foreign language bachelor programmes	A (Very good)
	Foreign language master programmes	B (Good)
	Student mobility	C (Average)
	International academic staff	D (Below average)
	International joint publications	E (Weak)
	International doctorate degrees	E (Weak)

Source: compiled by the authors on the basis of [5; 6; 9; 10; 11]

Alongside it, one should recognize that so far the degree of university involvement in the processes of internationalization is not a critical factor for its competitiveness. This is confirmed by the weights of indicators of internationalization in the overall score of the university. Moreover, calculated coefficients of correlation between the overall score of top-50 universities in the QS World University Rankings and the relative numbers of the international faculty and international students are 0.1504 and 0.1552 respectively, which indicates not very tight relation between these indicators.

Nevertheless, the results of the comparative analysis of the overall score of the universities under consideration and the indicators of their internationalization in 2012 and 2019 show that, as a rule, an increase in internationalization indicators entails an increase in the overall score of the university and its improved position in the corresponding rankings (Table 3).

Table 3

University of York and University of Tartu in world universities rankings, including indicators of internationalization, 2012 and 2019

<i>Rankings</i>	University of York		University of Tartu	
	2012	2019	2012	2019
<i>QS World University Rankings, rank</i>	110	134	501-550	321
- Overall Score	63.75	52.4	-	32.8
- International Faculty	84.5	92	-	22.4
- International Students	81.4	68.2	-	20
<i>Times Higher Education World University Rankings, rank</i>	121	119	350-400	301-350
- Overall Score	50.4	59.3	-	42.4-45.1
- International outlook	72.7	84.9	42	51.9
<i>U.S. News Best Global Universities Rankings, rank</i>	n/a	228	n/a	322
- Global Score	n/a	58.6	n/a	54.0
- Global research reputation, rank	n/a	234	n/a	358
- International collaboration, rank	n/a	778	n/a	625
- Percentage of total publications with international collaboration, rank	n/a	396	n/a	138
<i>Round University Ranking, rank</i>	147	185	502	335
- Overall Score	71.618	72.505	36.62	60.566
- International Diversity, rank	84	94	516	352
- International Diversity, score	79.576	81.148	28.780	57.374

Source: compiled by the authors on the basis of [5; 6; 9; 10]

The analysis of profiles of the universities under consideration presented in U-multirank demonstrates the similar results (Table 4).

The most obvious indicators that are usually used to estimate the state of the university internationalization are the number of international students and the number of international faculty.

Table 4

U-multirank universities' profile in terms of international orientation, 2018

	University of York	University of Tartu	Vytautas Magnus University
Student mobility	B 0.15	B 0.14	A 0.16
International academic staff	A 18.5	B 8.56	A 11.15
International joint publications	A 57.3	A 61.3	C 34.5
International doctorate degrees	n/a	D 6.84	E 0

* A (Very good), B (Good), C (Average), D (Below average), E (Weak)

Source: compiled by the authors on the basis of [11]

Analysis of data on international students and international staff compared to overall score by QS World University Rankings, where 3 universities under consideration are presented, demonstrates that these internationalization indicators really matter for the score of the university and consequently for its competitiveness (Fig. 1).

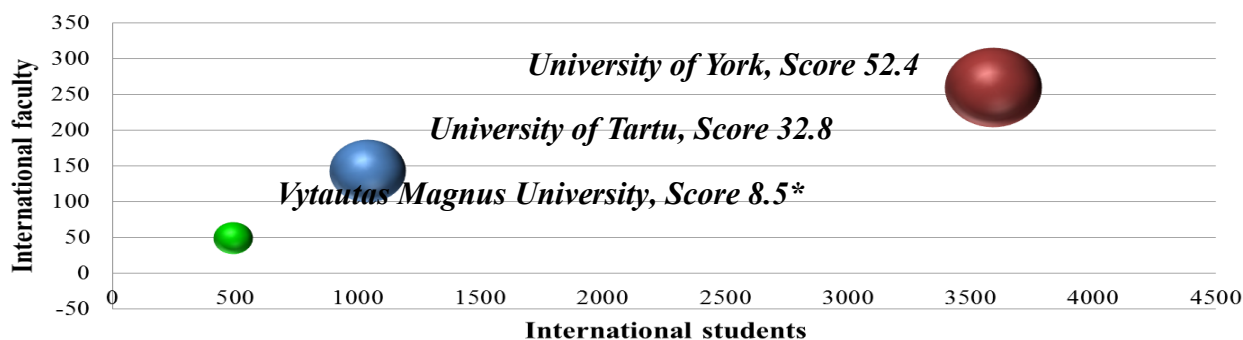

Fig. 1. International Students and Staff compared to Overall Score by QS World University Rankings, 2019

* estimated data

Thus, the progress of university internationalization apparently influences its competitiveness in the global educational space. Alongside it, the drivers and factors of the universities international success can differ significantly. To identify the specific constituents of success of the universities which have managed to make a noticeable internationalization progress and to obtain proper competitive advantages, the comparative analysis of internationalization profile of the universities has been conducted.

University of York is recognized as a leading UK university with global impact. One reason for this is the wide range of international activities in which academic staff is involved. The study of the University of York internationalization profile (Table 5) makes it possible to find out some important features that assure good internationalization progress and competitive advantages:

- the university has its International Strategy as a separate official document;
- it has a number of divisions that form a diversified university structure responsible for international activities and internationalization;
- strong emphasis is made on taking into account the special everyday habits (social, religious, living, etc.) of foreign students.

Table 5

University of York internationalization profile

<i>Availability of internationalization strategy</i>	Global York: International Strategy 2017-2020
<i>Availability of division responsible for international activities and internationalization</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Directorate of External Relations: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Global Engagement team (Centre for Global Programmes); ▪ International Recruitment Team; ✓ Interdisciplinary Global Development Centre; ✓ International Pathway College
<i>Percentage of foreign students</i>	25%
<i>Number of countries which provides international students</i>	140
<i>Number of universities – major foreign partners</i>	Over 40 universities
<i>Specific features of international activity and internationalization</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Emphasis is made on adapting students to the conditions of a multicultural space (intercultural training is an integral part of study). ✓ The university administration tries to take into account the special everyday habits (social, religious, etc.) of foreign students. ✓ Summer schools and short courses for partner universities are regularly organized.

Source: compiled by the authors on the basis of [13]

Developing strong teaching and research collaborations is a key factor in its international strategy and the Global Engagement team is working to create a supportive framework for departments who want to build collaborations with overseas partners.

The strengths of the University of Tartu as its internationalization profile shows (Table 6) are the following:

- a number of divisions that form a complex university structure responsible for internationalization;
- to attract more international students on the distant base emphasis is made on online learning and online courses.

Table 6

University of Tartu internationalization profile

<i>Availability of internationalization strategy</i>	Internationalization goals of the University are available in the University's Strategic Plan for the period 2015-2020
<i>Availability of division responsible for international activities and internationalization</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ International Cooperation Unit of the Rectors Strategy Office; ✓ Study Abroad Centre of the Academic Affairs Office; ✓ Lifelong Learning Centre of the Academic Affairs Office; ✓ Grant Office; ✓ International Marketing Unit of the Marketing and Communication Office; ✓ Communication Unit of the Marketing and Communication Office; ✓ Personnel Office.
<i>Percentage of foreign students</i>	6%
<i>The number of countries which provides international students</i>	90

<i>Number of universities – foreign partners</i>	72 international universities in 26 countries
<i>International degree programmes</i>	23 international degree programmes fully taught in English
<i>Specific features of international activity and internationalization</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Emphasis is made on online learning and online courses; ✓ International Summer University is a project under which University of Tartu organizes language summer programmes and an outstanding variety of courses on various fields; ✓ Active participation in Erasmus + programmes.

Source: compiled by the authors on the basis of [12]

The University of Tartu has bilateral partnership agreements with 72 partner universities from 26 countries.

Vytautas Magnus University (VMU) has a reputation as a university with a globally oriented, free-spirited, liberal mindset. Every year about 250 VMU students and 150 employees participate in the Erasmus+ exchange programme, while about 70 university students take part in VMU bilateral exchange. 25 degree study programmes are provided in English (9 BA, 16 MA) and over 500 courses are delivered in English. Vytautas Magnus University implements 2 double degree and 2 joint-degree study programmes with foreign partner universities. Emphasis is made on foreign languages which is critical for operating in a multilingual environment: University offers 30 different language courses taught by native speakers. The university has representative offices in Vilnius (Lithuania), Kharkov (Ukraine) and Washington D.C. (USA) (Table 7).

Table 7

Vytautas Magnus University internationalization profile

<i>Availability of internationalization strategy</i>	Internationalization goal is one of the strategic objectives defined in VMU Strategy for 2012–2020
<i>Availability of division responsible for international activities and internationalization</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ VMU International Cooperation Department: <ul style="list-style-type: none"> ▪ International Study Unit; ▪ International Cooperation and Marketing Unit; ▪ Erasmus+ Mobility Unit; ▪ International Relations Group at VMU Education Academy; ▪ Unit of International Cooperation Department at Agriculture Academy.
<i>Percentage of foreign students</i>	7%
<i>Number of universities – foreign partners</i>	over 470 universities in over 50 countries
<i>Number of countries where strategic partner universities function</i>	over 60 countries
<i>Specific features of international activity and internationalization</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Emphasis is made on foreign languages which is critical for operating in a multilingual environment: University offers 30 different language courses taught by native speakers; ✓ The university has representative offices in Washington D.C. (USA) and Kharkov (Ukraine).

Source: compiled by the authors on the basis of [14]

VMU works with over 470 universities around the globe, implementing projects, student and employee exchanges, and improving study and research system.

Summing up all mentioned above one should agree with R. Nolan and F. Hunter which point out that “every successfully internationalised university succeeds in its own particular way, while universities that fail to internationalise tend to do so in remarkably similar ways” [4]. Obviously, there is no common recipe for success in the field of internationalization and competitiveness. The practical experience of three European universities internationalization shows that international activities development is accompanied by an increase in the overall score of the university and its improved position in the universities rankings which is the evidence of the university competitiveness improvement. However, the ability of the university to develop international activities and to increase the level of competitiveness is determined by the large number of internal conditions and external factors. Identification of these conditions and factors as well as the assessment of their impact on the university competitiveness in terms of higher education internationalization can be the subject of further research in this area.

References

1. Булатова О. В. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор конкурентоспроможності сучасного університету / О. В. Булатова, Р. О. Толпежніков, О. С. Зайковський // Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету : кол. моногр. / за наук. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2017. – С. 69-111. ; Bulatova O. V. Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity yak faktor konkurentospromozhnosti suchasnoho universytetu / O. V. Bulatova, R. O. Tolpezhnikov, O. S. Zaikovskiy // Internatsionalizatsiia yak faktor konkurentospromozhnosti suchasnoho universytetu : kol. monohr. / za nauk. red. K. V. Balabanova. – Mariupol : MDU, 2017. – S. 69-111.
2. Internationalisation of Higher Education [Electronic resource] : Study / H. de Wit, F. Hunter, L. Howard, E. Egron-Polak. – European Parliament, Brussels: EU, 2015. - Mode of access : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU\(2015\)540370_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU(2015)540370_EN.pdf)
3. Knight J. Internationalization of Higher Education: Past and Future / J. Knight, H. de Wit // International Higher Education. – 2018. – Number 95: Fall. – P. 2-4.
4. Nolan R. Institutional strategies and programmes: Learning from experiences of change / R. Nolan, F. Hunter // The SAGE handbook of international higher education / D. Deardorff, H. de Wit, J. Heyl, T. Adams, (Eds.). – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2012. – P. 131-146.
5. QS World University Rankings [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2019>
6. Round University Ranking [Electronic resource]. – Mode of access : <http://roundranking.com/>
7. Salmi J. The Challenge of Establishing World-Class Universities / J. Salmi. – Washington DC: Directions in Development, the World Bank, 2009. – 122 p.
8. The World-Class University as Part of a New Higher Education Paradigm: From Institutional Qualities to Systemic Excellence [Electronic resource] / J. Sadlak, Liu Nian Cai (eds.). – Bucharest : UNESCO-CEPES, 2009. – 354 p. - Mode of access : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.610.3850&rep=rep1&type=pdf>
9. Times Higher Education World University Rankings [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings>
10. U.S. News Best Global Universities Rankings [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.usnews.com/education/best-global-universities>
11. U-multirank [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.umultirank.org/>

12. University of Tartu: Official Web-site [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.ut.ee/en>

13. University of York: Official Web-site [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.york.ac.uk/>

14. Vytautas Magnus University: Official Web-site [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.vdu.lt/en/>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2020

Ю. І. Чентуков

Т. В. Марена

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УНІВЕРСИТЕТУ

Статтю присвячено дослідженню взаємозв'язку між інтернаціоналізацією вищої освіти та конкурентними позиціями закладів вищої освіти на прикладі трьох європейських університетів (Університету Йорка, Тартуського Університету та Університету Вітовта Великого), а також обґрунтуванню впливу інтернаціоналізації на конкурентоспроможність університету. Зазначено, що місце університету у світових університетських рейтингах та відповідну рейтингову оцінку можна розглядати як найбільш узагальнюючі показники рівня конкурентоспроможності університету. Виявлено, що методики більшості світових університетських рейтингів (QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings, U.S. News Best Global Universities Rankings, Round University Ranking, U-multirank) враховують показники, які характеризують міжнародну діяльність університету та рівень його інтернаціоналізації. Однак величина ваги показників інтернаціоналізації у загальній рейтинговій оцінці університету свідчить про те, що поки що рівень участі університетів у процесах інтернаціоналізації не є критичним чинником їх конкурентоспроможності. Це підтверджують також розраховані коефіцієнти кореляції між загальною оцінкою 50 найкращих університетів у QS World University Rankings та відносною кількістю іноземних студентів і викладачів, які вказують на досить слабкий зв'язок між цими показниками.

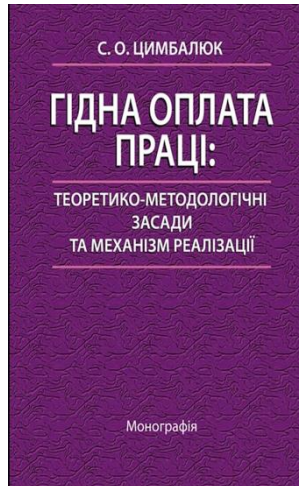
Водночас, аналіз рейтингових позицій трьох європейських університетів та показників їх інтернаціоналізації у 2012 р. та 2019 р. продемонстрував, що покращення показників інтернаціоналізації, як правило, супроводжується підвищенням загальної оцінки університету та покращенням його позицій у відповідних рейтингах. Порівняння даних університетів щодо кількості іноземних студентів, іноземних співробітників та загальної оцінки відповідно до QS World University Rankings показує, що чим кращими є показники інтернаціоналізації, тим вищою є рейтингова оцінка університету, а отже, і рівень його конкурентоспроможності. На основі визначення основних показників та складових міжнародної діяльності університетів побудовано профілі їх інтернаціоналізації, порівняльний аналіз яких дозволив виявити специфічні складові успіху університетів у сфері поглиблення інтернаціоналізації та отримання відповідних конкурентних переваг.

Ключові слова: *інтернаціоналізація вищої освіти, конкурентоспроможність університету, рейтинги університетів, іноземні викладачі, іноземні здобувачі вищої освіти*

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію професора кафедри управління персоналом
та економіки праці Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана,
д.е.н. С.О. Цимбалюк

«Гідна оплата праці: теоретико-методологічні засади та механізм реалізації»

Сучасні виклики, які стоять перед Україною, пов'язані з необхідністю формування інноваційної моделі розвитку, посилення конкурентоспроможності на глобальному ринку, утвердження стандартів соціально відповідальної поведінки в усіх сферах і на різних рівнях економіки та суспільства. Це потребує зміни ціннісних орієнтирів, максимального задіяння людського потенціалу й посилення мотивації найманих працівників. Політика оплати праці, котра не забезпечує гідний рівень життя, не відповідає інноваційній моделі розвитку, не сприяє створенню конкурентних переваг українських підприємств на глобальному ринку, не формує соціально відповідальне ставлення усіх суб'єктів соціально-трудових відносин до виконання своїх зобов'язань, не заохочує працівників до розвитку та максимального використання свого людського потенціалу. У зв'язку з цим виникає необхідність розроблення ефективної політики оплати праці на засадах гідної праці. Зважаючи на зазначене, дослідження С. О. Цимбалюк, яке присвячене теоретико-методологічним засадам і механізму реалізації гідної оплати

праці, є підстави вважати актуальним.

У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні засади оплати праці на засадах гідної праці, розкрито характерні ознаки та концептуальні основи забезпечення гідної оплати праці. Автором обґрунтовано сучасні тенденції у сфері праці та соціально-трудових відносин та їх вплив на оплату праці.

Значну увагу автор приділяє методичним засадам дослідження соціально-трудової сфери з погляду реалізації принципів гідної праці. На особливу увагу заслуговують розроблені автором індикатори оцінювання оплати праці з погляду реалізації принципів гідної праці та інструментарій визначення комплексного показника гідної оплати праці на різних рівнях.

На основі дослідження автором зроблено висновок, що неефективність політики оплати праці та недосконалість інституціональних засад обумовлюють потребу в розробленні організаційно-економічного механізму визначення основних параметрів заробітної плати, який забезпечуватиме гідний рівень винагороди, справедливий розподіл створеного продукту між власником і найманим працівником, своєчасну виплату та об'єктивну диференціацію заробітної плати. У зв'язку з цим заслуговують на увагу запропоновані автором інноваційні механізми формування політики оплати праці на засадах гідної праці, спрямовані на посилення участі інститутів науки та соціального партнерства у розробленні нормативно-правового й науково-методичного забезпечення запровадження інноваційних інструментів і моделей винагороди за працю з метою імплементації принципів гідної праці в практику оплати праці.

Монографія С. О. Цимбалюк «Гідна оплата праці: теоретико-методологічні засади та механізм реалізації» є актуальною самостійною інноваційною роботою, виконаною на високому науковому рівні. Монографія буде корисною не лише для науковців, аспірантів, студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти, а й для практиків, зокрема законодавців, державних службовців, керівників підприємств, установ і організацій, суб'єктів соціально-трудових відносин, співробітників служб персоналу, відділів праці та заробітної плати, менеджерів з персоналу.

*Новікова Ольга Федорівна,
заступник директора з наукової роботи
Інституту економіки промисловості
Національної академії наук України,
д.е.н., професор*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Беззубченко О. А. – кандидат економічних наук, доцент, *Маріупольський державний університет*

Беспалов С.І. – аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, *Маріупольський державний університет*.

Гнідіна В.С. – здобувач освітнього ступеня магістра, *Маріупольський державний університет*

Грибіненко О.М. – кандидат економічних наук, доцент, *Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*

Запотічна Р. А. – здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук, *Львівський державний університет внутрішніх справ*

Захарова О.В. – кандидат економічних наук, доцент, *Маріупольський державний університет*

Карпенко О.І. – здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук, *Маріупольський державний університет*

Коровчук Ю.І. – здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук, *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

Михайлишин Л. І. – доктор економічних наук, професор, *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

Марена Т. В. – кандидат економічних наук, доцент, *Маріупольський державний університет*

Музиченко М. В. – доцент кафедри регіонального розвитку та місцевого самоврядування, *Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України*

Резнікова Н. В. – доктор економічних наук, професор, *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Шагоян С. М. – кандидат економічних наук, *Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*

Чентуков Ю.І. – доктор економічних наук, професор, *Маріупольський державний університет*

Черніченко Г.О. – доктор економічних наук, професор, *Маріупольський державний університет*

CONTRIBUTORS

Bezzubchenko O. – PhD in Economic Sciences, Associate professor, *Mariupol State University*

Bespalov S. – PhD student of Economics and International Economic Relations, *Mariupol State University*

Korovchuk Yu. – applicant for the degree of candidate of economic sciences, *Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

Karpenko O. I. – applicant for the degree of candidate of economic sciences, *Mariupol State University*

Hrybinenko O. – PhD in Economic Sciences, Associate professor, *Dnipro University of Technology*

Chentukov Y. I. – Doctor of Economics, Professor, *Mariupol State University*

Chernichenko H. – Doctor of Economics, Professor, *Mariupol State University*

Gnidina V. – applicant for the master's degree, *Mariupol State University*

Muzychenko M. – Associate Professor, *Kharkiv Regional Institute National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine*

Mykhailyshyn L. – Doctor of Economic Sciences, Professor, *Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

Marena T. – PhD in Economic Sciences, Associate professor, *Mariupol State University*

Reznikova N. – Doctor of Economics, Professor, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

Shagoyan S.M. – PhD in Economic Sciences, *Dnipro University of Technology*

Zapotichna R. A. – applicant for the degree of candidate of economic sciences, *Lviv State University of Internal Affairs*

Zakharova O. – PhD in Economic Sciences, Associate professor, *Mariupol State University*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України;

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив)

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 10 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без

використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/index.php>. Для транслітерації російського тексту – систему Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

**ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У 1991–2010 РР.**

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст статті

.....

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1.
2.
3.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__

B. Prishchepa

**MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH
OF VOLYN CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010**

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyse the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were

formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: *Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.*

Зразок

Для авторів, що надсилають статті до редакції збірника наукових праць
«Вісник Маріупольського державного університету»

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного
університету» статтю

_____ назва статті

Відомості про Автора:

	<i>Українською мовою</i>	<i>Російською мовою</i>	<i>Англійською мовою</i>
Прізвище			
Ім'я			
По-батькові			
Посада			
Назва установи / навчального закладу			
Науковий ступінь			
Вченезвання			
Контактні телефони, E-mail:			
Домашня адреса			

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По-батькові	
Науковий ступінь	
Вченезвання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

**Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати
свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та
ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки
МДУ)**

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до
опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися
для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ / _____ / підпис

П.І.Б.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний
університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ЕКОНОМІКА
ВИПУСК 19

Головний редактор к.е.н., доцент І.О. Ліщинський

Засновник Маріупольський державний університет 87500,
м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.:(0629)53-22-59, e-mail: msuj_e@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17780-6130 Р від 06.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 027/20

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей